

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів**
(Лист № 1.4/18—Г—2954 від 30.12.08 р.)

Текст утілює в собі надбання думки, силу духу, свідомість мовця. Він є унікальною і складною словесною цілісністю, у якій зосереджені процес і результати пізнання дійсності. У дослідженні його лексико-граматичної організації сучасна лінгвістична наука і практика використовують новітні підходи, послуговуючись досягненнями герменевтики, психолінгвістики, риторики, когнітивної лінгвістики, теорії інформації. Найактуальнішу щодо цього наукову проблематику і найпродуктивніші практичні напрацювання закульовано у пропонованому навчальному посібнику, підготовленому відповідно до вимог Європейської системи ECTS. У ньому реалізовано комплексний підхід до аналізу художнього і нехудожнього текстів, систематизовано найновіші положення сучасного мовознавства, використано інноваційні практики мовного аналізу. Він містить також індивідуальні навчально-дослідні та практичні завдання, спрямовані на формування вмінь у студентів характеризувати різні мовленнєві витвори, моделювати текстову комунікацію тощо.

Адресований студентам-філологам, вчителям-словесникам, фахівцям із лінгвістичної експертизи текстів, а також працівникам ЗМІ і видавництва, фахівцям із соціальних комунікацій, усім, хто переймається проблематикою ефективної організації писемного й усного мовлення.

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор *А. П. Загнітко*;
доктор філологічних наук, професор *В. М. Манакін*;
доктор педагогічних наук, професор *С. Т. Яворська*

Зміст

1. Лінгвістичний аналіз тексту як філологічна наука і навчальна дисципліна	1.1. Предмет і завдання лінгвістичного аналізу тексту	5
	1.2. Різновиди лінгвістичного аналізу тексту	12
	1.3. Методи і прийоми лінгвістичного дослідження тексту	28
	1.4. Текст у лінгвістиці та інших філологічних науках	33
	1.5. Концептуальні виміри тексту, дискурсу і твору	42
	Практичні роботи	50
	1. Частковий лінгвістичний аналіз тексту (фонетичний, графічний, морфемний, словотвірний рівні)	50
	2. Частковий лексичний і граматичний аналіз тексту	55
2. Лінгвістичні класифікації текстів	2.1. Основні підходи до лінгвістичної класифікації текстів	62
	2.2. Різновиди текстів за характером побудови	67
	2.3. Класифікація текстів за їх функціонально-смысловим призначенням	74
	2.4. Розподіл текстів за кількістю учасників у мовленні	89
	2.5. Різновиди текстів за їх жанровою належністю	108
	2.6. Типи текстів за їх стильовою співвіднесеністю	112

	2.7. Групи текстів за формою репрезентації	129	
	Практична робота	134	
	1. Лінгвістичні типи текстів	134	
3. Основні категорії тексту	3.1. Категорії тексту в мовознавстві	139	
	3.2. Категорія «цілісність тексту»	142	
	3.3. «Зв'язність» як найважливіша категорія тексту	145	
	3.4. «Дискретність» («членованість») як текстова категорія	149	
	3.5. Складне синтаксичне ціле (ССЦ) як одиниця дискретності тексту	152	
	3.6. Членування тексту на абзаци	157	
	3.7. Дискретність тексту і заголовки	162	
	3.8. Категорія «інформативність» («змістовність»), її мовне вираження у тексті	167	
	3.9. Репрезентація категорії «референційність» у тексті	173	
	3.10. «Континуум» як категорія часу і простору у тексті	179	
	3.11. Інтертекстуальність	182	
	3.12. Категорія «антропоцентричність». Адресантність і адресатність у тексті	188	
		Практичні роботи	192
		1. Функціональні вияви основних категорій тексту	192
	2. Цілісний лінгвістичний аналіз художніх і нехудожніх текстів	197	
Додатки	1. Індивідуальні навчально-дослідні завдання	203	
	2. Модульні контролі	204	
	3. Контрольна робота з курсу	221	
	4. Схема цілісного лінгвістичного аналізу тексту	235	
	Відповіді на тестові завдання модульних контролів	244	
	Короткий термінологічний словник	245	
	Література	256	

1.

Лінгвістичний аналіз тексту як філологічна наука і навчальна дисципліна

1.1. Предмет і завдання лінгвістичного аналізу тексту

Лінгвістичний аналіз тексту було включено до навчального плану вищих навчальних закладів ще у 70-ті роки ХХ ст., але й досі не досягнуто одностайної думки щодо моделі і змісту курсу. Його кваліфікують як лінгвістичний аналіз художнього тексту (Л. Бабенко, Л. Бублейник, І. Ковалик, М. Крупа, В. Лукін, Л. Мацько, Н. Миронюк, Л. Новиков, М. Плющ), лінгвістичну інтерпретацію художнього тексту (І. Гюббенет, Л. Краснова), філологічний аналіз художнього тексту (Н. Купина, Н. Нікуліна), лінгвістику тексту (Н. Валгіна, О. Ворожбитова, С. Гриньов, А. Загнітко, Ю. Левицький, К. Філіппов), лінгвістичний аналіз тексту (Т. Єщенко, І. Кочан, Н. Шевченко).

На думку сучасного фахівця з філологічного аналізу тексту Олега Ревуцького, методика курсу «Лінгвістичний аналіз тексту» «поки що не ґрунтується на єдиному понятійно-термінологічному апараті і не репрезентує чітку скоординованість системи прийомів, методів і етапів навчання». Це зумовлено тим, що упродовж тривалого часу студії з лінгвістики охоплювали переважно рівень мовних одиниць (сфера мовної будови) і рівень мови як системи систем. Натомість рівень тексту (сфера лінгвального вико-

ристання) досліджували винятково як «мовний матеріал» (за Л. Щербою), з якого абстрагували чи виокремлювали одиниці різних рівнів — фонеми, морфеми, слова, речення. Такий науковий погляд посилювався панівним на той час лексикоцентричним підходом у вивченні семантики, згідно з яким слово розглядали окремо як фрагмент мовлення, тобто закріплений у свідомості мовців знак, що має свій (не залежний від контексту) семантичний простір. Увага лінгвістів була зосереджена на окремій лексемі як самодостатній одиниці.

У другій половині ХХ ст. традиційна лінгвістика з її тяжінням до описовості, абстрагування й аналітичності поступилася текстоцентричній парадигмі, за якої межі семантичного простору мовної одиниці стали визначати не тільки обсягом лексичного значення виокремленого слова, а й загальною семантикою тексту, його композицією і структуруванням, внутрішнім контекстом і підтекстом, ситуацією мовного спілкування. Цей підхід уможливив репрезентацію синхронного функціонування лексичної семантики в «різних типах текстів відповідно до сфери, умов і настанов мовної комунікації, дозволив залучити до тлумачення значення мовної одиниці ширший контекст» (Л. Мацько, О. Мацько). Тексти почали розглядати не як мовний матеріал, а як самостійний аспект дослідження. Якщо на рівні лінгвального використання безпосереднім об'єктом студіювання є текст, а його компонентами — мовні одиниці, то на рівні мови як системи різновидів об'єктом дослідження є мова як система, а її компонентами є різновиди (підсистеми, форми існування, стилі) мови, тобто сукупності текстів. Вони характеризуються однотипною організацією і майже однорідним добром мовних одиниць. Текстоцентричний підхід є функціонально-типологічним і відтворює традиційну класифікацію, яка наближує типи мовлення (тексти) до жанрів: розповідь, опис, міркування тощо. Мова існує не в штучно створених ученими схемах, не в словниках та граматиках, а саме в текстах, об'єктивній дійсності її використання.

Початок 60—70-х років ХХ ст. — час інтенсивного розвитку текстової лінгвістики, яку визначають як металінгвістику (М. Бахтін), гіперсинтаксис (Б. Палек), семіотичну текстологію (Я. Петефі), транслінгвістику, лінгвістику організованого мовлення, лінгвістику мовлення (Р. Барт), суперсинтаксис, лінгвістику тексту (В. Дресслер, З. Штемпель), аналіз мовлення (З. Харріс) та ін.

Своєрідним центром лінгвістики тексту стала Німеччина (Е. Агрікола, Х. Ізенберг, В. Дресслер, С. Шмідт). Потужними лінгвістичними школами, де поширювалася традиція текстового аналізу, були на той час Празька, Женевська, Лондонська, французька, голландська, радянська школи.

У східнослов'янському мовознавстві студіювання тексту почалося задовго до того, як виникла лінгвістика тексту. Щоправда, тоді досліджували не текст, а словесний твір. Ця традиція існувала тривалий час, і науковці (Л. Бублейник, В. Виноградов, Г. Винокур, С. Єрмоленко, І. Ковалик, Л. Мацько, М. Плющ, Л. Рожило, В. Сиротіна) зосереджували увагу переважно на художніх літературних творах. У другій половині ХХ ст. виникла нова галузь мовознавства — мова художніх творів, яка виробила шляхи й прийоми дослідження, визначила основні категорії і поняття тощо. При цьому вчені були переконані, що досліджувані явища властиві тільки художнім творам і що художній текст принципово відрізняється від інших текстів. Проте, як засвідчила практика, попри різноманітність художніх текстів, притаманні їм властивості і категорії здебільшого є визначальними і для текстів нехудожніх. Наприклад, специфічна для художніх творів категорія «образ автора» чітко простежується в наукових і публіцистичних текстах.

Основою сучасної лінгвістичної теорії тексту є структурний підхід до його аналізу В. Проппа, розуміння тексту як складного цілого О. Пешковського, аналіз дискурсу З. Харріса, теорія Г. Глінца про когнітивні процеси при читанні і письмі, концепція тексту І. Гальперіна, критерії текстуальності Р. де Богранда і В. Дресслера, основні властивості тексту Л. Мурзіна і А. Штерна, теорія діалогу Л. Якубинського тощо. Так, у 80—90-ті роки ХХ ст. дослідження проводили в кількох напрямках:

а) вивчення тексту різних галузей мовної комунікації та інтегрування знань про їхні комунікативно-прагматичні властивості (І. Колегаєва, Б. Корман, М. Макаров);

б) дослідження основних текстових категорій — «модальність», «референційність», «предикативність» та мовностилістичних засобів вираження (І. Дмитрієвська, З. Тураєва);

в) студіювання мовних ознак текстів відповідно до інтенціонального (від адресанта) та рецептивного (до адресата) аспектів «бачення» тексту (Н. Арутюнова, Г. Белянін, Г. Богін, А. Гришунін, О. Джанджакова);

г) вивчення текстотворення комунікації певного типу, яка відповідає дискурсу як соціокультурній сфері, тобто дослідження ознак тексту, що залежать від соціокомунікативної сфери (В. Богданов, М. Брандес);

г) розгляд тексту як явища культури (М. Гольберг), засобу міжкультурної комунікації, а також дослідження текстів, що функціонують у різних етнокультурних спільнотах, але репрезентують один тип дискурсу (дипломатичний, академічний, політичний, фінансовий, спортивний, музичний та ін.); врахування етнолінгвістичних та стилістичних ознак спілкування (Г. Антипов, О. Донських, І. Марковіна, Ю. Сорокін, В. Шаклеїн).

На основі цих аспектів, на думку сучасної російської дослідниці Надії Шевченко, сформувалися три самостійні наукові дисципліни — загальна теорія тексту (І. Гальперін), граматики тексту (О. Москальська), стилістика тексту (І. Арнольд, М. Брандес, В. Одинцов, Г. Солганик), співвідносні з інвенцією (лат. *invenio* — вигадую) — витворенням мовлення; диспозицією (лат. *dispono* — розміщую) — композицією мовлення; елокуцією (англ. *locution* — мовний зворот) — прикрашанням мовлення тропами і фігурами.

Лінгвістику тексту і теорію мовленнєвої діяльності ще називають лінгвістикою мовлення. При цьому термін «мовлення» вживають у двох значеннях: процес говоріння, що передбачає мовця-адресанта, слухача-адресата й певну сукупність інформації, заради якої здійснюється спілкування (теорія мовленнєвої діяльності), і результат цього процесу, мовленнєвий витвір, фіксований пам'яттю чи письмом, коли поняття «мовлення» і «текст» є тотожними (лінгвістика тексту).

Теорія і практика лінгвістичного аналізу тексту як галузь знання на сучасному етапі продовжує розвиватись. Поняття і текстові категорії уточнюють, інакше формулюють, по-різному трактують. Зокрема, різноаспектного висвітлення набуло ключове поняття «текст», поступово розширювався його обсяг і поглиблювався зміст. Досі не вироблено єдиної лінгвістичної типології текстів, бракує розробок, які порушують проблеми авторської модальності нехудожніх текстів, лінгвістичних основ інтертекстуальності. Якщо раніше переважав традиційний погляд дослідників на текст, то нині лінгводидактичні потреби освітньої системи змушують дослідників репрезентувати його з урахуванням так звано-

го людського чинника, тобто мовної особистості автора тексту, а також реципієнта-читача, адже сучасна наука розглядає мову в усіх її виявах та побутуванні. Певний час дискусійним залишалося питання про лінгвістичний аналіз тексту як окрему дисципліну. Український учений Іван Ковалик (1907—1989) зауважував: «Лінгвістичний аналіз тексту — окрема наукова галузь, яка вивчає лінгвістичні одиниці, спираючись на зв'язки або відношення між ними, встановлені у межах однієї мови в певний період її розвитку, тобто на певному синхронному зрізі».

Лінгвістичний (лат. lingua — мова) аналіз тексту — галузь мовознавства, об'єктом вивчення якої є текст; аналіз тексту, покликаний віднаходити та описувати систему його категорій, визначати своєрідні мовні складники змісту та форми, висвітлювати різновиди зв'язків між окремими частинами та усталеними правилами вираження й експлікації цих зв'язків.

Сучасна дослідниця Марія Плющ зазначає, що лінгвістичний аналіз тексту — це аналіз будь-якого тексту як продукту мовно-розумової діяльності людини із застосуванням лінгвістичних методів і прийомів з метою виявлення його структурно-сислової єдності, комунікативної спрямованості та інтерпретації упорядкування мовних засобів для вираження смислу. Лінгвістичний аналіз допомагає розкривати механізми кореляції гетерогенних рівнів мови (фонетико-орфоепічного, графічного, лексико-фразеологічного, морфемно-словотвірного, морфолого-синтаксичного) у текстовій архітектоніці, демонструвати новітні підходи, технології та інструментарій структурної організації тексту, спираючись на сучасну теоретичну базу лінгвістики тексту, збагачену ідеями теорії мовленнєвої діяльності, герменевтики тощо. Окрім цього, лінгвістичний аналіз тексту є загальнофілологічною наукою, що підсумовує знання з вивчених студентами раніше літературознавчих і мовознавчих дисциплін, формує у свідомості майбутніх філологів особливе мовне чуття, виробляє навички тлумачення глибинних смислів у текстах різних жанрів і стилів.

Об'єктом лінгвістичного аналізу тексту є науковий, конфесійний, епістолярний, офіційно-діловий, публіцистичний і художній тексти, а також усний виступ, діалог тощо. Предметом — зв'язний текст і моделі побудови зв'язного мовлення, а також інтегрування тексту лінгвоодинаціями різного рівня: фонетичного, лексичного, граматичного тощо, надання характеристики текстотвірним засобам (лексичні та синтаксичні повтори слів, певний порядок слів, чергування речень і под.)

та змістовим категоріям (зв'язність, смислова рівновага мовних компонентів, акцентування на домінувальному елементі тексту та ін.).

Застосування лінгвістичного аналізу тексту передбачає виконання таких завдань:

1) ознайомлення з основними поняттями, принципами і правилами лінгвістичного аналізу тексту;

2) вироблення професійних навичок аналізу мовної і смислової організації художнього і нехудожнього текстів;

3) оволодіння методикою цілісного і часткового лінгвістичного аналізу тексту;

4) формування навичок правильного визначення типів текстів з погляду лінгвістичних критеріїв їх розрізнення, застосування різнорідних мовознавчих методів аналізу тексту: описового, порівняльного, статистичного, трансформаційного, семантико-стилістичного тощо;

5) вироблення вмінь інтегрувати текст одиницями різних рівнів: графічного, фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного.

Н. Шевченко виокремлює такі принципи лінгвістичного аналізу тексту:

— принцип історизму (врахування мовної епохи, за якої написаний текст);

— принцип взаємозв'язку, взаємозумовленості текстової форми і змісту (вивчення мовних засобів, спрямованих як на зміст, так і на посилення впливового характеру цього змісту, його прагматичний аспект);

— принцип рівневого підходу до аналізу тексту (дослідження всіх знакових рівнів мовної системи в тексті);

— принцип координації загального і окремого (врахування взаємодії у тексті загальномовознавчого, загальностильового, загальножанрового та індивідуально-авторського);

— принцип стильової належності тексту (будь-який текст є виявом певного стилю мовлення, що виражено в доборі та організації його мовних засобів);

— принцип жанрової належності тексту (кожен словесний витвір репрезентує своєрідну типову модель комунікації);

— принцип смислової та граматичної організації тексту (відповідність семантики тексту його структурі).

Лінгвістичний аналіз тексту, як і кожна наука, у своєму розвитку спирається на суміжні галузі, що дає змогу глибше пізнати мовні явища. Із літературознавством його єднає спільний об'єкт дослідження — текст. Порівняльний аналіз розбіжностей у їх підходах до вивчення тексту подано у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

**Порівняльна характеристика лінгвістичного
і літературознавчого аналізу тексту**

№ п/п	Лінгвістичний аналіз тексту	Літературознавчий аналіз тексту
1.	Об'єктом вивчення є не лише художній текст, а й будь-який витвір мовлення	Об'єктом вивчення є художній текст
2.	Текст вивчають за принципом «від форми — до змісту», тобто як комбінацію всіх мовних елементів, завдяки взаємодії яких складається цей текст; аналізують зміни мовних співвідношень, їх динаміку всередині тексту; встановлюють функцію плану вираження у формуванні плану змісту (ідейно-тематичного й естетичного рівнів тексту)	Текст розглядають за принципом «від змісту твору — до його форми», тобто з позицій його ідейного змісту, естетичної вартості, жанрової специфіки, композиційної організації тощо
3.	Зазвичай аналізують конкретний текст, тобто використовують іманентний метод дослідження	Постійно проводять екскурси історичного, соціального, філософського характеру, здебільшого використовують «проекційний метод дослідження» (за В. Виноградовим)
4.	Аналізують текст передусім з позицій читача (адресата)	Досліджують текст насамперед з позицій автора (адресанта)

Категоричне розмежування суто лінгвістичних та літературознавчих методів і прийомів не доречне, оскільки їх природний зв'язок робить аналіз тексту продуктивнішим та ефективнішим.

Лінгвістичний аналіз тексту враховує попередню зумовленість свободи авторського вибору конкретних засобів вираження смислової структури. Цим він відрізняється від стилістики, яка вивчає зумовленість мовних прийомів та одиниць вимогами певного стилю. Лінгвістичний аналіз тексту збагачується поняттями стилістики і риторики: «інтенція», «диспозиція» та «іллокуція», «образ автора», «образ реципієнта». Знання норм культури мовлення сприяють укладанню грамотного і комунікативно адекватного тексту.

Ознайомлення з основними категоріями, принципами, методами, прийомами цілісного і часткового лінгвістичного аналізу художнього і нехудожнього текстів дасть змогу набути практичних навичок інтегрування тексту на графічному, морфемно-словотвірному, лексичному, граматичному, синтаксичному рівнях.

Запитання. Завдання

1. У чому полягає різниця між підходами до кваліфікації тексту з позицій трирівневої теорії вивчення мови (рівень будови мови, рівень її використання і рівень розуміння мови як системи систем)?

2. Чим, на ваш погляд, зумовлена варіативність назв лінгвістики тексту (пор.: металінгвістика, гіперсинтаксис, транслінгвістика, лінгвістика мовлення тощо)?

3. Як співвідносяться лінгвістика мовлення і лінгвістика тексту, лінгвістика тексту і лінгвістичний аналіз тексту?

4. Окресліть об'єкт і предмет дослідження в лінгвістичному та літературознавчому аналізі текстів.

5. У чому полягає відмінність лінгвістичного аналізу художнього і нехудожнього текстів?

6. Випишіть із тлумачного словника значення слів «аналіз», «лінгвістичний» і «текст». Самостійно сформулюйте визначення поняття «лінгвістичний аналіз тексту».

7. Використовуючи книгу В. Мельничайка (Уроки рідної мови. Лінгвістика тексту. 9 клас. — Т.: Навчальна книга — Богдан, 2002. — 23 с.), запропонуйте власну програму (перелік тем) вивчення основ лінгвістики тексту у загальноосвітній середній школі.

8. Чи погоджуєтесь ви з визначенням «Лінгвістика тексту — напрям мовознавчих досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язаного тексту і його смислові категорії», запропонованим на інтернет-порталі <http://www.ukrlit.vn.ua>? Обґрунтуйте свою відповідь.

9. Чи є тотожними поняття «лінгвістичний аналіз тексту» і «лінгвістична інтерпретація тексту»? Обґрунтуйте свою думку.

1.2. Різновиди лінгвістичного аналізу тексту

Під час лінгвістичного аналізу тексту варто враховувати, що мовна інтерпретація словесного цілого потребує володіння філологічною компетенцією загалом, до якої входять ґрунтовні знання не тільки української мови і літератури, а

й понять лінгвокультурології, комунікативної прагматики, семіотики, когнітології, психолінгвістики тощо.

З огляду на масштаб аналітичної діяльності виокремлюють цілісний і частковий лінгвістичний аналіз тексту.

Цілісний лінгвістичний аналіз тексту. Він передбачає розгляд усіх текстоутворювальних чинників і текстових категорій — інформативності (якими засобами виражені в тексті її різновиди), цілісності, членування (об'ємно-прагматичні — на абзаци, складне синтаксичне ціле (ССЦ); контекстно-варіативні — способи передавання чужого мовлення в тексті, смисловий і прагматичний наміри автора в тексті), засобів зв'язності в тексті, у т. ч. часових і просторових, образу автора і способів його вираження в тексті, категорій інтеграції і завершеності з характеристикою усіх засобів, які беруть участь у їх реалізації, з виокремленням ідеї (концепту) тексту тощо. Схему цілісного лінгвістичного аналізу тексту подано у Додатках.

М. Плющ зазначає, що відмінність між цілісним лінгвістичним аналізом художнього і нехудожнього текстів полягає в тому, що для з'ясування смислу нехудожнього достатньо знати граматику мови, а художнього — необхідно виявити підтекст, систему авторських прийомів вираження смислу, встановити естетику образності. Основним завданням цілісного лінгвістичного аналізу художнього тексту, на її думку, є пояснення ідейного задуму письменника, його емоційного, естетичного смислу, на якому ґрунтується твір і що визначає відбір та функціонування мовних засобів для образного відображення об'єктивної дійсності. «Оскільки художній текст може викликати неоднозначне трактування естетичного смислу, у практичному здійсненні лінгвістичного аналізу тексту, де виявляється суб'єктивний підхід до інтерпретації ідейно-естетичних цінностей твору, є необхідність з'ясовувати імпліцитні (словесно не виражені, підтекстові) смисли на основі об'єктивного тлумачення текстової архітекtonіки» (М. Плющ).

Аналіз художнього тексту сприяє досягненню специфічних мовних засобів, які відображають у певному творі авторську позицію, дають змогу висвітлити закономірності організації текстів, що належать до різних літературних жанрів, а також вирішити окремі питання української поезики. Мовний аналіз конкретного твору повинен встановити призначення лінгвальних засобів у процесі реалізації концептуально-образних і естетичних настанов художнього тексту, способи й умови їх використання в смисловій архітекtonіці твору, з'ясувати вплив індивідуально-твор-

чої манери митця щодо національно-мовної картини світу українців, дослідити функціональну ускладненість (спрощення, модифікацію) мовних одиниць порівняно з фактами і явищами загальномовної системи.

Частковий лінгвістичний аналіз тексту. Він передбачає розгляд одного аспекту тексту чи його частини, а саме: лінгвістичний аналіз певного різновиду тексту або засобів зв'язку в тексті, категорій часу і простору, способів їхньої реалізації у тексті, своєрідності фонетичного, лексичного, синтаксичного, ритмо-мелодійного, графічного, образного рівнів інтегрування тексту, способів його членування, тональності та оцінності у тексті, або способів передавання підтекстової інформації, засобів вираження авторського задуму й образу автора в тексті тощо, або різноаспектний аналіз одного ССЦ. Частковий лінгвістичний аналіз тексту — це не механічне його розчленування на частини, а цілісний системний підхід до його вивчення, тобто дослідження кожного елемента в єдності з іншими, у сукупності мовних засобів, що передають смислову цілісність тексту, під певним кутом зору.

Залежно від аналітичних процедур розрізняють різновиди часткового мовного аналізу тексту.

Частковий лінгвістичний аналіз-коментування тексту. Це аналіз, що передбачає пояснення тих незрозумілих місць тексту, які перешкоджають його правильному розумінню і сприйманню як певної інформації та образної системи. Мовне коментування незрозумілих слів і висловів є супровідним до цілісного аналізу тексту, оскільки ці лінгвооддиниці сприяють створенню образів у тексті зокрема, образу автора загалом. При пояснювальному читанні він буде мати характер елементарної семантизації і тлумачення.

Частковий лінгвістичний аналіз-семантизація тексту. Його застосовують при тлумаченні незрозумілих словосполучень, а також ключових слів, які мають ідейно-теоретичне навантаження (лексико-фразеологічний рівень). У курсі літератури в старших класах і вищому навчальному закладі використовують у вигляді розгорнутих і детальних пояснень, які входять до загального обсягу філологічного і культурно-історичного коментаря або його частини. Під час лінгвістичного аналізу художнього тексту лінгвістичний коментар за уважного читання літературного твору є першим етапом його лінгвістичного розбору.

Частковий лінгвістичний аналіз тексту з погляду образності й естетичної функції мови. Такий аналіз полягає у з'ясуванні закладеного в тексті ідейного задуму,

його естетичних цінностей у єдності мовлення і створюваних ним образів, естетичного спрямування мовних одиниць для вираження художнього змісту. Передбачає виокремлення мікрообразів, зображально-виражальних форм тощо.

Частковий структурно-граматичний аналіз тексту. У його процесі увага дослідників зосереджена на формальних засобах і типах зв'язності тексту, принципах побудови його структури, зокрема питаннях членування тексту на абзаци, надфразних єдностях, складному синтаксичному цілому, міжфразових логічних зв'язках тощо. Наприклад, частковий структурно-граматичний аналіз тексту О. Гончара «Витязь молодой української поезії».

Із глибин народного життя вийшла поезія Василя Симоненка.

Вийшов поет із того дитинства, що його в самій зав'язі опалила війна своїми чорними ураганами, звідти з'явивсь, де гули жорна окупаційні, ненависні жорна біди. Дитинство його чуло ридання матерів над фронтовими похоронками, воно брело за ними скородити повоєнні поля, тяжко добувати хліб насущний. Скупе на ласку було, мінами та снарядами бавилось його дитинство.

Хлоп'ям зустрів Симоненко сонячний День Перемоги. Фронтіві випробування минули його, малолітка, але червоновишневі Малишкові зорі з дивною силою продовжили себе в Симоненковій поезії. І якщо Малишко для нас — сурмач покоління фронтового, то Симоненко постав сурмачем покоління молодшого, того, що дітьми-пастушатами вийшло з воєнних заграв.

Зболений ранніми болями, одержимий жагою любові до матері-Батьківщини, він виповів цю любов і цей біль у слові пекучому й шаленому. Україна для нього — мати, святиня, вона йому дала крила й снагу, глибинь роздумів і художні барви.

Художня палітра його багатюща. Симоненко сміливо випробовує себе в різних жанрах. Поряд із творами громадянської та інтимної лірики з-під його пера виходять і дошкульні сатиричні епіграми, байки, він пише віршовані жарти й казки для дітей, зігріті теплим гумором оповідання, у яких він теж залишається поетом.

Ось таке художнє розмаїття знайде читач у творах Василя Симоненка.

Аналізований текст складається зі своєрідних мікротекстів — складних синтаксичних цілих (ССЦ), які від-

дзеркалюють один із аспектів розповіді про Василя Симоненка — оповідь про його дитинство, Україну в його душі, літературно-мистецьку творчість. Ці семантико-синтаксичні одиниці не збігаються з абзацами, яких у тексті 6.

У творі чітко простежується зачин *«Із глибин народного життя вийшла поезія Василя Симоненка»*, кінцівка *«Ось таке художнє розмаїття знайде читач у творах Василя Симоненка»*, решта інформації — основна частина. Абзаци є тематичними і виконують логіко-сміслову функцію.

Цілісність тексту постає у комунікативній, структурно-граматичній, змістовій площинах. Єдність теми (розповідь про Василя Симоненка) досягається співвіднесенням з одним і тим самим предметом дійсності, рухом тексту від відомого до невідомого, вживанням ключових слів (*Симоненко, поет*), лексичних повторів (*дитинство, покоління*). Структурно-граматична цілісність у тексті виражена узгодженням граматичних форм і мовних зв'язків: порядок слів (*художня палітра, чорні урагани, День Перемоги, сатиричні епіграми, віршовані жарти*), спосіб дієслів-присудків (*Симоненко випробовує, пише, залишається поетом* — дійсний спосіб) і под. Комунікативна цілісність зумовлена єдністю задуму і результату — смисловим і граматичним підпорядкуванням кожного наступного речення попередньому (*Зболений ранніми болями, одержимий жагою любові до матері-Батьківщини, Симоненко виповів цю любов і цей біль у слові пекучому й шаленому. Україна для нього — мати, святиня, вона йому дала крила й снагу, глибін роздумів і художні барви*).

Зв'язність у тексті репрезентована граматично і семантично. Граматична зв'язність виражена особовими займенниками *він, його* (Симоненко), *воно* (дитинство), лексичними повторами (*поезія Василя Симоненка, Симоненкова поезія*), різними сполучними засобами (*але, і, якщо..., то*). Структурно-композиційна зв'язність полягає у тому, що в аналізованому тексті відчутна гармонія стилістичної системи, відповідність параметрам художньо-публіцистичного стилю та епічного підстилю, жанровому різновиду — літературно-критичній статті.

Частковий семантичний аналіз тексту. Цей аналіз зосереджений на проблемі семантичної зв'язності, еквівалентності (відповідності), смислової природи тексту, контексту, змістових категорій тексту, його імпліцитного плану, семантичних основ розуміння й інтерпретації словесного цілого.

Частковий комунікативно-прагматичний аналіз тексту. Він передбачає вивчення проблеми комунікативного моделювання тексту, з'ясування його прагматичної природи, функції посередника між автором і читачем, розширення спектра текстових категорій за рахунок комунікативних: адресатності, модальності, інтерактивності тощо, а також аналіз прагматичних інтенцій (лат. *intentio* — прагнення, намір) та стратегій тексту.

Частковий семіотичний аналіз тексту. Це — розгляд співвідношення текстового знака, його денотата (лат. *denotatus* — позначений) та світу дійсності, тексту й семіосфери, семіотичного універсуму культури, креативних механізмів смислотворення тексту як нового знака.

Частковий лінгвокультурологічний та етнолінгвістичний аналіз тексту. У його процесі з'ясовують зв'язки між текстом і різними аспектами матеріальної і духовної культури українського етносу — міфологією, народними звичаями, релігією тощо. Предметом аналізу стають мовні елементи культурно-семіотичного текстового простору (архетипи, міфологеми, національна символіка, цивілізаційно-культурні й національно орієнтовані концепти тощо). Вони маніфестують культурно-історичну пам'ять українського народу — творця й носія мови, утворюють відповідний культурний простір текстової комунікації (Україна, Дніпро, Кобзар, Каменяр, Великий Луг, Хортиця, Чумацький Шлях, Гетьманщина).

Частковий когнітивний аналіз тексту. Це — дослідження змісту тексту шляхом моделювання когнітивних структур репрезентації знань, які зумовлюють витворення і розуміння тексту.

Концептуальний аналіз, що є логічним продовженням семантичного, передбачає оброблення інформації за допомогою концептуальних моделей, елементи яких і зв'язки між ними є понятійними узагальненнями категоріального плану.

Прикладом концептуального аналізу тексту є аналіз «Чарівної Країни» Дж.-Р.-Р. Толкіна, здійснений Д. Павкінін. За спостереженнями дослідника, образ Чарівної Країни є тематично самостійним ментальним простором, організованим відповідно до певної концептуальної моделі.

Структуру онтологічної (буттєвої) площини ментального простору тексту «Чарівна Країна» змодельовано на підставі партонімічного та предметно-центричного фреймів (англ. *frame* — каркас, рамка), що разом утворюють концептуальну мережу. Партонімічний фрейм демон-

струє відношення між цілим та його частиною. Предметно-центричний фрейм конструюють предикати кількості, якості, дії, способу, місця та часу, які приєднуються до одного й того самого логічного суб'єкта пропозиції.

Зв'язок між Чарівною Країною та її складниками (регіонами) — зв'язок між цілим і частинами. За даними аналізу, така фреймова структура нараховує 46 термінальних слотів (складників фреймів, що містять множину стереотипних ситуацій) — регіонів Чарівної Країни. Ці регіони функціонують як самостійні ментальні простори, до складу яких входять чотири ролі — узагальнені концепти (лат. *conceptus* — поняття), що є наскрізними для опису всіх регіонів Чарівної Країни. У тексті ролі представлені своїми «наповнювачами», тобто конкретними поняттями: **ТЕРИТОРІЯ-ЛАНДШАФТ** (гори, земля, острови, ріки, озера), **БУДІВЛІ** (міста, фортеці, будинки, мости), **РОСЛИНИ** (ліси, дерева, квіти, трава), **ТВАРИНИ** (коні, орли, вовки, собаки, павуки). Саме «наповнювачі» рольових концептів набувають у текстах якісної характеристики.

Аксіологічна (ціннісна) складова тексту, що ґрунтується на онтологічній інформації, представлена емотивними конотаціями, наявними в семантиці логічних предикатів. Отже, пропозиції отримують оцінку добре $+/+$, погано $-/-$ або нейтрально $0/0$, яка впливає із семантики відповідних лексичних одиниць або контексту. Сума таких оцінок дає змогу визначити аксіологію конкретного регіону Чарівної Країни. Узагальнена оцінка регіону відповідає одному з фокусів оцінного континууму (простору), побудованого на основі семіотичного квадрата (решітки) Греймаса (А.-Ж. Греймас, Ж. Курте). Досить широкий спектр сумарних оцінок обумовив необхідність включення до континууму трьох додаткових понять, унаслідок чого він набув вигляду: **ДУЖЕ ПОГАНО — ПОГАНО — НЕДОБРЕ — НЕ-ДОБРЕ/НЕ-ПОГАНО — НЕ-ПОГАНО — ДОБРЕ — ДУЖЕ ДОБРЕ**.

Аксіологія деяких регіонів Чарівної Країни змінюється з часом, що пов'язано зі змінами їх онтологічних характеристик. При аналізі кожен період існування регіону, протягом якого його оцінка залишалася незмінною, було розглянуто як самостійну одиницю (регіон). За таких умов Чарівна Країна нараховує 69 регіонів.

«Наповнювачами» ролей стали такі предикати: роль **ТЕРИТОРІЯ-ЛАНДШАФТ** (пустельна і безплідна, небезпечна, населена жажливими істотами, болотиста, туманна,

темна і страшна тощо); роль БУДІВЛІ (темні і димні, зруйновані, такі, що перебувають у запустінні, дивні й лиховісні, великі, затишні, яскраво освітлені, неприступні для ворога, густонаселені); роль РОСЛИНИ (сухі й покручені, темні й лиховісні, такі, що не мають достатньої цілющої сили, густі й запашні, привезені із землі обітованої); роль ТВАРИНИ (старі, виснажені, ворожі, злі, такі, що перебувають у страху перед силами зла, нечисленні, такі, що мають позитивні духовні якості й допомагають людям, сильні, могутні, веселі).

Як свідчать результати дослідження, 38 регіонів мають негативну аксіологію (ДУЖЕ ПОГАНО — 13, ПОГАНО — 19, НЕ-ДОБРЕ — 6), 22 регіони — позитивну (ДУЖЕ ДОБРЕ — 3, ДОБРЕ — 14, НЕ-ПОГАНО — 5) і 9 регіонів — проміжну (НЕ-ПОГАНО/НЕ-ДОБРЕ). Оцінювання ролей, що конституують образ Чарівної Країни, а також оцінювання образу загалом представлено у вигляді прототипної категорії. Отже, роль ЛАНДШАФТ оцінено переважно негативно, ролі БУДІВЛІ і РОСЛИНИ — позитивно, а роль ТВАРИНИ має проміжну аксіологію.

З огляду на кількісне домінування регіонів із негативною оцінністю сумарну аксіологію образу Чарівної Країни можна трактувати як переважно негативну. У творах Толкіна Чарівна Країна постає як створений ідеальний світ, що був спотворений і спалюваний злими силами. Історія становлення й розвитку цього світу пов'язана з віддаленням від ідеалу й поступовим занепадом. Однак наявність значної кількості позитивних оцінок та їх типів (ДОБРЕ, ДУЖЕ ДОБРЕ) відображає сподівання на те, що остаточна руйнація старого світу означає прихід світу нового, досконалого.

Частковий прикладний аналіз тексту. Це витворення і його розуміння за допомогою комп'ютерних систем.

Частковий психолінгвістичний аналіз тексту. Це аналіз тексту з позицій природи людської психіки, коли основна увага зосереджена на процесах сприймання, розуміння, породження тексту і под.

Частковий графічний аналіз тексту. Його здійснюють з погляду використання системи графічних знаків, їх смислового навантаження, додаткового емоційно-експресивного значення та імпліцитного змісту.

Широко використовують графіку для вираження текстової інформації у лінгвізовізуальних, рекламних, професійних, офіційно-ділових, поетичних текстах, текстах-графіті («малюнкове письмо»). Графічні засоби в

тексті можуть бути двох різновидів — пунктуаційні і друкарські.

1. Пунктуаційні засоби. Пунктуація поряд із членуванням речення на синтаксичні складники, тексту на речення із вказівкою на загальну характеристику речення (питання, окличність, ствердження) передає емоційне забарвлення тексту, ставлення автора до висловлюваного: натяк на підтекст, показ емоційної реакції. Окрім цього, пунктуація віддзеркалює ритміко-мелодійну побудову мовлення, тобто те, що в усному мовленні передають наголос, тон голосу, паузи, подовження звуків тощо. Так, зокрема, емоційні паузи можуть передавати кома, три крапки, тире.

Зазвичай крапку ставлять у кінці завершеного відповідного речення. Її функції можуть бути різноманітними. Під час опису єдиної картини або швидкої зміни подій крапка фрагментує текст на короткі самостійні висловлення і водночас передає єдність і динамічність цілого. Вона може позначати уповільнену емоційну паузу і створювати статичність картини: *«стіл. мовчанка. дихання. військо. долоня. пам'ять. пройтися // трішки. втома. // кімнату перебути. ремонт залишити історикам. вечір. стіл. // дихання без квартирки. // стіни як пейзажі. пам'ять у долоні. мовчанка. колекції меблів...»* (П. Коробчук).

Знак питання ставлять у кінці речення з різним ступенем питальної інтонації. Питальні речення можуть передавати питання, сумнів, прохання, різку вимогу, здивування, недовіру, обурення тощо:

*Розважено від альфи до омеги,
Хоч, зрештою, яка у тім печаль?
Я проросту своїм зухвалим еґо
Над рампами ошкірених проваль? (Л. Мельник).*

Знак оклику завершує емоційно насичене речення, «коли мова не говорить, а кричить» (М. Брандес). Наприклад:

*А ДЕ Ж ТОЙ ХРЕСТ ХОЧ ДЕРЕВ'ЯНИЙ
??
!!*

Текст можна будувати на частому використанні вставлених конструкцій, обрамлених д у ж к а м и, які виконують роздільну функцію: *Ми шукали людей // (ми гляділи під кожен камінчик). // Ми шукали весь день // (Ми*

вигляділи собі очі і на них з'явилися червоні обідки). // Ми гукали їм всяке // (Сімома різними мовами), // Ми лишили їм знаки // (Хоч і самі до кінця не розуміли їх значення) (Г. Ткачук).

Сильним стилістичним засобом, який вживають для членування речення, виокремлення його частин, створення динамізму, є *к о м а*. Наприклад: *Освітлені, тьмяні, // високі, низькі, // стрілчасті, квадратні, // дзеркальні, бридкі. // Фіранки і квіти, // фронтони і арки. // В альбомі затертій // наклеєні марки. // Їх можна любити, // їх можна розбити... // ...Безпристрасно блимає // крига з-за рам. // Ми всі за вікном. // Так присуджено нам* (Л. Мельник).

Двокрапка вказує на мовленнєві доповнення: пряму мову, пояснення, узагальнення, перелік тощо. Наприклад:

Благаю: вимкніть електричне світло.

Благаю: вимкніть синтетичну ніч.

До бруду й марнослів'я я не звикла,

Хоч мусила за довгих сто сторіч.

Благаю: витріть зморшки фарб руками.

Благаю: витріть шарудіння слів.

Я викохана свіжими вітрами,

Зненавиділа негативи снів (О. Горкуша);

Ніколи не шукав я серцем броду, // Не видавав державних таємниць. // Скажіть усім: не ворог я народу, // Не зрадив я ні неба, ні зірниць... // Я син землі, що зветься Україна, // Нічим її, повірте, не зганьбив. // Скажіть усім: тополі й кураїнци, // Скажіть усім: лелекам, солов'ям, // Скажіть усім: вкраїнцю і вкраїнці — // Я — чистий, дорожу своїм ім'ям (Ю. Кириченко).

Лапки використовують при прямій мові, для виокремлення цитат, власних назв, деяких слів, жаргонів, діалектизмів, професіоналізмів, іронії: Слово «виховувати» спільнокореневе із словом «ховати». В українській народній педагогіці воно спочатку вживалося в значенні «оберігати» (виховувати).

Тире служить для передавання обривчастої інформації, замість пропущених слів: *Ти, мій товаришу втечі, нині вже знаєш, // Дзвони доріг не вітають — прощають. Відтак — // Біле — крило — і — цілунок — навзаєм. // Пам'ять на березі тиші скльовує стомлений птах* (Д. Сироїд). Трапляються випадки нижнього підкреслення у тексті: *Я себе не люблю* (В. Черняхівська).

На емоційні паузи, невпевненість, збентеженість, нервовість, неспішність вказують три крапки: *Я не повім вам чорне з мого щоденни... // ...К. землеміром не був і не бачив абсур... // ...думаєш янгольським віттям або шедевра... // ...ми в березневу кору вrostаем а всю... // ...дивну і гірклу весну в поміж соня... // ...хиткозроста застуда... туди... туди... (А. Малігон).*

Усунення пунктуації з поетичного чи прозового тексту породжує двозначність тлумачень і творить багато-площинний семантичний зв'язок: *Нахмурило брови // сизі брови над киевом // ще на сезон зоставлено // ласий кусок // і питає поет розгублено: // а як же «убий його» // і як же владивосток // а як же париж і лондон // чікаго і нью-йорк? // і знову латані вітрини хрещатика // рейтерська // і кава // і дощ (М. Семенко).* Підтекст цих рядків можна пояснити як переживання того, що просування революції на Захід було зупинено.

2. Друкарські засоби. Це екстралінгвістичні елементи, які мають важливе значення при з'ясуванні мовної своєрідності тексту, фіксації його у письмовій формі. До цієї групи належать:

— заміна великої літери малою у власних назвах і навпаки — малої літери великою в загальних назвах: *13-те ребро // у твоєму тілі // Я // тобі не коле? (О. Ляснюк);*

— графічне членування віршового рядка на окремі ритмічно-інтонаційні та експресивно-сміслові фрагменти («сходинки», або «драбинки»):

усе що я пишу

це

не мої

не листи

не до тебе (О. Ляснюк);

Ааааа

Ааааа

Ааааа (О. Коцарев);

— поєднання різних графічних і знакових систем (кирилиця, латиниця, цифри): *Згадки під zam.com (А. Малігон); www.я — снігуронька.com (Д. Лазуткин); Так, мов порве намисто сіра якась чума. // Так, мов протягне рану потяг від N до Z, // Сумно покаже ребра зачаток твого човна, // Важко на тебе глянуть очниці пустих планет*

(А. Малігон); чорну дискету з червоною наклейкою // вмикаю // бачу там дивний **Word'івський** файл // із сотні разів набраним // одним і тим самим номером телефону // немов велику зграю вороння над засніженими дахами // **465-49-58 465-49-58 465-49-58 465-49-58 465-49-58 465-49-58 465-49-58** // але я не став телефонувати (Я. Гадзінський);

— різні способи виділення тексту (жирний, підкреслення, великі літери, курсив, розрядка): Як тобі сказати, як тобі вмовити // Ці слова без назви, цю розливу ртуть, // Цю необережність, вкинуту у літо // Поміж берегами видихни і будь? (М. Кіяновська);

— відсутність інтервалів між словами — словозлиття: Я звикла вже гратися в гру, // Дитячу гру «**ТАКІ-НІНЕКАЗАТИ / ЧОРНОГОЙБІЛОГОНЕНАЗИВАТИ**» (Т. Савченко);

— фігурне розташування рядків тексту:

Замовкніть, нарешті, зніміть і цитуйте!

Важка домовина лягла на плече...

З села на відчинений цвинтар

Шляхом родовід вечорово тече.

Хрещені, що коїться з нами?!

У безвість же повинь родин

З тривогами — снами

На крилах ряднин.

Забуті, відомі —

Пирій і... пиріг.

Утома.

Вдома.

Поріг.

Солома

Доріг.

Сльозина

Гаркаво тече.

Пече — не втече.

Не зловиш губами.

Несем їм сніданки, обіди,

А внук перелився у сивого діда —

Отак, як Україна в стражденний Дніпро,

Як горе вчорашнє в химерне добро...

Зірками, зерном потеруха ця зблизька —

Радійте: у яслах вже Бог, як в колисці... (І. Іова);

НА РАТУШУ ТАРАН

Атаки гул, — авала

Рікою лився жар,

А ратуша стояла.

Тримали вже хомуТ:

У шлеї — цвіт народУ,

Шукали нищих дуШ —

Убий, топчи свободУ.

Та дух сильніш гармаТ,

А воля — нездоланна.

Розіб'єм темінь хмар,

Адже то справа марна:

НА РАТУШУ ТАРАН (Н. Чорніта);

— різні шрифти, кегль, поділ текстів на абзаци, а віршів на строфи. Так, своє прізвище і назву роману «На озерах вогні» Я. Олесіч подає напівжирним виділенням шрифту Arial Black (12 і 16 кеглями), а текст — Times New Roman, використовуючи при цьому 8—22 кеглі.

Графічні засоби є не обов'язковими елементами тексту, а лише своєрідними маркерами тих мовних одиниць, які крім експліцитного змісту передають ще й імпліцитний. Їх використання зумовлено потребою акцентувати увагу читача на підтексті. Додаткова маркованість переорієнтовує мовні одиниці з вираження основного змісту на вираження додаткового.

Частковий фонетичний аналіз тексту. Його здійснюють крізь призму використання одиниць фонетичної системи мови, їх смислового навантаження, додаткового емоційно-експресивного значення. Під час часткового фонетичного аналізу текст характеризують за допомогою таких фонетичних засобів: а) смислова закінченість фрази, ритму; б) інтонування (ритмічність, емоційність); в) мовленнєвий такт (смислова закінченість чи незакінченість); г) милозвучність і римування; г) наголошування (нормативність, ненормативність, причина цього); д) засоби милозвучності — чергування голосних і приголосних (музикальність, вимовна легкість, співучість, асонанс, алітерація, анафора, епіфора, рондо, зевгма, оноματοпєя тощо).

Алітерація — повтор приголосних звуків. Прикладом цього образно-фонетичного явища є вірш «Смеркалось, або Алітерація смутку» О. Дунської: *Сонце сідає. Смеркає. // Сумно-сумно сеусице солодей. // Слід солоний сльо-*

*зи слали. // Сірі сутінки сіней // сонні соняхи сідлали. //
Скоростиглий сінокіс, // сокирок синенькі свічки... // Ски-
глять сосни серед сліз, // сон снує спочинку стрічки. //
Стіни сіли. Сні святі // сіну снилися сухому. // Сірість.
Старість. Самоті // серце скаржилось. Солому // се-
рпень склав серед снаги. // Серед смутку, сподівання — //
сіроокий сад стражданя. // ..Самозабуття... Сві-
таня...*

Асонанс — повтор голосних звуків: *Офіцере! Хто ви
в минулому — інженер, чи агроном, чи кандидат наук? Чи
архітектор, чи художник, чи, може, професіонал війни?
Мені однаково. Сьогодні ми стоїмо один проти одного на
моїй сплюндрованій українській землі, а між нами — вири-
та могила (О. Довженко).*

Анафора — повторення звуків на початку суміжних
мовних одиниць: *А ти десь там, за даллю вечоровою, а ти
десь там, за морем тишини, — так владно, так повільно
вичаровуєш мене із ночі, з тиші, з далини (Л. Костенко);*

*Зболено,
Змучено,
Знуджено,
Збуджено,
Змовчано,
Скривджено,
Спалено,
Зникнено (П. Михайлюк).*

Епіфора — повторення звуків у кінці слів суміжних
мовних одиниць: *А ти, пречистая, святая // Ти сестро
Феба молодая! // Мене ти в пелену взяла // І геть у поле
однесла... // І я живу, і надо мною // З своєю божою кра-
сою // Гориш ти, зоренько моя, // Моя порадонько свя-
тая! // Моя ти доле молодая! (Т. Шевченко).*

Ритмомелодика — закономірне чергування зву-
ків, їх повторюваність. Ритм впливає на спокій, впевне-
ність, піднесення, ліричний настрій, розслабленість тощо.
«Ритм властивий не лише поезії, а й прозі. Ритмомелодич-
ні явища у прозі — це чергування однотипних або різно-
типних мовних одиниць, це тип симетрії, який повторю-
ється в будові речення, у порядку розміщення слів і сло-
восполучень і створює певну ритмомелодичну лінію,
обрану письменником для підсилення семантико-емоцій-
ної сторони твору» (І. Кочан). Особливу ритмомелодику
мають діалоги, авторські розповіді, описи, повтори, рито-
ричні питання і звертання тощо. Наприклад:

*Летіти до тебе — не видужать крила.
Чекати на тебе — стомилась душа.
І пам'ять запалені очі закрила,
І серце свій стук непомітно стиша.*

*Писати до тебе — слова перекрутують
Як схочуть довірені їм відчуття.
А мій телефон — то наркотик, отрута,
Ілюзія дотику, мертве життя.*

*Мовчати до тебе — єдине, що можу.
Єдине, що чисте, таке, яке є.
...І знову чекати хвилиночку кожну,
Й щоночі злітати у небо твоє (П. Михайлюк).*

Звуконаслідування — копіювання звуків живої (голоси людей, тварин) і неживої (грім, постріл, кроки, дощ, дзвін і под.) природи: *Хай летять [сини], як я тобі летіла. // А найменше хай заплаче: «Кру-у-у-у...» // Смерть прийшла — і вишня здичавіла. // ...Біла-біла я тобі умру (М. Кіяновська).*

Орфоепічні невідповідності можуть використовувати як засоби виразності в тексті (заїкання, графічне розтягування звуків як імітація стану емоційного збудження, покашлювання, подиху тощо): *усе що відомо // бла-бла-благородність // бла-бла-благовірність // бла-бла-благочестя // бла-бла-благочинство (М. Лижов).*

Частковий лексичний аналіз тексту. Це аналіз тексту, що передбачає його інтегрування одиницями лексичного рівня, виявлення у тексті: а) споконвічної української лексики (спільноіндоевропейської, спільнослов'янської, спільносхіднослов'янської і власне української) і запозичень; б) лексики щодо її емоційності, нормативності (наявність діалектизмів, розмовно-просторічних елементів, професіоналізмів і жаргонізмів); в) багатозначних слів (для створення образності чи комічного ефекту, каламбурів); г) синонімів (для точного відбору слова, як засіб ампліфікації, для усунення тавтології); г) антонімів (як засіб контрасту, оксиморону тощо); д) омонімів і паронімів; е) активної і пасивної лексики (архаїзми та історизми), неологізмів (загальномовних та індивідуально-авторських); є) образних засобів (метафор, порівнянь).

Так, частковий лексичний аналіз тексту дає змогу з'ясувати роль синонімів у тексті Л. Костенко — створення ампліфікації (лат. *amplificatio* — збільшення, розширення):

*Розкажу тобі думку таємну,
дивний здогад мене обпік:
я залишуся в серці твоєму
на сьогодні, на завтра, навік.*

*І минатиме час, нанизавши
сотні вражень, імен і країн, —
на сьогодні, на завтра, назавжди! —
ти залишишся в серці моїм.*

*А чому? То чудна теорема,
на яку ти мене прирік.
То все разом, а ти — окремо.
І сьогодні, і завтра, й навік (Л. Костенко).*

Частковий граматичний аналіз тексту. Він допомагає встановити функції іменників (номінативну, описову, оцінну, емоційну, символічну, конкретизуючу), прикметників (виражальну, конкретизуючу, образну), дієслів (виражальну, динамічну, емоційно-оцінну), службових слів, простих і складних речень (сміслову і стилістичну), речень за метою висловлювання, однорідних членів речення (номінативну (для перерахування), виражально-характеризувальну (для створення гумористичного ефекту)), односкладних речень (описову, узагальнювально-сміслову, виражальну), вставних слів і речень, відокремлених членів речення, речень з прямою мовою, синтаксичних одиниць, які переважають у тексті. Аналіз дає змогу відповісти на питання, чим зумовлений відбір автором тих чи інших граматичних категорій (авторською настановою, жанром, стилем чи типом мовлення).

Так, зокрема, у тексті І. Франка «Жіноче серце...» питальні речення створюють інтонацію звертання до уявного адресата, допомагають акцентувати увагу на важливих мовних одиницях, витворюють колорит емоційно насиченого, експресивного й пристрасного тексту: *Жіноче серце! Чи ти лід студений, // Чи запашний чудовий цвіт весни? // Чи світло місяця? Огонь страшений, // Що нищить все? Чи ти як тихі сні // Невинності? Чи як той стяг воєнний // Що до побіди кличе? Чи терни, // Чи рожі плодиш? Ангел ти надземний, // Чи демон лютий з пекла глибини? // Чим б'єшся ти? Яка твоя любов? // В що віриш? Чим живеш? Чого бажаєш? // В чім змінне ти. і в*

чим постійне? Мов! // Ти океан: маниш і потопляєш. // Ти рай — добутий за ціну оков. // Ти літо — грієш враз і громом убиваєш.

Отже, здійснення лінгвістичного аналізу тексту залежить від обраного аспекту його вивчення (комплексного, фрагментарного).

Запитання. Завдання

1. У чому полягає специфіка цілісного аналізу тексту художнього і нехудожнього?

2. Визначте, у чому полягає різниця між лінгвістичним, лінгвоестетичним та лінгвостилістичним аналізом художнього тексту.

3. Поясніть відмінність між цілісним (комплексним) і частковим (фрагментарним) лінгвістичним аналізом тексту.

4. Окресліть сутність і роль етнолінгвістичного аналізу тексту. Проаналізуйте фрагмент тексту:

*Ой, місяцю-ріжку, світи нам доріжку
По калиновім мості до свекрухи в гості.*

5. Проаналізуйте вибраний вами фрагмент тексту за допомогою часткового психолінгвістичного аналізу.

6. Запропонуйте свій варіант лінгвістичного аналізу тексту, доповнивши існуючу класифікацію.

7. Складіть схему до будь-якого часткового лінгвістичного аналізу тексту.

8. Дайте характеристику інтегрування художнього тексту (на ваш вибір) одиницями графічного рівня.

9. Проаналізуйте нехудожній текст (на ваш вибір) на синтаксичному рівні. Як здійснюється інтегрування тексту одиницями цього рівня?

10. Зробіть частковий лінгвістичний аналіз тексту газети на морфологічному рівні.

11. Охарактеризуйте ваш улюблений поетичний текст з погляду образності та естетичності.

12. Здійсніть частковий лінгвістичний аналіз тексту реклами на лексико-семантичному рівні.

1.3. Методи і прийоми лінгвістичного дослідження тексту

Розвиток кожної науки зумовлений тим, як здобуває вона нові факти, аналізує та узагальнює явища. Значною мірою це залежить від методів і прийомів дослідження, якими наука послуговується.

Метод лінгвістичного аналізу тексту — спосіб дослідження та опису тексту як об'єкта мовознавчої науки.

Сучасна текстова лінгвістика охоплює такі послідовно застосовувані методи:

1. **Контекстуально-інтерпретаційний метод.** Він передбачає дослідження тексту в різних контекстах на основі інтерпретації дослідником текстових категорій і компонентів. Як зазначає сучасний український фахівець із когнітивної ономазіології Олена Селіванова, цей метод зазвичай використовували щодо вивчення художніх текстів, реконструкції авторського задуму, різних інформаційних масивів твору. Контекстуальний аналіз доповнений інтерпретаційним і слугує розкриттю змісту тексту в дискурсі. Здебільшого контекстуально-інтерпретаційний метод отожднюють із лінгвістичним аналізом художнього тексту, який традиційно полягав у виявленні виражально-зображальних засобів, стилістичних прийомів і фігур, коментуванні незрозумілих частин тексту, лінгвопоетичному аналізі. Г. Поберезська та І. Волинець наголошують: «Принципи цього методу ще не впорядковані та не мають логічно структурованого комплексного опису, тому часто контекстуально-інтерпретаційний метод підмінюється окремими прийомами лінгвістичного аналізу: коментуванням, аналізом окремих фрагментів тексту тощо». Натомість такий аналіз має бути комплексним і цілісним.

2. **Метод діалогічної інтерпретації.** Перевага цього методу полягає в тому, що його можна застосовувати для комплексного аналізу як художнього, так і нехудожнього тексту. О. Селіванова розрізняє сім етапів комплексного аналізу:

а) з'ясування діалогічності певного тексту із системою інших текстів у текстовій синтагматиці і парадигматиці (визначення мовленнєвого жанру, типу текстами (абстрактної інваріантної одиниці текстового рівня), закономірностей їх формування, стилю, особливостей тощо);

б) вивчення діалогічності тексту з особистістю адресата в соціокультурному контексті епохи витворення тексту (місце тексту в творчості автора, інтерпретація авторського задуму та інтенцій, віддзеркалення в тексті авторського світогляду, етичної та естетичної позицій);

в) інтерпретування діалогічності тексту із самою особистістю адресата, його свідомістю, темпераментом, світоглядом, настановами. Цей етап пов'язаний із психолінгвістичними практиками;

г) з'ясування діалогійності тексту, дискурсу і буття (розкриття прототипів подій, осіб, фактів біографії адресанта);

г) дослідження діалогійності тексту із семіотичним універсумом (текст у співвідношенні з матеріальною і духовною культурою, а також міфом на основі архетипів колективного позасвідомого);

д) аналіз діалогійності внутрішнього семіотичного простору тексту на основі формування текстового концепту, опису тематичних макроструктур, з'ясування значущості їх поєднання, чергування, а також характеристики концептуального простору тексту, глибинних смислів, підтексту;

е) характеристика основних текстово-дискурсивних категорій і підкатегорій (типи зв'язності, членованості, інтертекстуальності, образності тощо). Г. Поберезська та І. Волинець виокремлюють такі різновиди інтерпретування тексту: переказ, резюмування (анотування), діалог, аналіз, переклад.

3. Метод когнітивного картування. У його основу покладено моделювання смислу і змісту тексту, а також його когнітивного простору з огляду на зануреність у семіотичний універсум, врахування зв'язку концепту-ідеї з ідеологічними, культурними концептами. Когнітивна карта — інформаційна модель тексту, що містить ментальні репрезентації та функціонування смислових програм. Основним прийомом цього методу є концептуальний аналіз.

4. Прагматичний метод. Він встановлює засоби здійснення комунікативної взаємодії, типи впливу на адресата, правила оптимізації цього впливу, сприяє розв'язанню проблеми комунікативного моделювання тексту, його прагматичної природи та основної функції — посередника між автором і читачем. Основна його увага зосереджена на текстових категоріях: адресатності, модальності, інтерактивності тощо. Цей метод дає змогу визначити прагматичні інтенції та стратегії тексту. Одним із головних його прийомів є конверсаційний аналіз — опис трьох категорій спілкування партнерів: макрорівневих (фази розмови), проміжних (діалогові кроки) і мікрорівневих (засоби різних рівнів мови).

5. Математичний (комп'ютерний, статистичний, контент-аналіз) метод. Цей метод слугує для з'ясування кількісних закономірностей тексту (кількість іменників, прикметників, дієслів, розподіл звуків у тексті, довжина

речень і под.), їх впливу на якісну своєрідність мовних засобів тексту. Це експериментальний спосіб вивчення тексту з використанням точних статистичних даних із залученням обчислювальної техніки. Методика комп'ютерного вивчення та інтерпретації тексту ґрунтується на моделюванні семантичних систем, фреймів, сценаріїв тощо. Г. Поберезська та І. Волинець констатують: «Статистичні закономірності лежать в основі організації тексту. Покриття тексту різними словами відповідає такій закономірності: на початку тексту різнорідних слів більше, далі їх частотність зменшується. За допомогою математичних методів визначають семантичні відстані між словами у тексті».

6. Метод авторизації. Він сприяє встановленню атрибуції (авторства тексту). Фахівець із лінгвістичної експертизи Анатолій Баранов зазначає, що суто філологічний напрям авторизації не дає змоги встановити об'єктивні операційні критерії аналізу й атрибуції тексту. Сучасні методики визначення авторства використовують такі статистичні характеристики тексту, як середня довжина речень, кількість речень в абзаці, укладених синтаксичних структур тощо.

7. Зіставний метод. За його допомогою з'ясовують подібність і відмінність у мовному оформленні текстів різних жанрів і стилів, але одноманітного змісту. Метод переважно використовують у процесі зіставлення текстів-оригіналів і текстів-перекладів, а також авторських варіантів — первинного й остаточного. Це спосіб порівняння авторських варіантів.

8. Метод лінгвістичного експерименту. Метод ґрунтується на добиранні синонімів, скороченні і розширенні тексту, різних видів аранжування (наприклад, зміна позиції речення в тексті), використанні компресії у реченні (заміна підрядних речень дієприслівниковими і дієприкметниковими зворотами, детермінантами (обставинами місця, часу на початку речення)), зміні співвідношення в тексті простих і складних речень, гіпотаксису (підрядності) на паратаксис (синтаксичний зв'язок самостійних послідовно розміщених частин висловлювання) і навпаки (О. Москальська).

9. Семантико-стилістичний метод. Він встановлює порушення мовних норм, поєднання предметних і конотативних елементів смислу, індивідуальну багатозначність у конкретному тексті, нарощування смислових елементів за рахунок багаторазового повтору слів (фрази у тексті). Цей метод використовує прийом порівняння одиниць тек-

сту з елементами національної мови (тобто одиниць у тексті з їхніми значеннями у словниках) (Н. Шевченко).

10. Описовий метод. Цей метод полягає в планомірній інвентаризації і класифікації текстів, поясненні особливостей їхньої будови та функціонуванні на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії. Він використовує прийоми зовнішньої і внутрішньої інтерпретації. Прийоми зовнішньої інтерпретації бувають двох видів: а) за зв'язком з позамовними явищами; б) за зв'язком з іншими мовними одиницями (прийоми міжрівневої інтерпретації). Внутрішня інтерпретація як прийом передбачає пояснення внутрішньої будови тексту без залучення екстралінгвістичної інформації.

Прийом лінгвістичного аналізу тексту — спосіб здійснення лінгвістичного аналізу тексту.

Виокремлюють такі прийоми лінгвістичного аналізу тексту: візуальне сприйняття письмового тексту (водіння очима за текстом, зосереджуючись на центрі аркуша), конверсаційний аналіз (спрямований на вивчення структури усного мовлення (тексту)), сприйняття тексту на слух (концентрування уваги мовця на змісті тексту, що сприймається на слух. При цьому важливу роль у смисловій орієнтації словесного цілого відіграють жести, міміка, тон мовлення, інтонація тощо), сегментування (прийом розривання внутрішньотекстових зв'язків шляхом включення до його структури вставлених конструкцій), спостереження (прийом цілеспрямованого осмислення тексту з метою виявлення у ньому тих чи інших мовних явищ (наприклад, слів-образів)), коментування (прийом висловлювання свого ставлення до сприйнятої інформації у тексті), концептуальний аналіз (аранжування інформації тексту, здійснюване за допомогою концептуальних моделей, понятійних узагальнень категоріального плану) та ін.

Отже, лінгвістичний аналіз тексту є явищем багатограним. Тільки комплексний підхід до вивчення мовленнєвих витворів із застосуванням усіх методів і прийомів дає змогу найповніше охарактеризувати текст як словесне ціле.

Запитання. Завдання

1. Чим різняться поняття «метод» і «прийом» у лінгвістичному аналізі тексту? Які методи лінгвістичного аналізу тексту, на ваш погляд, є основними?

2. У назві курсу «Лінгвістичний аналіз тексту» вже міститься назва загальнонаукового методу — аналіз. Чи не вважаєте ви це некоректним щодо інших методів вивчення тексту з лінгвістичного погляду?

3. Спробуйте, вдаючись до зіставного методу, порівняти текст-оригінал і текст-переклад (на вибір).

4. Проаналізуйте будь-який текст, використовуючи статистичний (математичний) метод. Що він дає змогу встановити?

5. Запропонуйте кілька завдань для школярів на використання методу лінгвістичного експерименту з текстом.

6. Складіть анотацію до Вашої дипломної роботи. У чому полягає своєрідність такого прийому роботи з текстом?

1.4. Текст у лінгвістиці та інших філологічних науках

Теоретичне опрацювання тексту бере початок із другої половини ХХ ст. і пов'язане з лінгвістикою, риторикою, прагматикою, семіотикою, герменевтикою, соціологією, книгознавством, інформатикою, психологією тощо. Різноманітність підходів до тлумачення тексту зумовлена багатьма причинами, передусім важливістю цього поняття, його складністю, а також багатовіковою традицією вивчення в різних сферах знань. Текст як явище мовної та позамовної дійсності — складний феномен, який виконує різноманітні функції: бере участь у комунікації, допомагає зберігати і передавати інформацію у просторі і часі, фіксує психічне життя індивідів, є продуктом конкретної історичної епохи, формою існування культури, віддзеркаленням соціокультурних традицій тощо.

Поняття «текст» є багатозначним. Ним позначають основну частину комп'ютерного чи друкарського набору знаків без малюнків, креслень, підрядкових приміток; слова до музичного твору (текст пісні), уривок із твору словесності, що слугує для дидактичної мети (текст для переказу, текст для диктанту, текст для виразного читання, текст вправи); друкарський шрифт, кегль (розмір) якого дорівнює 20 пунктам (7,52 мм), і документ (текст документа) тощо. Проте воно має вузькогалузеве значення, що характеризує його як об'єкт спеціального вивчення певних наук (мовознавства, семіотики, журналістики, герменевтики тексту та ін.).

Текст (лат. *textum* — зв'язок, поєднання, тканина) — усне, писемне або друковане структурно і концептуально організоване словесне ціле, що є посередником і водночас кінцевою реалізацією (результатом) комунікації, феноменом використання мови; форма утілення живого дискурсу після його завершення.

Семіотика. Вона розглядає мову як знакову систему, текст тлумачить як семантично організовану послідовність знаків. Тобто будь-яку форму комунікації, зокрема обряд, танець, ритуал тощо, трактують як текст. Якщо для вивчення «знакових систем» таке визначення є цілком прийнятним, то для мовознавства воно не вичерпне.

Журналістика. Текст у цій галузі визначають як «форму існування твору», його графічно-знакову фіксацію, «форму відчуження твору від автора», «комунікативно-психологічне знаково-графічне явище, що має свої, притаманні тільки йому параметри і категорії» (В. Різун, А. Мамалига, М. Феллер). Поділивши цілісний текст на дві площини: семантику тексту — твір і форму тексту — графічно-знакову фіксацію (для зручності писання і редагування), автори цієї концепції пропонують розглядати текст як семантичну структуру в трьох аспектах:

1) з позиції автора — можливими є два різновиди тексту: текст як продукт реального, живого, спонтанного процесу текстотворення (знаково-мовленнєвої діяльності автора) і текст як продукт професійного текстотворення, тобто цілеспрямованого, усвідомленого автором як фахівцем;

2) з об'єктивної позиції, реального стану речей — текст як фрагмент загальної інформаційної системи суспільства, в якій він виконує роль носія інформації (інформаційний аспект), відповідно впливає на мовців (комунікативний аспект). При цьому суспільство можна розглядати як кібернетичну систему, в якій відбуваються інформаційні процеси;

3) з позиції адресата (слухача і читача) — текст як явище (чи фрагмент дійсності) для сприймання і розуміння. Корекція тексту має бути такою, щоб, керуючи читацьким сприйманням, можна було уникнути зайвого суб'єктивізму при його сприйманні і розумінні.

Тому в журналістиці панує трирівневий підхід до розуміння поняття «текст».

Герменевтика тексту. Як гуманітарна галузь герменевтика тексту вивчає тлумачення глибинного змісту текстів, їхніх перекладів шляхом досліджень структури й семіотичної природи мови, аналізу історичних, філософських,

релігійних та інших даних, пов'язаних із конкретним літературним твором (О. Селіванова). Сучасна герменевтика ґрунтується на положенні про розуміння тексту як багатоаспектного процесу, що забезпечує пізнавально-креативну сутність інтерпретаційної діяльності людини, зануреної в багатовекторну діалогічність із мовою, культурою та ін. Герменевтика тексту залучає до інтерпретації тексту і цілісний текст, і особистість інтерпретатора, і культурну традицію. Методи і техніки герменевтики широко використовують у стилістиці, лінгвістичному аналізі тексту, психолінгвістиці.

Феноменологія. Обґрунтоване у працях Е. Гуссерля, М. Мерло-Понті, М. Гайдеггера вчення про буття свідомості не зводиться до структуралізму (аналізу твору тільки з погляду стилістики тексту) чи герменевтики (інтерпретації). У феноменології на передньому плані перебуває проблема значення, сенсу, інтерпретації. Об'єктом дослідження слугує самодостатній твір мистецтва, белетристики, публіцистики, який не вказує на щось, приховане за ним. Водночас феномен не лежить на поверхні — це твір, зрозумілий не кожному. Один із основних принципів феноменології полягає в тому, що сенс не можна передати іншим людям у готовому вигляді; предмети, знаки, тексти, символи — лише засоби трансляції сенсу (змісту, значення).

Когнітивна лінгвістика. Текст є засобом отримання, зберігання, перероблення і використання знань, віддзеркалення концептуалізації і категоризації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду. Когнітивна лінгвістика покликана розкривати характер зв'язків між різними концептуальними (когнітивними) системами та процесами сприймання, розуміння, запам'ятовування, продукування і репродукування тексту; шляхи розуміння мовних актів відповідно до їх планування і здійснення. Оскільки метою когнітивних досліджень є побудова інтегральної картини процесів мовлення, мислення та інтелектуальної поведінки людини, а досліджуваною категорією є знання як результат і водночас знаряддя та інструмент мовно-пізнавальної діяльності людини, то текстотворення можна розглядати як когнітивний процес — реалізацію свідомості через знання у мовні тексти та мовні формули.

Лінгвістична прагматика. Ця наука вивчає використання та функціонування мовних знаків у реальних процесах мовної комунікації («мову у дії»). Як зазначають дослідники (Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько), текст є витворенням мовної комунікації і містить у собі згорнуту

систему всіх її ланок: мету — інформацію прагматичних зв'язків з погляду суб'єкта, адресата — об'єкта, призначення, комунікативної мети, які в процесі текстотворення виконують роль облігаторних чинників і формують основні параметри тексту. В лінгвопрагматиці параметри тексту мають віддзеркалювати спектр комунікативних завдань із позиції суб'єкта-мовця, адресата-слухача, ситуації спілкування.

Комунікативні завдання з позиції суб'єкта-мовця постають як:

1) референція (характеристика) мовця, або реальність образу автора;

2) комунікативна мета, комунікативний намір мовця або те, що в прагматиці називають наявною та прихованою метою висловлення, іллокутивними (лат. *il* — префікс, який має підсилювальне значення і англ. *locution* — мовний зворот) силами, або мовною волею (за Дж. Остіном). Це може бути повідомлення інформації або якоїсь своєї думки, наказ, прохання, сподівання, відмова, запитання, порада, пропозиція, обіцянка, скарга, заперечення, спростування, переконання тощо;

3) мовна тактика, типи поведінки і правила предметного текстотворення, які повинні забезпечити досягнення комунікативної мети в межах простору елокутивних можливостей мови. Розуміння (пресупозиція) тексту як комунікативного акту між автором і реципієнтом (АВТОР — ТЕКСТ — РЕЦИПІЄНТ), спрямованого на досягнення задуму певними змістами та емоційно-вольовими діями, вияскравлює текст як відображення комунікативного акту. Прикладом цього є драматичні тексти, де вольові дії (емоції, бажання) передано в ремарках, щоб допомогти читачеві адекватно сприйняти текст.

Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько до комунікативних критеріїв з боку адресанта зараховують втілення образу автора (в художньому тексті ширше — образу митця) як носія інформації вольових дій. До критеріїв з боку реципієнта (слухача, читача, учня) — доступність тексту для сприймання і розуміння, інтелектуальну й моральну готовність реципієнта до сприймання волевиявлення автора та внутрішню очікуваність нового змісту співпереживань та естетичного задоволення. Вони зазначають, що рівню критеріїв з боку адресанта й реципієнта мають відповідати і вимоги (критерії) щодо тексту: тематична, інформативна наповнюваність, рівень і контекст культури, оформлення.

Соціолінгвістика. Текст сприймають передусім як фрагмент конкретної соціальної дійсності з визначеними локально-темпоральними межами, заданими соціальним змістом, ціннісними орієнтаціями, прагматичними настановами та мовно-комунікативною компетенцією представників певної спільноти або сфери суспільної діяльності. Тому під час аналізу тексту або групи текстів на соціолінгвістичному рівні варто враховувати соціальні чинники, просторово-часові координати, конкретну прагматичну мету та обставини мовної комунікації.

Сучасний мовець живе, діє і спілкується у кількох життєвих сферах одночасно:

а) космогонічній (ноосфера), у якій шукає гармонію між світом, космосом, людством і собою;

б) психологічній (психосфера), у якій намагається досягти душевної сумісності з іншими індивідами та можливістю реалізації свого інтелекту, волі та емоцій;

в) соціальній (соціосфера), у якій шукає гармонію соціальних відносин між собою й іншими мовцями соціуму на рівні морально-етичних, ментальних відносин;

г) суспільно-виробничій (професійна сфера, професіосфера), у якій прагне реалізувати свої громадянські права і можливості на рівні професійно-виробничих, економічних, майнових тощо відносин.

Усі способи встановлення і підтримання контакту, пошуку гармонії, реалізації можливостей потребують від мовця майстерного прагматичного текстотворення.

Текстологія. Як галузь історико-філологічного знання текстологія розглядає текст як історичний документ. Раніше щодо цієї науки вживали терміни «філологічна критика», «екзегетика», «археографія», нині у межах текстології дослідники виокремлюють лінгвістичне джерелознавство, покликане виявляти, анотувати та систематизувати джерела з погляду їх змістовності, інформативності та розроблення принципів їх відтворення.

Риторика. Вона розглядає текст в аспектах інвенції, диспозиції, елокуції з елоквенцією (ораторське мистецтво), мнеморії (запам'ятовування), акції з реценцією (пристосування) і релаксації з рефлексією. Це шлях текстотворення від виникнення задуму та пошуку матеріалу (інвенція) через добір і розташування матеріалу, логічні операції міркування, тези, аргументи й демонстрації (диспозиція) до мовного нарощування тексту, вдосконалення

мовного вираження, комунікативно-стильової і мовно-жанрової виразності, навіть прикрашальної образності (елокуція з елоквенцією). На етапі виголошення (або публікування) тексту продовжується текстотворчий процес: текст можна змінювати, доопрацьовувати, редагувати (акція). На цьому етапі починаються перцепція (лат. *perceptio* — сприймання) та рецепція тексту слухачами і текстотворення ніби роздвоюється на авторське і слухачське або читацьке. Головною вимогою до цього етапу є адекватність обох ліній текстотворення (авторської і слухачької), заради чого й проводять попередню текстотворчу роботу. Власне текстотворення у мовній комунікації починається з диспозиції і завершується елокуцією.

Теорія видавничо-редакційної справи. Текст вивчають з погляду його логіко-стилістичного вдосконалення та редагування. Ключовими поняттями є «правка тексту», «вичитка тексту» тощо.

Теорія інформації (інформатика). Тексти досліджують як документи з погляду інформації, яку вони передають. У межах цієї науки порушують питання щодо змістової та структурної організації текстів, їх уніфікації, типології, аналізу та інформаційного оцінювання, принципів та методів створення. Ключовими поняттями теорії інформації є «код», «інформація», «канал зв'язку», «процес декодування» тощо.

Лінгвістика тексту. Для неї характерне вузькограматичне (синтаксичне) розуміння тексту. Спочатку текст визначали як послідовність речень (Р. Харвег), упорядковану послідовність морфем (Х. Вейнрейх); когерентну послідовність речень (К. Брінкер); мовленнєвий акт (Е. Косеріу); синтаксичну протяжність і залежність (Б. Бонечка); складне лінгвістичне утворення, що інтегрує в собі образ позамовної дійсності (Т. Радзівська), гіперсинтаксис (Б. Палек); макросинтаксис (Т. ван Дейк). В літературознавстві натомість побутує широке розуміння цього феномену. Під впливом теоретиків структуралізму і постструктуралізму (А.-Ж. Греймаса, Р. Барта, Ж. Лакана, М. Фуко, Ж. Дерріди та ін.) свідомість людини ототожнювалася з письмовим текстом. Врешті-решт майже все почали сприймати як текст: суспільство, літературу, культуру, філологію, історію і мовну особистість.

Відсутність єдиного тлумачення поняття «текст» О. Селіванова пояснює:

— абсолютизацією його структурної організації та граматичних засобів зв'язності;

— формально-структурною, жанрово-стилістичною різноплановістю текстів і специфікою способу його репрезентації;

— багатоплановістю підходів до лінгвістичного вивчення тексту: онтологічний, гносеологічний, власне лінгвістичний, психологічний, прагматичний, комунікативний, модальний, структурний, номінативний, когнітивний, соціально-історичний;

— звуженням функції тексту до рівня складника комунікативного процесу, посередника, засобу, процесу й мети комунікації;

— абсолютизацією у складі дефініції певної категорії або кількох категорій тексту (наприклад, зв'язності).

Вперше «текст» як мовознавчий феномен визначив радянський мовознавець Ілля Гальперін (1905—2005): «Текст — це витвір мовленнєвого процесу, що характеризується завершеністю, є об'єктивованим у вигляді письмового документа, літературно опрацьованим відповідно до типу документа; витвір, який складається із заголовка і низки особливих одиниць (надфразних едностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, і має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову». Однак це визначення охоплює лише художні тексти і тільки в письмовій формі.

Більшість учених (Д. Баранник, Н. Валгіна, І. Ковалик, Л. Лосева, Л. Мацько, В. Одинцов, М. Плющ, Г. Солганик), оперуючи терміном «текст», або уникають його формулювання як універсальної мовної одиниці, яку важко точно визначити, або кваліфікують це поняття, актуалізуючи важливу, на їх погляд, ознаку тексту (послідовність, завершеність тощо).

Очевидним є те, що ключовою ознакою більшості визначень тексту є послідовність речень чи надфразових одиниць, рідше морфем, слів, іноді фрагментів, розділів тощо. Проте послідовність, лінійність розташування у тексті будь-яких одиниць — лише зовнішній показник. Насправді текст є багатомірним, мовні одиниці розміщуються в ньому в різних площинах, утворюють словесні ряди не за ознакою контактного лінійного розміщення, а за семантичними, емоційно-експресивними, функціональними та іншими ознаками. Невипадково І. Гальперін

замість послідовності вдався до терміна «витвір мовленнєво-творчого процесу», який глибше і точніше розкриває сутність тексту, хоча має ширше значення.

Окрім послідовності мовознавці вказують на семантичну зв'язність (когезію) та змістову цілісність або завершеність тексту. Хоча є тексти, які внаслідок різних обставин залишилися незавершеними, або ті, що закінчуються еліптичними реченнями, залучаючи адресата до процесу текстотворення, цілісність — категорія, яка коректніше диференціює поняття «текст».

Деякі дослідники (К. Брінкер, Х. Вейнрейх, Р. Харвет та ін.) зосереджують увагу на розумінні тексту як мовленнєвого витвору, його репрезентації як абстрактної загальної схеми (формули) побудови будь-якого тексту, співвіднесенні його з наявними одиницями мови. Щодо цього слушними є міркування лінгвіста Юрія Левицького, який зауважував, що текст — це не рівень мовної системи, а спосіб її реалізації і функціонування. Якщо мова існує для осмислення дійсності, мовлення — для передавання інформації, то текст функціонує як комунікативна структура, яка реалізує мовленнєву функцію.

Дискусійним залишається на сьогодні питання про мінімальну протяжність тексту, наприклад чи можна вважати текстом одне висловлення (*Любов — це сила слабких і слабкість сильних*), одну комунікативну репліку (*Чудово!*). Зокрема, сучасна мовознавець Зінаїда Смелкова однією з умов кваліфікації завершеного мовленнєвого витвору як тексту називає те, що він мусить складатися не менше ніж з двох самостійних речень. Ю. Левицький наголошує, що різного типу таблички на дверях, написи, квитки, квитанції, списки (орфографічні словники, телефонні, адресні книги) не є справжніми текстами і можуть бути цікавими науковцям лише з позицій загальної типології текстів. Російські дослідники (Л. Сахарний та ін.) розглядають набір ключових слів як текст: тематичні асоціації (*мегаполіс — хмарочос, село — корова*), набір називних речень (*Море. Сонце. Друзі. Відпочинок*), дитяче усне мовлення (*тата іграшка грати*).

Сучасне розуміння тексту в лінгвістиці ґрунтується на тлумаченні його не лише як готового продукту мовлення, а і як складного комунікативного механізму, посередника комунікації, елементу комунікативного акту в позиції між мовцями (М—Т—М), адресантом і адресатом (А—Т—А). За цих умов текст постає як середній елемент

схеми комунікації і виявляє свою специфіку в кодуванні і декодуванні. Щодо мовця (адресанта) текст є кодовою величиною, оскільки мовець завжди кодує певну інформацію за допомогою мовних знаків. Для сприйняття вміщеної в ньому інформації читач повинен її декодувати. Текст витворює мовець, той, хто пише, відповідно до свого задуму, з метою найвлучнішого передавання змісту. Редагують його на етапі внутрішньої, мисленневої підготовки, а в письмовому варіанті — у процесі саморедагування відповідно до стилістичних норм мови, комунікативної доцільності в кожній окремій ситуації. Фахівець з теорії і практики мовленневої комунікації Олена Зарецька акцентує увагу на тому, що «текст є третім рівнем у комунікативній схемі, яка складається з чотирьох елементів: МЕТА — ЗАДУМ — ТЕКСТ — РЕАКЦІЯ».

О. Ворожбитова вказує на антропоцентричність спрямувань сучасних дефініцій тексту «як центральної ланки у комунікативній моделі, що виконує функцію повідомлення і є своєрідним зв'язком між адресантом й адресатом».

Отже, текст як мовознавчий феномен можна кваліфікувати з погляду таких аспектів: 1) посередник і водночас кінцева реалізація (результат) комунікації; 2) структура, в яку втілюється живий дискурс після свого завершення; 3) феномен використання мови; 4) словесне ціле, структурно і концептуально організоване, виражене у письмовій, усній чи друкованій формі; 5) витвір, що співвідноситься з одним із жанрів художньої чи нехудожньої словесності.

Запитання. Завдання

1. Поясніть, як співвідноситься етимологічне значення слова «текст» із сучасними визначеннями цього поняття.

2. Чи погоджуєтеся ви з визначенням тексту І. Гальперіна? Відповідь обґрунтуйте.

3. У якому аспекті вивчається текст іншими філологічними науками: семіотикою, лінгвістикою тексту, літературознавством, текстологією, герменевтикою, феноменологією, когнітивною лінгвістикою, лінгвістичною прагматикою, соціолінгвістикою? Що у цих підходах спільного, а що відмінного?

4. Чим зумовлена відсутність єдиного тлумачення терміна «текст» у мовознавстві?

5. Запропонуйте власне визначення тексту, адаптоване для дітей загальноосвітньої середньої школи. Додайте до нього опорну схему.

6. Який образ ви б запропонували для метафоричного окреслення поняття «текст»? Чи погоджуєтеся ви з визначеннями тексту як «лінгвістичного всесвіту» (В. Звягінцев), філології як «універсального тексту про тексти» (Н. Автономова)? Обґрунтуйте свою відповідь.

7. Чи можна вважати текстом одне висловлення? Чому?

8. Чи вважаєте ви текстом рекламний плакат, напис на значкові, графіті (так зване малюнкове письмо), кросворд? Наведіть приклади нетрадиційних текстів.

9. Випишіть основні положення (тези) наукової статті «Проблеми тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках» російського дослідника М. Бахтіна (Бахтін М. Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. — Львів: Літопис, 1996. — С. 318—324). Чи погоджуєтеся ви з автором?

1.5. Концептуальні виміри тексту, дискурсу і твору

Упродовж останніх років дискурс утверджується в системі комунікації здебільшого через поняття «текст» і «мовлення». Дискурсологія виникла у 50-ті роки ХХ ст. у Франції, звідки поширилася в інші країни. Поняття «дискурс» уперше вжив бельгійський лінгвіст Е. Б'юїссанс, який включив до соссюрівської дихотомії мови і мовлення третій елемент: «мова — дискурс — мовлення».

Термін «дискурс» у середині ХХ ст. уживали в англо-американській та французькій наукових літературах на позначення мовлення, тексту загалом. Важливе значення для його опрацювання мали ідеї З. Харріса, М. Фуко, Т. ван Дейка та ін. Поява нового наукового підходу була спричинена намаганням учених не сприймати мовлення і продукту його витворення — тексту — тільки через граматичні категорії, зосереджуючись на структурі речення, а звертатися до соціокультурних ситуацій, ментальних особливостей учасників комунікації, правил та стратегій створення і розуміння тексту.

Тривалий час поняттєвий діапазон терміна «дискурс» був широкий. Найглибше його вдалося охарактеризувати представнику французької школи аналізу дискурсу, славісту Патріку Серіо:

- 1) еквівалент поняття «мовлення», тобто будь-яке конкретне висловлювання;
- 2) одиниця, що за розмірами більша, ніж фраза;
- 3) вплив висловлення на адресата з урахуванням ситуації;
- 4) бесіда як основний тип висловлення;
- 5) мовлення з позиції мовця, на противагу розповіді, яка не враховує вказаної позиції;
- 6) вживання одиниць мови, їх мовленнєва актуалізація;
- 7) соціально або ідеологічно обмежений тип висловлювання, властивий певному виду соціуму;
- 8) теоретичний конструкт, призначений для досліджень витворення тексту.

Один із засновників лінгвістики тексту, голландський мовознавець Тойн ван Дейк визначав дискурс як складне комунікативне явище, яке, крім тексту, містить ще й екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, настанови, цілі адресата), необхідні для розуміння тексту. О. Ворожбитова звертає увагу на те, що термін «дискурс» варто вживати під час аналізу діалогу і полілогу, живого мовлення, продукованого в усній формі, а також при розгляді тексту як продукту мовленнєвої діяльності в соціокультурному і психолінгвістичному контекстах. Сучасний український лінгвіст Флорій Бацевич кваліфікує дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, письмову, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретними формами життя, залежними від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів.

Незважаючи на те що поняття «дискурс» мовознавці використовують у різних значеннях, однак всі вони пов'язують його із комунікацією, сукупністю мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, а також з пізнанням, осмисленням і презентацією світу.

Дискурс (франц. *discours* — мовлення, виступ, промова) — когнітивно-комунікативна діяльність, яка відбувається у широкому соціокультурному контексті, має різні форми вияву (усну, письмову, паралінгвальну) і водночас репрезентує сукупність динамічного процесу і результату.

Сучасна українська лінгвістика Н. Сукаленко вважає, що цей термін знаходиться між текстом, контекстом, функціональним стилем, підмовою тощо.

Осмислення і презентація дають підстави ототожнювати дискурс, як зазначає Ф. Бацевич, з усіма виявами комунікації в суспільстві (комунікативний, мовний, вербальний, невербальний, дискурс мовчання); комунікацією у межах окремих каналів (візуальний, слуховий, тактильний); виявом правил спілкування, способів викладу та втілення прагматичної мети мовців (етикетний, лайливий, дидактичний).

Залежно від інформації (раціональна, духовна віра, світобачення, поривання), носієм якої є дискурс, його поділяють на об'єктивний, суб'єктивний, правди, істини, брехні, духовний, сакральний, релігійний, філософський, метафізичний, християнський, православний, міфологічний, міфічний, апокаліптичний, символічний.

Дехто із сучасних учених (О. Власова, Н. Волкогон, Г. Жуковець, О. Ільченко) ототожнює дискурс із предметом дослідження різних наук (соціологічний, політологічний, філологічний), сприймає його як вияв культурної комунікації (дискурс культури, модернізму, постмодернізму), етнокультурних особливостей спілкування (міжкультурний, різномовний, іншокультурний), культурно-історичних особливостей комунікації (дискурс Нового часу, Відродження).

Соціальні, вікові та статеві характеристики учасників комунікації часто ототожнюють із типами дискурсу (політичний, влади, радянський, молодіжний, дитячий, феміністичний, радикальний). Поняття дискурсу асоціюють із типами та формами мовлення, принципами побудови повідомлення, його риторикою (монологічний, діалогічний, наративний, риторичний, іронічний тощо), особливостями окремої людини і груп людей (особистісний, неповторний, колективістський, авторитарний).

Ф. Бацевич розглядає дискурс як функціональний стиль, різновид мовлення (усний, писемний, науковий, художньо-белетристичний, діловий, літературний), різновид функціонального стилю, його реалізацію в різних сферах спілкування (юридичний, судовий, газетний, радіодискурс, кінодискурс, театральний, у сфері паблік рілейшнз, рекламний, святковий), також як жанр художньої літератури (прозовий, ліричний, драматичний).

Узагальнені відмінності про текст і дискурс подано у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Порівняльна характеристика тексту і дискурсу

№ п/п	Текст	Дискурс
1	2	3
1.	Вторинний	Первинний. З часом стає текстом, який адресат може знову перетворити на дискурс, збагативши його внаслідок своєї діяльності (когнітивної, психологічної, естетичної тощо)
2.	Це ніби «застиглий» дискурс, який «зупинили», вилучили обставини, учасників комунікації з їх психічними, когнітивними, соціальними особливостями, часом, місцем, обставинами спілкування	Містить дискурсивний контекст, тобто «живі» обставини спілкування, учасників з їх психічними, когнітивними, соціальними особливостями, часом, місцем тощо.
3.	Одиниця лінгвістичного аналізу, складається з речень	Одиниця комунікативного аналізу, складається з висловлень, які об'єднують і самі речення, і соціальний контекст їхнього використання
4.	Одиниця лінгвальна	Одиниця соціолінгвальна, інтерактивна
5.	Предикативна одиниця	Мовленнєва дія, або мовленнєвий акт
6.	Паралінгвістичні засоби (окрім усних текстів) не виявляються	Паралінгвістичні засоби виявляються повною мірою
7.	Одиниця статична (структура)	Одиниця динамічна (функція)
8.	Є фрагментом дискурсу, його елементарною базовою одиницею, частиною	Є континуумом, корпусом текстів, об'єднаних сферою знань, часовим періодом, предметом, темою
9.	Має постійний склад комунікантів	Не має постійного складу комунікантів

Закінчення таблиці 1.2

1	2	3
10.	Результат мовленнєвої діяльності	Мовленнєва поведінка, мисленнєво-комунікативна діяльність, процес протікання комунікації, цілеспрямована соціальна дія
11.	Породження і розуміння тексту не синхронізовані	Породження і розуміння дискурсу синхронізовані
12.	Відсутній контакт між адресантом і адресатом, оскільки текст є результатом, посередником такої взаємодії	Наявний безпосередній контакт між адресантом і адресатом
13.	Вужче поняття	Ширше поняття
14.	Дискретний	Не дискретний
15.	Конструювання ментальної реальності	Віддзеркалення реальності

Поняття «текст» і «твір», які часто вживають як синоніми, все-таки варто розмежовувати. Представник Тартуської лінгвістичної школи Юрій Лотман (1922—1993) стверджував, що текст і художній твір — не одне й те саме.

Словесний твір — художньо-естетичний витвір, результат мовленнєво-творчої діяльності людини (автора), що вербально втілений у тексті.

Текст є компонентом художнього твору, але художній ефект виникає внаслідок зіставлення тексту із складним комплексом життєвих та ідейно-естетичних уявлень. Французький семіолог Ролан Барт (1915—1980) дотримувався такої самої думки, але не розмежовував твору і тексту.

Твір і текст, на думку В. Різуна, мають різний генезис, різну історію, різні правила оформлення, хоча взаємно впливають один на одного: так, текстова форма сприяла і сприяє розвитку монологічного мовлення і виникненню великих творів. Необхідно усвідомлювати, що текст — це штучний бар'єр між автором і читачем, без якого людство себе не мислить. Тому існує проблема: як зробити так, щоб цей бар'єр ставав меншим, щоб форма тексту не перешко-

джала спілкуванню автора з читачем. Уявлення про твір як самостійну, відірвану від автора змістову систему, це продукт абстрагування, відриву результатів розумової діяльності людини від неї самої. Такий відрив був можливим тільки завдяки відчуженню твору від автора, пов'язаному із виникненням письма і друку. Текст і є формою відчуження твору від автора.

У вигляді тексту твір набуває відносної автономності і відносно самостійного побутування. Семантикою тексту завжди є твір. Саме тому сформувалась традиція ототожнювати текст із твором і не бачити між ними різниці. У деяких випадках ця різниця буває непринциповою, наприклад коли йдеться про актуальність теми твору і тексту, їх тематичну класифікацію, фактаж тощо. Твір як ментальну проекцію автора пізніше оформлюють у фізичний носій — текстовий відповідник, без якого може існувати твір (ідеться про життя твору в думках автора). До того ж текст не завжди є фіксацією твору, наприклад тексти — переліки технічних характеристик, добірку слів у виданнях-практикумах як один із різновидів вправ на закріплення правопису не можна назвати творами.

Диференційні ознаки тексту і твору подано у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Порівняльна характеристика понять «текст» і «твір»

№ п/п	Текст	Твір
1	2	3
1.	Не естетичний витвір, а графічно-знакова фіксація твору	Це витвір, результат мовленнєво-творчої діяльності людини (автора), що вербально втілений у тексті
2.	Створений за правилами користування знаковими системами, які люди застосовують для фіксації творів	Створений насамперед законами мовленнєвої діяльності людини
3.	Це сама структура	Це структуроутворювальний процес
4.	Пасивний об'єкт	Не пасивний об'єкт, а робота, гра
5.	Сукупність замкнугих у собі знаків, наділених смыслом, який можна відтворити	Простір, де окреслені лінії смыслових зміщень

Продовження таблиці 1.3

1	2	3
6.	Його рівнем є не значення, а означуване в семіотичному сенсі	Його рівнем є значення
7.	Виходить за межі конкретного традиційного літературного твору, наприклад текст життя	Не виходить за свої межі
8.	Існує штучний бар'єр між автором і читачем	Дистанції між автором і читачем немає
9.	Форма відчуження твору від автора	Є автор, який співвідноситься з реальною дійсністю
10.	Має власну систему засобів вираження й актуалізації семантики тексту (шрифтові — гарнітура, стиль, кегль, не шрифтові — розрядка, втяжка, лінійки, колір, виділення, спеціальні архітектонічні засоби тощо), а також засобів керування читацьким сприйманням та розумінням	Власної системи засобів керування читацьким сприйманням і розумінням, актуалізації змісту не має
11.	Це абстракція людського розуму, оскільки тексту поза написанням і читанням не існує	Це матеріальний фрагмент, що займає певну частину книжкового простору (наприклад, у книгозбірні)
12.	Не є самодостатньою сутністю	Це самодостатня сутність
13.	Функціонує як знак	Можна пізнати, досягнути через відношення до знака
14.	Не є ареною методологічних змагань	Це поле методологічних змагань
15.	Існує у тексті	Існує у дискурсі
16.	Притаманні багатозначність, множинність сенсу	Багатозначність, множинність сенсу не притаманні
17.	Має ознаки, що виражають загальні особливості його системно-структурної організації	Не має ознак, що виражають загальні особливості його системно-структурної організації

Закінчення таблиці 1.3

1	2	3
18.	Важливим для вивчення тексту є розкриття його одиниць (рубрики, цитати, дати, числа, примітки тощо) та правил їх оформлення	Для вивчення твору не є важливим розкриття його одиниць та правил їх оформлення
19.	Це основа (субстрат) усіх можливих інтерпретацій	Це проміжний підсумок інтерпретації, який постійно зв'язується із текстом-носієм
20.	Дискретний, відносно стійкий	Континуальний, рухливий
21.	Інваріантний	Варіативний

Отже, текст як об'єкт літератури корелює за змістом із грою, за формою — з ритуалом, як елемент культури постає важливим інгредієнтом конвенційних канонів і традицій. У текстах водночас можуть бути репрезентовані реальні та ірреальні події, збережені традиції минулого, створені шляхом домислювання і фантазування нові моделі картин світу.

Концептуально споріднені поняття «текст», «дискурс» і «твір» у мовленнєвій площині співвідносяться як «форма і зміст». При цьому текст постає у ролі своєрідного втілювача як для тексту, так і для дискурсу.

Запитання. Завдання

1. Чи є тотожними поняття дискурсу і розмовного мовлення? Відповідь обґрунтуйте.

2. Як розрізнити поняття «текст» і «твір»? Чи є тотожними поняття «художній текст» і «художній твір»?

3. Складіть порівняльну таблицю основних відмінностей між текстом і твором, спираючись на наукову статтю Р. Барта (Барт Р. Від твору до тексту // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. — Львів: ЛітОпис, 1996. — С. 378—385). Доповніть перелік відмінностей.

4. У яких контекстах уживають слово «твір»?

5. Поясніть твердження, що текст є формою відчуження твору від автора.

6. Наведіть приклади засобів вираження та актуалізації семантики тексту, а також засобів керування читацьким сприйманням та розумінням. Чи є така система засобів у словесному творі? Відповідь обґрунтуйте.

1.2. Проаналізуйте текст І. Жиленко «А я живу в яйці-райці...» на графічному рівні.

А я живу
 в яйці — райці,
 у ліхтарі, у бубонці.
 Дзвеню запічним цвіркунцем,
 щоденно дякуючи Богу
 за цей скафандр, за схрон оцей.
 О, я б не вижила без нього!
 Тут у людей такі манери!
 Такий бедлам у місті цім!
 Бруднить тутешня атмосфера
 мої крохмальні комірці.
 Але коли замкнута двері...
 Коли на Іскрі Божій — чайник...
 В собі, в своїй приватній ері,
 у синім романтичній флері —
 я розквітаю над — зви — чай — но...
 Мені говорять компліменти
 (на кожнім слові,
 на кожнім кроці)
 душі моєї інтелігенти
 Шопен і Гофман,
 Шагал і Моцарт.
 Привіз Галчинський
 Препишні ружі,
 Рей Бредбері вино з кульбаби.
 А Плужник — айстри,
 як він — недужі.
 О Плужник! — вічна
 у серці
 скабка...

1.3. Визначте, яку роль відіграє наголос у поетичному тексті Л. Костенко «Очима ти сказав мені: люблю...».

Очима ти сказав мені: люблю.
 Душа складала свій тяжкий екзамен.
 Мов тихий дзвін гірського кришталю.
 Несказане лишилось несказаним.
 Життя ішло, минуло той перон,
 Гукала тиша рупором вокзальним.
 Багато слів написано пером,
 Несказане лишилось несказаним.

*Світали ночі, вечорили дні.
Не раз хитнула доля терезами.
Слова як сонце сходили в мені,
Несказане лишилось несказаним.*

1.4. Проаналізуйте текст А. Ткаченка «Віля Бабиного яру...» на графічному рівні.

*Бі-
Ля
Бабиного
Яру —
телевежа,
мов багнет,
у груди неба
голубі,
і машини
миготять,
як на пожежу,
і двигтить автозаправка на горбі.
Телевежі звідси нікуди тікати
від гармидеру, неспокою доби,
бо чекають на малят мультіплікати,
бо крильми черкають крицю голуби.
Отакий собі жираф прикутоногий,
що йому в підощви
спекою пече,
а на вуха —
завірюхами тривоги;
клекіт світу термосує за плече.
Отака-то зачарована хатина,
що й дорослим сяє світлом дітвори,
а простора — на простори — а гостинна
Світовиди на всі боки і вітри.
І пильнує,   й інформує,
і формує,   і ту спеку
трансформує   на тепло,
і нуртує,   і гуртує,
і гартує,   і в добро
перетранслює   люте зло.
Тож не треба   про багнет.
Хай просто вежа   просто неба.*

Просто — небо упаде без цих стовпів.

Голуби голублять крилами безмежжя. Малюки з руки годують голубів.

1.5. Проаналізуйте звукову організацію уривка з повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною»:

Він жив, той морок, рухався, дихав, шептав щось тисячними устами, безперестанно, уперто, з посвистом, як стара баба. Соломія сиділа перестрашено та прислухалася, про що шепче морок. Шу... шу... шу... — починав він здалека, шу... шу... шу... — одзивалось тут коло неї, — шу... шу... шу... — шепотіло все разом — а пощо було клясти... шу-шу... а тепер умре... побачиш — умре... шу... шу... шу... Соломії ставало моторошно. «Брешеш, брешеш... — хотіла вона кинути в лице злomu морокові, — він мій... він буде жити... його не дуже поранено... адже він стільки пробіг...» Але морок уперто шумів своє: — Він умре... шу... шу...

1.6. Визначте фонетичні домінанти тексту М. Вінграновського «Сива стомлена сутінь снігів...». Проаналізуйте текст на фонетичному рівні.

*Сива стомлена сутінь снігів,
Слід сорочий і лисячий слід.
І під крилами хмар-снігурів
Сонця зимнього жевріє глід.
Сиво як... сиво-сниву сосну
Нюха заєць, тіль свою нюха...
Так і є: з глибини в глибину,
З рук у руки, із вуха у вуха.
Світ кидається й спить на ногах,
Їсть і п'є, і нема йому свята...
Димно дихають в сивих снігах
Сосен яточка і сосенята...
Так і є... із-під хмар-снігурів
Сніговіється даль-хитавиця,
Та ще приспана сила снігів,
Та над серцем зоря-вечорниця...*

1.7. Укажіть, чи є у тексті Л. Костенко «Не знав, не знав зіздар гостроробордий...» специфічні морфемно-словотвірні засоби (префікси, суфікси). Яку вони виконують функцію? Чим зумовлено надання переваги саме цим мовним формам?

*Не знав, не знав зіздар гостроробордий,
Що в антисвіті є антизірки,
Що у народах є антинароди,*

*Що у століттях є антивіки.
 Це знаю я. Жалій мене, звідарю!
 Це знаю я, і голову хилю.
 У антисвіті зірочкою марю,
 В антинароді свій народ люблю.*

1.8. Охарактеризуйте уривок з тексту І. Драча «Таємниця життя» на морфемно-словотвірному рівні.

*Десь там у найвищих глибинах,
 Десь там у найглибших висотах,
 Таємниця вродилась, як пелюстина,
 Як бджола в золотистих сотах.
 Уся — з найтемнішого світла,
 Уся — з найсвітлішого зморку.
 Борсалась таємниця, то тьмава, то світла,
 Долаючи купіль жорстоку.
 Ген там з найгіркішого солоду,
 Ген там з найсолодшого болю.
 Зростала вона аж блакитна від голоду
 І рвалася тужно на волю...*

1.9. Зробіть лінгвістичний аналіз тексту «Колисанка» Н. Гуркіної на морфемному і словотвірному рівнях. Слова з якими морфемами є домінувальними у текстах? Із якою метою їх ужито?

*Колихаю, колисаю диво-ніченьку,
 Обираю, вибираю казку — річеньку,
 Все для тебе горошинка, моя донечко,
 Засинай і спочивай як з неба сонечко.*

*Наспіваю, проспівую колисаночки,
 Розповім про Миколая, його саночки,
 Все для тебе моя зоре, моя донечко,
 Спи спокійно моє диво, моє сонечко.*

*Розкладає Миколайчик подаруночки,
 У торбинах чарівних лежать пакуночки,
 Є й для тебе дар Святого, моя донечко,
 Засинай і спочивай як з неба сонечко.
 Як спіймає, заховає ранок ніченьку,
 Розплескає на усіх світла річеньку,
 Під подушкою знайдеш диво-даруночка,
 Миколайчика гостинця-подаруночка.*

2. Частковий лексичний і граматичний аналіз тексту

Мета: виробити у студентів навички здійснювати частковий лінгвістичний аналіз тексту на лексичному, морфологічному і синтаксичному рівнях, закріпити практичні вміння щодо інтегрування тексту синтаксемами, лексемами, створення ними додаткового смислового навантаження.

2.1. Проаналізуйте уривок із сатиричного роману О. Черногуза «Аристократ із Вапнярки» на лексичному рівні. Визначте елементи, за допомогою яких створено гумористичний тон висловлювання.

Поїзд наближався до Вапнярки, коли на пероні з'явився цей елегант у чорних окулярах «дипломат» та костюмі з лавсановою ниткою. Піджак на ньому переливався натуральним сріблом дунайського оселедця і викликав у пасажирів жагуче бажання випити й закутити. До його лакованих черевиків, здавалося, бракувало тільки смолянистих, як і чуб, тонесеньких вусиків «а ля Дон Жуан», краватки типу «метелик» і золотої «цибулини» — годинника з позолоченим ланцюжком, що мав претензійно звисати з бокової кишені жилетки.

Вони зупинилися одночасно: поїзд і оцей периферійний фронт, що артистично схрестив руки на грудях, ніби даючи можливість новоприбулим провідницям помилуватися собою. Перед ними й справді стояв замріяний красень з довірливими і лагідними очима, з яким дівчата зустрічаються навіть тоді, коли заздальгідь знають, що все це загсом не закінчиться.

Контрастні, трохи товстуваті і хтиві губи начебто промовляли, що вони відкриті вітрам і доступні для слабохарактерних жінок та гарячих поцілунків. Його постава, статура, погляд і чітко окреслений класичний профіль — усе вказувало на те, що стародавні греки явно поспішили оголосити Аполлона Бельведерського взірцем чоловічої краси, а античні оракули, передбачаючи майбутнє, навіть гадки не мали, що в їхнього далекого пращура згодом можуть з'явитися такі ж самі нащадки, але в значно поліпшеному вигляді. Торс незнайомця мав такі класичні пропорції, що на ньому хотілося негайно повісити табличку: «Манекен для Будинку моделей, 5-й зріст, 50-й розмір», а потім усе це запустити у серійне виробництво.

2.2. Проаналізуйте текст П. Глазового «Не хвилюйтесь, громадяни!» з погляду використання в ньому просторічних слів. Яка їх роль у тексті?

Часто чуємо у будні,
Ще частіш у свято:
— Україну поневолить,
Пограбує НАТО!
Та задумайся, будь ласка,
Мій земляче-брате:
Невже воно, оте НАТО,
Таке дурнувате?
Та невже ж ото не знають
Їхні генерали,
Що давно уже до цурки
Всіх нас обідрали?
Уявіть, що Україну
НАТО завоює.
Як одягне голодранців?
Чим їх нагодує?
Скільки тут пенсіонерів,
Скільки інвалідів!
Скільки всяких чиновралів,
Скільки дармоїдів!
Та нехай сюди поткнуться
Натівські машини, —
Їх роззують за півночі,
Поздирають шини.
Доведеться інтервентам
Ночувати в танку,
Бо на вулиці задушатъ
За консервну банку.
Тут на це спеціалістів —
Ой же як багато!
Їм міліція «до фені»,
Що якесь їм НАТО?
Не хвилюйтесь, громадяни,
І живіть спокійно.
Нас від НАТО захистили
Міцно і надійно.
Дурнувата в того мама,
Шизофренік тато,
Хто повірить, що нас може
Захопити НАТО.

2.3. Проаналізуйте текст Д. Чижевського «Головні риси українського світогляду» на лексичному рівні.

Емоціоналізм українців виявляється у високій оцінці життя, почуття. Почуття, емоція оцінюється не лише як цінний елемент етики та релігії, але і як шлях пізнання. «Філософія серця» характерна для української думки, але ця філософія має не лише той сенс, що високо оцінюється почуття: «філософи серця» вважають, що в душевній житті людини глибше, ніж свідомі, самій людині ясні душевні переживання, лежить їх основа, а саме серце — то найглибше захована в людині «безодня», яка породжує та зумовлює собою, так би мовити, «поверхню» нашої душі. З цією думкою зв'язане твердження, що людина є «малий світ», «мікрокосмос». Безумовно характерна риса душевної вдачі видатних українців, що знайшла вираження і в їхній етиці: це — нахил до духовного усамітнення, що М. Гоголь називав «духовний монастир». Це духовне усамітнення веде українців до визнання великої цінності за окремою особою, визнання для кожної людини права на власний, індивідуальний етичний шлях, — те, що ми могли б назвати «аморалістичною етикою». Але між окремими різними типами людей повинна панувати не боротьба, а згода та гармонія — мир. Для українських філософів основне, до чого людина та суспільство мають прагнути — мир між людьми та мир людини з Богом. До ідеалу гармонії зовнішньої приєднується ідеал гармонії внутрішньої, що є для українських мислителів найвищим ідеалом, метою, до якої вони всі прагнуть.

2.4. Визначте лексичну і граматичні домінанти тексту Є. Гуцала «Камінна баба». З якою метою автор використовує повтори?

Неначе з піщаника, небо вгорі половіє...

Неначе з піщаника, стелиться степ в далину...

*Зійшовши з кургану, вона у підніжжі темніє,
вона поміж тирси темніє та між долину.*

*З піщаника рубана, баба камінна спинилась,
бо ноги камінні далеко у степ не несуть,*

*вона стереже цю розорану скіфську могилу,
яка вже століття стоїть під курганом отут!*

*Закуталась баба камінна в камінну хустину,
на пояс камінний почеплено дзеркало й ніж.*

В камінної баби те дзеркало також камінне

І ніж той камінний, хоч камінь ножем отим ріж.

В камінних очах її думи камінні витають,
 цим думам камінним минули камінні віки,
 ці думи камінні лиш степ цей камінний читає,
 лиш небо камінне чита ці камінні думки.
 На лобі камінному — є діадема камінна,
 на шії камінній — камінний висить амулет.
 Тінь з баби камінної пада камінною тінню,
 в камінної баби камінний чіткий силует.
 Камінна, дісталась до нас із камінного віку,
 а чи із залізного віку дісталась вона.
 Є врода камінна у цього камінного лику.
 І видно, що баба камінна про вроду цю зна.
 У баби камінної кожна камінна хвилина,
 у баби камінної довгі камінні віки,
 і персні камінні у баби на пальцях камінних,
 в камінних браслетах камінні її п'ястуки.
 У баби камінної плечі горбаті.
 Камінного одягу з себе вона не зніма.
 Із обличчя пласка і по-скіфськи вилицювата,
 камінним мовчанням до самого серця дойма.
 Камінна стояла й стоїть в полинах край могили,
 камінні зіниці у наш задивилися час.
 Нехай би хоч слово камінне оденьке зронила,
 нехай би зітханням камінним зітхнула хоч раз...

2.5. Зробіть частковий лексичний і граматичний аналіз тексту Є. Гуцала «Життя — як вода...». Визначте його домінанту. Доведіть доцільність добору виділених слів.

Життя — як вода: спливає непомітно, навіть не зоглядишся. Ось недавно ж, либонь, починався струмок твого дитинства, спокійний, сонцем освітлений, починався радісно і безжурно, а вже далі струмок той обернувся на річку — юність бурунами завирувала, води побільшало, глибини зросло, то в одному місці вир-крутія запіниться, то в іншому... Глядь — поспокійнішала течія, ніби натомилась, вже не шумить вода, не б'ється сердито в високі береги. Молодість минула, старість іще не надійшла, й котиться річка твого життя до безбережного моря, в якому й зникає безслідно, мов краплина.

2.6. Визначте, яку роль виконують прикметники в тексті В. Симоненка «Найогідніші очі — порожні...». Чим

пояснюється надання переваги саме формам найвищого ступеня порівняння прикметників?

*Найогидніші очі порожні,
Найгрізніше мовчить гроза,
Найнікчемніші дурні вельможні,
Найпідліша брехлива сльоза.
Найпрекрасніша мати щаслива,
Найсолодші кохані вуста,
Найчистіша душа незрадлива,
Найскладніша людина проста.
Але правди в душі не розмішуй,
Не ганьби все підряд без пуття,
Бо на світі той наймудріший,
Хто найдужче любить життя.*

2.7. Зробіть частковий лінгвістичний аналіз тексту М. Вінграновського «Прицокало, прибилось, притекло...» з морфологічного погляду. Які частини мови є домінуючими?

*Прицокало, прибилось, притекло,
Припало, пригорнулось, причинилось,
Заплакало і — нікма утекло
Червоне полум'я з печальними очима.
До телефону — він його не бачив.
Хоч телефон — сюди-туди: нема!
А ніч, а дощ, а град по ринвах скаче,
І груша з грушами прибилась до вікна.
Прицокало, прибилось, прилюбилось...
Узяв у голову, чи, може, так — приснилось!
Чорняве полум'я, чорняву ту завію
Узяв у душу, як блакитний сон.
А чути плач — то плаче телефон,
Просунувши у ніч свою холодну шию.*

2.8. Доведіть доцільність використання ампліфікаційних дієслів у тексті І. Драча «Пропало, пройшло, пролетіло...». Яка їх роль у ньому? Які мовні елементи увиразнюють загальний настрій тексту?

*Пропало, пройшло, пролетіло,
Минулося, щезло, сплигло.
Лишень голівешками тліло,
Лише попелищем цвіло.
Одвіялось, сном одіснулось.*

*Одмарилось — ген набулось.
Вкотилось і ген одкотилось
Солоним риданням зайшлось.*

2.9. Визначте роль різних частин мови як засобу образності тексту Л. Костенко «Життя — як вокзал...». Чим зумовлене нагромадження в ньому іменників? Які елементи доповнюють і увиразнюють мовну домінанту?

*Життя — як вокзал.
Хтось приїжджає,
Хтось від'їжджає.
Поцілунки і рани,
Клунки і чемодани,
Слова і фрази —
Все разом.
Хто їде в м'якому.
Хто — в плацкартному.
Хто — в комбінованому.
Хто — в заратованому.
Квадрати — ґрати,
Залізні рамки —
Можна зорями
ґрати в дамки.
А дехто — зайцем.
Зупинки.
Аварії.
Перон.
Гучномовці.
Зали чекання.
Карти.
Вагони — парії.
Вагони — службовці.
Вагони — аристократи.
Люстра —
Електрична сестра орхідей.
Черга. Буфет. Каси.
А не можна так, щоб для всіх людей —
Вагони першого класу?*

2.10. Зробіть частковий граматичний аналіз тексту «Подолання конфлікту». Які синтаксичні одиниці у тексті домінують? Яка їх роль? У чому полягає своєрідність морфологічних засобів?

Конфлікт — це зіткнення протилежних тенденцій (інтересів, прагнень, цілей, уявлень) у стосунках між

окремими людьми чи групами людей. Причиною конфліктів бувають трудові процеси, психологічні особливості людських стосунків (антипатії, різні культурні рівні, непорозуміння), різне розуміння й тлумачення певних явищ тощо. У конфлікті найчастіше бувають неправі обидві сторони.

Для подолання конфлікту важливо зробити перший крок. Це можуть бути пропозиції: «Я був не цілком правий...», «Я не все врахував...», «Я Вас не так зрозумів...», «Я прийшов до Вас, щоб розв'язати нашу проблему...», «Подумаймо, як ми обидва можемо досягнути того, чого хочемо», «Я хочу, щоб було по справедливості як для мене, так і для Вас», «Коли б Ви були на моєму місці, то як би Ви вчинили в цій ситуації?», «Ми не можемо повністю здійснити свої бажання, тому нам треба знайти таке рішення, з яким би погодився кожний із нас», «Поміркуймо добре ще раз над цією проблемою...».

2.

Лінгвістичні класифікації текстів

2.1. Основні підходи до лінгвістичної класифікації текстів

Проблема визначення текстових типів актуальна не тільки для повнішого вивчення мови як багаторівневої системи, засобу комунікації, що виявляється у текстовій діяльності, тобто власне для теорії тексту, а й для практичного здійснення його аналізу з мовного погляду з метою редагування та перекладу, автоматичного реферування, анотування і под.

Під час лінгвістичного аналізу текстів варто враховувати, що саму процедуру їх розрізнення кваліфікують як класифікацію текстів (А. Абрамович і Е. Лазаревич, К. Накорякова), типологію текстів (Н. Валгіна), групування текстів (Н. Сікорський), типологію викладу і побудови текстів (А. Мільчин), типологію комунікацій (Т. Радзієвська) тощо. Лінгвісти ототожнюють тип тексту зі стилем (А. Кожин, О. Кримова, В. Одинцов), жанром (М. Крес).

Як засвідчує практика, мовознавці виокремлюють неоднакову кількість екстра- та інтратекстуальних ознак, тому класифікації є або більш узагальненими, або більш

деталізованими. Так, польський славіст Ерліх Верліх, вдаючись до дедуктивного методу, вирізняє:

- 1) дескриптивні описові тексти (про явища і зміни у просторі);
- 2) наративні розповідні тексти (про явища і зміни в часі);
- 3) пояснювальні тексти (про понятійні уявлення мовця);
- 4) аргументативні тексти (про концептуальний зміст висловлювання);
- 5) інструктивні тексти (про алгоритми певних дій (наприклад, тексти законів)).

Проте ця класифікація побудована на основі різних ознак. Подібно пропонує поділяти тексти О. Селіванова.

Іншу типологію текстів репрезентує Ф. Бацевич:

- 1) за каналами комунікації — формою вияву (усні, писемні, друковані, комбіновані); органами чуття людини (зорові (друковані чи писемні тексти), слухові (радіо-тексти), комбіновані (телевізійні тексти);
- 2) за авторством — авторські, анонімні (фольклорні), приховано авторські (анонімки);
- 3) за мірою підготовленості — підготовлені, спонтанні;
- 4) за типами вживання мовного коду — вербальні, креолізовані (текст + зображення);
- 5) за алгоритмізованістю вживання мовних засобів — фіксовані, нефіксовані;
- 6) за функціонально-прагматичним аспектом — нормативні, оцінні, дескриптивні.

Український мовознавець Анатолій Загнітко диференціює тексти за: структурою (прості, складні, комплексні); функціонально-стильовими параметрами (офіційно-ділові, наукові, публіцистичні, розмовні, художні); параметрами підготовленості (спонтанні, підготовлені); цілісності і зв'язності (цілісні, дефектні); алгоритмізації (фіксовані, поліфіксовані, нефіксовані); функціонально-прагматичного характеру (приписи, описи).

Фахівець із перекладознавства та лінгвістичного аналізу тексту Катерина Райс розрізняє чотири групи текстів:

- 1) орієнтовані на зміст (повідомлення, коментарі і под.);
- 2) спрямовані на форму (есе, життєпис, фейлетон, новела, роман і под.);
- 3) орієнтовані на звертання (реклама, агітація, проповідь, пропаганда тощо);
- 4) аудіо-медіальні (радіоп'єси, радіопромови, телерепортажі і под.).

Автори практикуму з літературного редагування Ганна Абрамович і Елеонора Лазаревич виокремлюють тексти: описовий, розповідний, текст-міркування, текст-визначення. Тексти-описи, розповіді і роздуми диференціює один із засновників книгознавства Микола Сікорський, зараховуючи до них і визначення. Мовознавець Ксенія Накорякова включає визначення в тексти-роздуми. Ніна Валгіна пропонує поділяти тексти на: наукові і ненаукові, художні і нехудожні, монологічні і діалогічні, моноадресатні і поліадресатні тощо.

Українська мовознавець Ірина Кочан подає розгорнуту класифікацію за такими параметрами:

- 1) родами (віршований, драматичний, прозовий);
- 2) знаковою системою (таблиці, ноти, формули);
- 3) місцем розташування на аркуші (реферат, епіграф, покажчик, титульний текст тощо);
- 4) джерелами походження (натуральні, препаровані);
- 5) типами трансформацій вихідного натурального тексту (неадаптовані, адаптовані, повні, скорочені, змішані);
- 6) основними прагматичними функціями (інформативні, інструктивні, оцінні, змішані);
- 7) формою репрезентації (усні, письмові);
- 8) формою спілкування (діалогічні, монологічні);
- 9) сферою спілкування (стиль мовлення) (розмовні, офіційно-ділові, наукові, публіцистичні, художні, змішаного типу — науково-ділові, побутово-ділові, науково-публіцистичні, художньо-публіцистичні);
- 10) стилями та жанрами (наукові — тексти підручників, наукові статті, монографії, доповіді, виступи, реферати і под.; офіційно-ділові — заява, характеристика, пояснювальна записка, анкета, автобіографія, рекомендація тощо; інформаційно-публіцистичні — передова стаття, інформаційний огляд, коментар, нарис, фейлетон; художні — вірші, поеми, пісні, казки, оповідання, повісті тощо);
- 11) способом викладу (описові, розповідні, пояснювальні, модально-полемічні, тексти-роздуми, тексти-доведення, тексти-висновки, тексти-визначення, змішані або комбіновані тексти);
- 12) експресивністю мовлення (художні, публіцистичні, розмовні, наукові, нейтральні, експресивно-стилістично забарвлені);
- 13) емоційністю мовлення (неофіційні, офіційні, нейтральні);
- 14) прагматичними функціями (інформативні, наукові, газетно-інформаційні, офіційно-ділові, інструктивні,

оцінні, інформативно-оцінні, публіцистичні, офіційно-ділові, оцінно-інструктивні);

15) функціонально-смысловими типами мовлення (описові, розповідні, пояснювальні, аргументативні, інструктивні, визначення).

Очевидно, що розглянуті класифікації ґрунтуються або ж на суто лінгвістичних підходах, або ж на психолінгвістичних, власне комунікативних, функціонально-прагматичних чи соціологічних критеріях. Так, поділ текстів за мірою спонтанності (спонтанні і підготовлені), мірою алгоритмізованості та евристичності (фіксовані, напівфіксовані, нефіксовані), мірою експліцитності та імпліцитності у втіленні задуму (наприклад, тексти державних угод, що мають на меті повну та однозначну експлікацію задуму, і поетичні тексти, у яких, як правило, однозначність експлікації творчого задуму відсутня) — приклад психолінгвістичного підходу до типології текстів.

Групування текстів за формою їх утілення або специфікою організації текстового матеріалу (усні й писемні), типами функціонально-жанрових різновидів мовлення (тексти побутово-розмовного спілкування, офіційно-ділового спілкування, публіцистичні, наукові, художньо-белетристичні (поетичні, прозаїчні, драматичні)), функціональним виявом (інформаційні, емотивні, фатичні, поетичні, метамовні) — зразок соціологічного ракурсу кваліфікацій текстів.

Розмежування текстів на такі, що спрямовані на процес (розповіді, мемуари, науково-популярні тексти), результат (ділові листи, наукові тексти, художня література), актуалізацію найрізноманітніших аспектів комунікації, які пов'язані з інтенціями комунікантів, типом комунікативного процесу, прагматичною ситуацією, комунікативними стратегіями автора, комунікативною ефективністю, соціальними аспектами комунікації, — власне комунікативний підхід до розрізнення текстів.

Функціонально-прагматичний аспект класифікацій текстів враховує суб'єктивну міжособистісну модальність, дає підстави стверджувати про нормативні (договори, державні акти, постанови, інструкції, накази тощо), аксіологічні (оцінні) та дескриптивні (описові) тексти.

Найбільш послідовною і гнучкою є система (типологія) текстів, що ґрунтується на теорії функціональних стилів з урахуванням комунікативно-прагматичних умов текстотворення. Проте дослідник зі стилістики Григорій Солга-

ник оперує кількома типологіями, які поліаспектно відображають властивості тексту, його структуру тощо. Це, на думку дослідника, дасть змогу охарактеризувати текст як лінгвістичне явище. Здійснити повний аналіз текстів можна за допомогою узагальненої класифікації:

1) за характером побудови — «Я»-тексти (тексти від 1-ї особи однини або множини), «ТИ»-тексти (тексти від 2-ї особи однини або множини), «ВІН («ВОНА», «ВОНО»)-тексти (тексти від 3-ї особи однини або множини);

2) за функціонально-смісловим призначенням — текст-опис, текст-розповідь, текст міркування;

3) за кількістю учасників у мовленні — монолог, діалог, полілог;

4) за стильовою належністю — художні (тексти художнього стилю), нехудожні (тексти офіційно-ділового стилю, публіцистичного стилю, конфесійного стилю, наукового стилю, розмовно-побутового стилю, епістолярного стилю);

5) за жанровою належністю — текст реклами, текст заяви, текст статті, текст листа, текст оповідання і под.;

6) за формою репрезентації — усні, письмові, друковані.

Нині науковці одноставно наголошують на тому, що, попри важливість розв'язання проблеми, єдиної і вичерпної класифікації текстів, яка відповідала б усім вимогам, ще не створено. Це зумовлено порівняно невеликим періодом розроблення проблем теорії тексту, а також тим, що в основу численних диференціацій покладено різні принципи (функціонально-текстова класифікація Е. Гроссе, типологія утилітарних текстів Б. Зандиг, різновиди художніх текстів В. Беляніна, типи мовленнєвих творів К. Гаузенблаза, різновиди текстів В. Адмоні, класифікація діалогічних текстів Л. Якубинського і под.).

Класифікації на основі різних принципів спричинені природою самого тексту, його поліаспектністю: той самий текст одночасно може бути зарахований до різних типологічних груп. Наприклад, текст наукової статті за характером побудови є «Я»-текстом (від 1-ї особи множини), за функціонально-смісловим призначенням — міркуванням, за формою репрезентації — здебільшого письмовим, за стильовою належністю — науковим, нехудожнім, за кількістю мовців — монологом тощо.

Отже, вибір класифікаційного ракурсу може змінюватися і призводити до зміщень груп текстів у різнорідних класифікаціях. Ідеальна типологія текстів повинна відоб-

ражати різні аспекти цього об'єкта — комунікативно-функціональний, структурно-семіотичний тощо. У зв'язку з цим доречно враховувати сукупність екстра- та інтра-текстуальних диференційних ознак.

Запитання. Завдання

1. У чому полягає теоретичне і прикладне значення створення типології текстів? Укажіть на основні підходи до класифікацій текстів.
2. Які типи текстів виокремлює Е. Верліх? У чому полягає недолік запропонованої класифікації?
3. Чи існує універсальна класифікація текстів, основу якої становить один розрізнявальний критерій? Обґрунтуйте відповідь.
4. Які мовні критерії покладені в основу класифікації текстів у сучасній лінгвістиці?
5. Запропонуйте власну типологію текстів у лінгвістичному аспекті.

2.2. Різновиди текстів за характером побудови

Під час лінгвістичного аналізу тексту варто враховувати, що граматична особа є однією з фундаментальних категорій мови. Вона оформлює участь мовця у мовленні і здебільшого визначає його побудову. Наразі будь-який текст належить комунікантові. Г. Солганик наводить приклад: *Філологія — одна з найцікавіших наук ХХ століття; На мій погляд, філологія — одна з найцікавіших наук ХХ століття*. Перший вислів репрезентує загальне твердження, котре поза контекстом може належати будь-якій особі. Це істина, що не потребує доказів. Другий вислів належить конкретному мовцю, певній особі (Я). До того ж думка про те, що *філологія — одна з найцікавіших наук ХХ століття* — це лише думка певного мовця, тоді як решта носіїв мови може зовсім її не поділяти.

За сучасними науковими уявленнями, «мова є мірилом людини» (Ю. Степанов). Це означає, що мова здатна відображати все різноманіття думок, почуттів, переживань індивіда. Цілком природно, що центральним об'єктом мови є сам комунікант, тобто той, хто продукує текст. Звичай мовленнєвий акт модельований за допомогою особового займенника: Я — безпосередній витворювач мовлення; Ти — її адресат; Він — будь-яка людина, яка не

бере участі у мовленні. Як засвідчує практика, мовлення завжди бере початки від Я, зверненого до Ти і переважно в комунікації йдеться про Нього. По суті особові займенники (я, ти, він) називають учасників мовленнєвого акту і формують основу побудови висловлень. Відповідно, мовлення може будуватися від 1-ї, 2-ї або 3-ї особи. До цих трьох типів і зводиться усе різноманіття українського мовлення, а отже, і текстів, які його фіксують. Під час здійснення лінгвістичного аналізу необхідно врахувати диференційні ознаки кожного з текстів.

«Я»-текст. Персональний тип, текст від 1-ї особи однини або множини, що може бути побудований безпосередньо за допомогою форм Я, МИ, а також непрямих форм:

1) висловів із формами Я, МИ чи відповідних дієслівних форм, присвійних займенників: *Я їду в Чехію; Ми граємо в шахи; Наш малюк щасливий; Мій брат — вчитель;*

2) висловів питальних та спонукальних: *Подивись навколо! Ходімо в бібліотеку! Котра година? Як тебе знайти?* Очевидно, що звернене до співбесідника питання чи спонукування може бути висловлене тільки від 1-ї особи;

3) висловів емоційно-окличних: *Як чудово! Яка вистава! Ай-я-яй!* Належність цих висловів мовцю (Я) виражається через інтонацію, порядок слів, частки, вигукі і под.;

4) висловів зі вставними конструкціями: *Картина, на мій погляд, не має аналогів; Тут, здається, був колись будинок.* Окрім різноманітних значень, які репрезентують у тексті вставні слова, — висловлення впевненості, радості, невпевненості тощо, вони сигналізують також про приховану присутність так званого голосу мовця. Наприклад: *Двері тихо відчинилися. Двері, на мій подив, тихо відчинилися.* У першому випадку це звичайний вислів, у якому описують, як відчинилися двері. Натомість у другому — вислів містить два плани: описувану подію і спостерігача, який є її свідком. Завдяки вставним словам текст сприймається як поліфонічна структура.

Тексти від 1-ї особи є простими, природними і первинними (сповідь, заява, стаття, оповідання, автобіографія, службова записка, наказ, пояснювальна записка, приватний лист, звинувачувальний акт і под.). Я у тексті є носієм часу і простору. Найсуттєвішою ознакою персонального типу текстів постає адекватність збігу витворювача мовлення та Я комуніканта. Ці властивості репрезентовані розмовно-побутовими і публіцистичними текстами.

У «Я»-текстах художнього, публіцистичного і наукового стилів важливою категорією є «образ автора». Так, у ліричній прозі оповідач віддає перевагу формі Я, яке відрізняється від автобіографічного Я, оскільки про власне життя можна розповісти лише в ретроспективі. У художніх текстах Я — суб'єкт мовлення, мовець, розповідач — і автор не збігаються. Інколи автор може ототожнювати себе з яким-небудь персонажем і вести розповідь від його імені. Це робить текст правдивішим, відвертішим, яскравішим і глибшим, дає змогу додатково, зсередини охарактеризувати героя-розповідача, передати його емоції, інтонації, безпосередній погляд на дійсність. Залежно від композиційного статусу автора (він, я, ми) сукупний жанровий смисл визначають як епічний, драматичний або ліричний. У зв'язку з цим в одному і тому самому тексті образ автора може мати водночас відтінки епічні, драматичні і ліричні.

Так звана форма сповіді коректніше розкриває внутрішній світ героя через нього самого, а не через авторські характеристики. Зрештою читач (слухач) сприймає текст очима автора. Прикладом тексту від 1-ї особи однини є вірш Р. Іванченко «Я навчилася мовчки страждать...»:

*Я навчилася мовчки страждать
І ховать від людей свої сльози.
Щастя-долі так довго чекають —
В спекоту і в морози.
Я навчилася носити в собі
Відчай зрад і безсоння утому,
Йти назустріч жорстокій юрбі —
Й вірити Слову святому!
Я навчилася надіями жити
У добро, що сповило людину, —
Хоч не раз довелося тужити
Від облуди й загину...
Я навчилася гордою бути!
Перед владними спину не гнути, —
Щоб свій рід і ім'я не забути
І ніщо не забути...*

Змістом цього тексту є сам суб'єкт комунікативного процесу і все, що відбувається у свідомості мовця. Предметом зображення постають внутрішнє життя автора, його думки і почуття, вияв власного ставлення до зображуваного в образній формі.

«ТИ»-текст. Текст, що репрезентує невідповідність фактичного витворювача мовлення і самого суб'єкта мовлення, оскільки висловлення належать Я (1-й особі), а побудовані від 2-ї особи однини або множини. Г. Солганик акцентує увагу на тому, що особовий займенник «ти» за своєю природою не може бути витворювачем мовлення, оскільки ТИ — це слухач, адресат. Проте унаслідок тісного координування ТИ і Я 2-га особа однини або множини є у смислового плану подвійною: висловлення будується від 2-ї особи, але водночас мають на увазі й 1-шу, тобто читач (слухач) сприймає і приховане за кадром Я. Наприклад:

*Ти знаєш, що ти — людина?
 Ти знаєш про це чи ні?
 Усмішка твоя — єдина,
 Мука твоя — єдина,
 Очі твої — одні.
 Більше тебе не буде.
 Завтра на цій землі
 Інші ходитимуть люди,
 Інші кохатимуть люди —
 Добрі, ласкаві і злі.
 Сьогодні усе для тебе —
 Озера, гаї, степи.
 І жити спішити треба,
 Кохати спішити треба —
 Гляди ж не проспи!
 Бо ти на землі — людина,
 І хочеш того чи ні —
 Усмішка твоя — єдина,
 Мука твоя — єдина,
 Очі твої — одні (В. Симоненко).*

До «ТИ»-текстів здебільшого належать нарис, проза, публіцистика, вони володіють яскравим стилістичним ефектом. Ці тексти репрезентують так звану філософію впливу на адресата, постають однією з технік НЛП (нейролінгвістичне програмування) і широко репрезентовані в рекламних текстах, текстах-агітаціях, церковних проповідях. Мовець пропонує слухачеві (читачеві) уявити себе на його місці, відчутти спільні почуття, хвилювання. Такий прийом наближує зображуване до читача, робить описуване більш яскравим, наочним. Адресант ніби сам опиняється в центрі подій і власними очима сприймає

усе те, що відбувається, він ніби одночасно сприймає зображуване очима і героя, і автора. «ТИ»-тексти є рідкісними, проте дуже цікавими та оригінальними. Прикладом реалізації цього різновиду є публіцистичний текст:

Пізнай самого себе

Коли ти знаєш свої справжні достоїнства і вади, легше домогтися успіху в будь-якій роботі, визначити своє місце в колективі, стати кращим.

Спробуй дізнатися, який ти є насправді, без недооцінок і переоцінок, пізнай самого себе. Для цього дотримуйся таких правил.

Завжди думай про те, як ставляться до тебе люди. Якщо ти чимось не сподобався другові, якщо через тебе страждають батьки, рідні, якщо тобою не задоволені викладачі, ти теж повинен бути незадоволеним собою. Погано не те, що в твоєму характері є вади, а те, що ти їх не визнаєш, не виправляєш.

Хочеш добре знати себе — спробуй свої сили у різних видах діяльності. Не втрачай можливості навчитися нової корисної справи, берися за будь-яке громадське доручення. І що б ти не робив, пам'ятай: чим різнобічніша діяльність, тим повніше розвиваються обдарування і здібності, тим точніше ти можеш відповісти на запитання: «Де моє покликання?».

Оцінюй себе за наслідками своєї діяльності. Добрі наслідки свідчать про твої достоїнства. Не звинувачуй інших, якщо у тебе щось не виходить. Шукай причину в самому собі!

Правильно сприймай критику. Пам'ятай: ворог твоїх вад — твій кращий друг. Не вір друзям, які завжди хвалять. Май мужність зізнати справедливую критику, і ти придбаєш справжніх друзів (За О. Олійник).

«ВІН» («ВОНА», «ВОНО»)-текст. Текст від 3-ї особи однини або множини, який репрезентує невідповідність фактичного витворювача мовлення і його суб'єкта. У реченні *Хлопчик малює суб'єктом мовлення є він, а витворювачем тексту — мовець, тобто Я. Цей фрагмент можна інтерпретувати як Я (мовець) бачу (передбачаю, вважаю), що він (хлопчик) малює. Г. Солганик зазначає, що тексти, побудовані від 3-ї особи однини або множини, є стриманими, спокійними, менш експресивними, тобто позбавлені суб'єктивної модальності.*

Зважаючи на стиль тексту, адресант, як зауважує мовознавець Маргарита Брандес, може вести розповідь, обмежуючись коментарями, або втручатися в нього, виражаючи своє ставлення, зокрема, до політичних подій, етичних проблем. Отже, основним призначенням «ВІН» («ВОНА», «ВОНО») - текстів є описи, міркування та розповіді. Окрім цього, цей тип текстів набув поширення в науковій та офіційно-діловій літературі, де роль Я мовця є присутньою, оскільки необхідно об'єктивно описати експеримент, обґрунтувати висновки, інформувати про винахід і под. Невідповідність фактичного витворювача мовлення і його суб'єкта уможливорює безкінечне варіювання стилів викладу — від об'єктивно-безпристрасного до вивищено-поетичного. При цьому використовують найрізноманітніші прийоми і засоби індивідуалізації тексту, наприклад:

Олена Курило: крихти біографії

Українське політичне відродження 1917—20 рр. і культурне відродження двадцятих років захопили в свою бурхливу й широку течію чимало людей неукраїнського походження, яких доля зв'язала з Україною. Більшість цих людей чесно служила українській нації й багато з них ґрунтовно прислужилися українській культурі і навіть життя віддали за свою свідомо прийнятну нову батьківщину. До таких людей належала і Олена Борисівна Курило, одна з найвидатніших українських учених-мовознавців. Вона народилася 6 жовтня 1890 р. в місті Слонім, тоді Гродненської губернії (тепер Білорусь). Високу освіту Курило здобула перед Першою світовою війною у Варшаві — в університеті або на Високих Жіночих курсах. Її вчителями були Є. Карський, Є. Тимченко, В. Погорелов, А. Яцимирський. Першим, хто звернув її увагу на українську культуру і визвольний рух, був Євген Тимченко, видатний український мовознавець і, може, найтиповіший представник «народницької» течії в українській лінгвістиці, що від 1913 р. викладав на Високих Жіночих курсах у Варшаві, а від 1915 р. став приват-доцентом Варшавського університету і саме тоді почав працю над своєю серією монографій про синтаксичні функції відмінків в українській мові — перша з них, про родовий відмінок, вийшла таки у Варшаві 1913 року. Другим чинником було, мабуть, знайомство Олени Борисівни зі студентом Варшавського університету

Дмитром Курилом, пізніше старшиною армії УНР і працівником пресового бюро при українській дипломатичній місії в Варшаві.

У перші роки молодої української держави Олена Борисівна мешкає в Києві. Курило бере активну участь в українізації школи. Їй належить найпоширеніший підручник з української граматики для дітей, виданий у ті ж роки і потім перевиданий багато разів до 1926 р. Вона бере участь у перших опрацюваннях української наукової термінології (медичної, хімічної, ботанічної та ін.). Упродовж 1921—1923 років Курило викладає у Київському Інституті народної освіти, але їй більше приваблює наукова робота і вона починає активно працювати в Українській Академії Наук. У 1921 році Курило в історичних документах згадана як старший науковий співробітник-філолог, консультант Інституту наукової мови, як член Комісії краєзнавства, дійсний член Діалектологічної комісії, як член Етнографічної комісії Української Академії Наук, укладач проекту правопису чужих слів. Водночас розгортається праця Курило над діалектологією української мови.

Знищення Академії Наук на початку 30-х років ХХ століття змушує Курило тікати з Києва. Вона знаходить безпечніше місце у Москві, де викладає у Московському педагогічному інституті. У 1937 р. їй спіткала загальна доля українських мовознавців початку ХХ століття — арешт. Імовірно, що після перебування в московській слідчій тюрмі їй звільнили — про це оповідала п. М. Струтинській українська письменниця, що перебувала тоді в тій же тюрмі. Курило було заборонено мешкати у багатьох місцевостях, і вона була змушена оселитися десь на півночі Росії. Від 1932 року не з'явилося жодної статті з підписом Курило. Її наукова діяльність була неподільно зв'язана з Україною, Українською Академією Наук і українською мовою (За Ю. Шевельовим).

Найчастіше цей тип тексту представлений в описах предметів, явищ, дій, а також розповідях про когось (щось).

Отже, українські тексти можуть функціонувати і бути побудованими від 1-ї, 2-ї або 3-ї особи однини чи множини, але здебільшого репрезентують своєрідне поєднання різних типів.

Запитання. Завдання

1. У чому полягає своєрідність текстів від 1-ї особи однини або множини? У який спосіб можуть бути побудовані ці тексти? Наведіть приклад.
2. Вкажіть на специфіку текстів від 2-ї особи однини або множини. Відповідь проілюструйте прикладами.
3. Назвіть основні ознаки текстів від 3-ї особи однини або множини.
4. Визначте основні функції текстів за характером побудови.
5. Складіть опорну схему з теми для учнів загальноосвітніх середніх шкіл.

2.3. Класифікація текстів за їх функціонально-смісловим призначенням

У зовнішній формі тексту, його структурній побудові, як слушно зауважує Г. Солганик, важливим є функціональне призначення мовлення. Зокрема, суттєво відрізняється текст, у якому описано небо, ліс, море, людину, від тексту-розповіді про певні події, пригоди чи тексту-міркування щодо суспільних чи природничих явищ. За тривалий час розвитку мови і мислення мовлення виробило більш експресивні, економні, коректні способи, схеми, словесні структури відповідних літературних завдань. Тому викремлюють тексти констатувального типу (опис, розповідь) і тексти аргументувального типу (міркування).

Із часом тексти кваліфікували як рід прози; елемент прозового тексту; окремий текст; окремий жанр; функціонально-смісловий тип мовлення, який вказує на залежність текстів-описів, текстів-розповідей, текстів-міркувань від призначення мовлення і його смислу.

Статус тексту зумовлений різновидом інформації. Так, фактологічна, теоретична і гіпотетична інформація визначає перш за все наукові тексти. Виокремлення текстів-описів, текстів-розповідей і текстів-міркувань пояснюють тим, що їх студіювання не виходило за межі літературно-художньої мови. Якщо ж розглядати все різноманіття текстів, то перелік функціонально-сміслових типів можна розширити. Наприклад, сучасний дослідник стилістики тексту Віктор Одинцов додає до опису, розповіді, мірку-

вання характеристику як різновид опису і повідомлення як варіант розповіді.

Інші мовознавці теж розширюють традиційний перелік, доповнивши його текстом-визначенням (А. Абрамович, Е. Лазаревич), пояснювальним текстом (А. Мільчин), інструктивним текстом (О. Крилова), або ж розглядають визначення у межах опису, розповіді, міркування (М. Сікорський), або ж включають визначення в роздум (А. Капелюшний).

Опис — констатувальний різновид тексту за функціонально-смісловим призначенням, який має на меті охарактеризувати явища природи, архітектурні споруди, предмети, дії, осіб шляхом детального переліку їх ознак, властивостей, рис.

Тексти-описи є найпоширенішим компонентом монологічного авторського мовлення. До описів зазвичай зараховують пейзажі, портрети, описи інтер'єрів, дій, предметів, характеристики.

А. Загнітко вказує, що незалежно від різновиду і стилю усі форми опису мають майже подібні структурні ознаки. Так, у кожному описі є власна мікротема, висвітленню якої підпорядковані усі речення. Найчастіше у першому реченні подається загальний вигляд об'єкта, а далі йде опис його деталей. У логічному аспекті описати предмет (істоту, явище) — означає вказати його суттєві ознаки. Опис як тип мовлення тісно пов'язаний з особою (портретизація), місцем (сценічність), умовами (ситуативність), у яких відбувається дія. Залежно від характеризованого об'єкта тексти-описи Г. Солганик поділяє на пейзажні (опис місця події) і тексти портретної характеристики (опис особи) та ін. Різноманітність описових текстів визначає їх лексичне наповнення.

У пейзажних описах найчастіше використовують слова: *ліс, річка, галявина, гори, гай, трава, листя, квіти* і под., а також слова просторового значення: *праворуч, ліворуч, там, збоку, зверху, на горизонті, знизу* тощо, здебільшого вживають дієслова теперішнього часу. Пейзажний опис змальовує атмосферу події. Він або збігається з внутрішнім світом героя, або ж дисонує йому, слугує контрастом. Пейзаж може віддзеркалювати як мажорну картину, так і мінорну. В україністиці вироблено своєрідні правила створення текстів-описів місцевості:

1) під час опису місцевості (особливо вулиці, майдану) варто вживати архітектурні терміни;

2) описуючи місцевість, необхідно враховувати місце, звідки відбувається спостереження, час доби, а також пору року й характер погоди;

3) майдан зазвичай описують по колу — зліва направо чи навпаки;

4) головне для опису місцевості — назвати наявні там предмети, вказати місце їх розташування, описати їх;

5) опис місцевості зрідка має самостійне значення, здебільшого є складником художнього тексту, включений у нього з певною естетичною метою;

6) описуючи місцевість у художньому стилі, варто пам'ятати про одну з найважливіших його особливостей — наявність лексики, яка б виражала авторське ставлення до зображуваного.

Пейзажні описи розрізняють за тематикою: ландшафтні (гірський, морський, сільський, міський, степовий, річковий, лісовий тощо); часові (весняний, літній, зимовий, осінній, вечірній, ранковий тощо); живописні (ескіз, етюд, акварель, архітектурний, скульптурний).

Опис природи може бути художній, науково-документальний. Пейзаж у художньому тексті виконує композиційно-художні (О. Білецький, М. Тараненко), емоційно-естетичні (І. Семенчук, Т. Салига, М. Бахтін, Н. Бокал), зображувально-виражальні (М. Тараненко, І. Семенчук, В. Агеєва, Ю. Кузнецов) функції втілення ідейно-художнього задуму, які залежать від епохи, коли написано твір, жанру, стилю і методу письменника, літературного напрямку, тобто від художньої системи твору.

Українська мовознавець Світлана Єрмоленко, досліджуючи своєрідність пейзажу у творах Панаса Мирного, констатує: «Мова Панаса Мирного зберегла для нас особливості авторського бачення полтавських просторів... Конкретно-чуттєві словесні образи дають змогу відтворити запахи, звуки, найрізноманітніші картини природи. Втілені у слові, пейзажі здатні збуджувати уяву читача, видобувати з пам'яті скарби мовних асоціацій... На описі її (природи) куточків — степових просторів, лісової гущавини, сонячної днини чи місячної ночі — лежить відбиток національного мовомислення, матеріальної культури українців, їхніх узвичаєних понять про красу чи, як називає Панас Мирний, “чарівну вроду навколишнього світу”».

У портретних описах використовують слова, що характеризують людину (зріст, вік, фігуру, зовнішність загалом, стан і под.). Опис зовнішності людини вважають

одним із найскладніших з-поміж текстів за функціонально-смісловим призначенням, оскільки мовець повинен володіти вмінням виділяти істотне у зовнішності, вибудовувати висловлення навколо стрижневої ідеї, що спричиняє так звану мозаїчність опису, набір тематично розрізаних фраз; систематизувати зібраний матеріал; витримувати текст в одному реєстрі, тобто не підмінити опис розповіддю, а розповідь — описом тощо.

Опис зовнішності людини може бути діловим, науковим та художнім. *Діловий опис* використовують здебільшого в судовій практиці під час розшуку зниклих, основне завдання якого — вказати особливі прикмети зниклої особи: *Зник хлопчик п'яти років. Звуть Ярослав. Волосся світле, очі сірі. Одягнений у спортивний костюм світло-синього кольору. На правій щоці невелика родимка. Тих, хто знає про місцез перебування хлопчика, просимо повідомити за телефоном 317-02-39.*

Прикладом *портретного наукового опису* може слугувати опис зовнішності представника певної етнічної групи, раси, національності (наприклад, слов'янина, азіата). Опис зовнішності літературного героя — зразок *художнього опису*.

Під час художнього опису зовнішності літературного героя зазначають вік, характерні риси і вираз обличчя (колір очей, волосся, форма носа, брів, губи, шия), зріст, поставу, ходу, основні елементи одягу, описують особливе, яскраве, суто індивідуальне в зовнішності людини, що вказує на заняття і професію, особливості характеру особистості, ставлення до інших людей, загальну культуру, манери. Ця так звана непряма характеристика зовнішності дає змогу створити цілісне уявлення про людину як особистість: *Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці, як тернові ягідки, брівоньки як на шнурочку, личком червона, як панська рожка, що у саду цвіте, носочок так собі пряменький, з горбочком, а губоньки як цвіточки розцвітають, і меж ними зубоньки неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані... Коси у неї як смоль чорнії та довгі-довгі, аж за коліно...; шия білесенька-білесенька, от як би з крейди чепурненько вистругана...* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Існують тексти, які не можна вважати ні описовими, ні розповідними, оскільки в них використано особливості усіх різновидів: час (місце) репрезентовано описово, тоді як самі явища, події подано у розповідному плані. В описових текстах навіть дієслова доконаного виду мають зна-

чення властивості предмета, а не активної дії. Структура описових текстів здебільшого залежить від характеру використання слів із просторовим значенням.

Описовим текстам властива відсутність динаміки, хоча Г. Солганик веде мову про описи статичні, що усувають розвиток подій, і динамічні — зазвичай невеликі за обсягом, що є словесними вкрапленнями у змалювання певної події. У таких описах використовують перелік не об'єктів чи предметів, як у статичному, а перелік дій. Фахівець із лінгвістичної стилістики Ольга Крилова зазначає, що «для статичного опису властиві такі типи рематичних домінант: номінативно-предметна, локальна, адвербіально-статуальна та ін., а для динамічного опису тільки одна — вербальна». Пейзажні описи за характером бувають *динамічні* (описи, що межують із розповіддю і передають перебіг подій із незначними часовими інтервалами в обмеженому просторі), *статичні* (описи, які виражають факт існування предметів, об'єктів природи, їх ознак у певний час, наприклад восени, зранку), за структурою — *панорамні* (розгорнуті пейзажні описи, для яких характерні цілісність і масштабність, наприклад панорамний опис Парижа), *ситуативні* (нерозгорнуті пейзажні описи, які словесно змальовують картини природи залежно від певної конкретної ситуації) (В. Лесин, В. Кузьменко, Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін.).

За твердженням К. Накорякової, динамічними можуть бути описи не тільки предмета в русі, а й предмета нерухомого. Активним у цьому разі є спостерігач, який привертає увагу до змін, що відбуваються з об'єктом, предметом опису, надає описові активного характеру завдяки своєму ставленню. В описах завжди вияскравлюється авторська індивідуальність. Мистецтво опису — це мистецтво деталі. Якщо в наукових описах деталь має бути точною, наперед обумовленою, доцільною, то в художній літературі цінніша несподівана деталь. Опис насичений риторичними фігурами: порівняннями, протиставленнями, негативними характеристиками, образним узагальненням побаченого, звертанням до історії, анафорою, риторичними запитаннями. У синтаксичній структурі переважають строфи номінативного типу, енергійніші, ніж ті, в яких присудки виражені дієсловами.

Фахівець із редагування Аркадій Мільчин поділяє описи на аналітичні й синтетичні. В аналітичному описовому тексті виклад побудований від загальної характеристики об'єкта до характеристики його окремих

частин: об'єкт спочатку подають у загальному вигляді, а потім аналітично розчленовують на частини. У синтетичному описовому тексті загальну характеристику об'єкта використовують після змалювання окремих його частин.

Основною функцією описів є вербальне закарбування довкілля, подання образу предмета замість його назви; це опис явища (предмета) в його природному середовищі. Існують описи крупним, середнім і загальним планами. До того ж описи можуть бути детальні, тобто словесно передавати зображення об'єкта у всій сукупності деталей.

Опис крупним планом передбачає максимально детальне зображення обмеженого простору з близької відстані. Такі тексти використовують для змалювання інтер'єру, зовнішності, природи. Опис середнім планом ґрунтується на певній віддаленості автора від об'єкта зображення, розширюючи простір його вербальної фіксації. Цей опис має загальний характер, оскільки відсутня деталізація. Опису загального плану властивий більший ступінь віддаленості.

Прикладом комбінованого опису є текст, створений за картиною К. Білокур «Квіти за тином».

Головна думка картини «Квіти за тином» — любов до краси, яка виражена у самій композиції — розмаїття чудових квітів на фоні чистого погідного неба під лагідним сонячним промінням.

На картині виразно виділяються два добре скомпоновані «букети»: ближній, на передньому плані, перебуває в ледь помітному затінку, про що свідчить затемнена частина плоту, чіткі обриси кожної квітки, кожного листочка.

Відчуття віддаленості квітів, змальованих на другому плані, досягається світловим ефектом. Не дуже плавний перехід від яскравих до розмитих сонцем кольорів ніби підкреслює певну відстань між цими двома «букетами». Може, між ними стежка: від перелазу — в глибину квітника. Ота невидима стежка вабить, запрошує заглянути і дізнатись, що там і які ще несподівані квіти і кольори.

Про високу майстерність художниці і безмежну її закоханість у красу виразно свідчить кожна пелюсточка, кожна стеблинка, кожен листочок. І навіть деталі плетеного тину: гра світла, тіні і напівтіні, що створюють ефект об'єму.

Кожна квітка наче дихає запашним ароматом тепло-го літа. Кольорів не так багато — в основному червоні,

зелені, білі й блакитні. Але яке різнобарв'я! Досягається воно за допомогою різноманітних поєднань барв, проміжних кольорів: від яскравих, насичених, темних до блідих, світлих, розмитих.

Рожеві, з прожилками білизни, та білі, з рожевим осередком, що проти блакитності неба й самі стають блакитними, тягнуться до сонця горді мальви. По березовій гілці, що виткнулась з тину, поплелась в'юнка березка, ніжні зірочки якої ніби віддзеркалюють глибину блакитного неба. Небесна синява наче відбилась у ірисі й ніжних незабудках і опустилась до самого тину.

На всіх квітах, на широкому лапатому листі мальв, на оранжевих в темну цятку пелюстках лілії, на гвоздиці, яка повернула до неба і розкрила кошчок тендітних, витончених квіточок, на білосніжних ромашках, на суцвітті дикої трави, що горнеться до плоту, на частині тину поселилась полуднева млість літнього погідного дня. Тихо навколо, ніщо не порушує чарівного спокою. Сонце щедро обціловує цю земну красу. Лисніє білизна під сонячним променем на частині плоту. Все це художниця передала за допомогою блакитних, світло-блідих та білих тонів, вкраплюючи в зелені листочки кольори неба: подекуди листя набуває синюватого полиску. Створюється враження присутності неба не тільки вгорі, а й тут, поруч, між квітами. Листя мальви салатове, але під сонячним промінням набуває золотистого світіння.

У правій частині картини кольори насиченіші, виразніші. Художниця з надзвичайною майстерністю передає легку тінь, яка падає на квіти чи то від дерева, чи то від хати. Чітко виділяється, аж сміється, на темному фоні тину яскраво-оранжева настурція з вишневими прожилками на пелюстках та золотистими серединками. Краї темно-зелених листочків окреслені ледь помітною жовтою пунктирною лінією, що створює особливий ефект тендітності, легкості. Квіти стають такими виразними і живими, що здається, ніби від них віє прохолодою і п'яним ароматом.

Трохи вище туляться одне до одного рожево-червоні тюльпани і півонія, яка, ніби засоромившись, відвернула свою голівку і сперлась на березовий стовпчик. Розкрила назустріч сонцю свою золотисту корону лілія. Між тюльпанами примостились блідо-рожеві флокси. Кожна малесенька квіточка дуже ретельно виписана, відтінена, з дрібненьким серпанком на кожній пелюсточці. А чарівні дзвіночки срібляться між оранжево-червоним тюльпаном

та темно-червоною жоржиною. Вище — червоні, насиченого кольору, жоржини нахилили під власною вагою голівки до блідо-рожевих троянд, які гордовито зайняли центральне місце з-поміж квітучого розмаїття. Усе це створює чарівну гармонію кольорів і форм (Н. Лесняк).

Компоненти тексту-опису пов'язані означальними слововими відношеннями. Їх структурними елементами є:

— загальні відомості про предмет, явище, особу, враження;

— розкриття характерних ознак предмета;

— оцінювання предмета, явища, особи і под.

У художньому мовленні, публіцистиці опис — найважливіший елемент мови, який дає змогу яскраво, живо, наочно, образно репрезентувати предмет, людину, подію, явище тощо. Його специфіка загалом полягає в документальності, достовірності, істинності. Такий характер опису зумовлює стриманість, помірність у використанні виразових засобів. Репортажному опису не властиві яскраві белетристичні засоби і новотвори.

Різновидом опису в нехудожній прозі є характеристика (офіційно-діловий документ), технічний, фармакологічний описи тощо. Наприклад:

DVD-плеєр — апарат, який має на меті відтворювати звук і зображення в домашніх умовах. Містить лазерну систему. Формат DVD набув поширення завдяки ємності диску і широким можливостям використання щодо аудіо та відео. Ємність одного DVD-диска становить від 4,7 до 17 Гб (орієнтовно від 7 до 26 стандартних CD-дисків). Горизонтальний розмір цього формату — більше ніж 500 ліній. Для передавання звуку використовують канал Dolby Digital 5.1 CH. Усе це — нова ера побутових аудіо- та відеовиробів.

Публіцистичні описи містять енциклопедичні словники, підручники, журнали: *Прапор гетьмана Війська Запорізького являє собою полотнище білого кольору, оздоблене по периметру листвою. У центрі зображене коло, всередині якого — хрест, оточений вісьмома золотими та двома червоними зірками. Дещо нижче від них знаходяться червоні літери — «Е. К.». Під хрестом — півмісяць, обернений рогами догори (За А. Лотоцьким).* Для таких текстів характерний точний, лаконічний і послідовний виклад. Усі слова вживають у прямому значенні. Зокрема, алгоритм опису предмета декоративного мистецтва може

містити такий перелік: назва предмета, його призначення, загальний вигляд, деталі, стиль виконання, характерні ознаки, способи оздоблення, гармонія кольорів.

Н. Валгіна зазначає, що найпоширенішими є тексти-описи з якісною або предметною ремою. Такі описи статичні, логічний наголос акцентує увагу на назвах ознаки чи самого предмета. Проте існують і тексти-описи з імпресивною ремою. У них опис ґрунтується на словах категорії стану: *сумно, холодно, яскраво, пронизливо* тощо. Некомбіновані тексти-описи трапляються нечасто.

Розповідь — констатувальний різновид тексту за функціонально-смысловим призначенням, який відображає послідовність перебігу подій.

Послідовність перебігу подій може бути не тільки хронологічна, а й тематична, географічна і под. Основними ознаками тексту-розповіді є: наявність провідної ідеї; плановість, логічна послідовність розташування мовного матеріалу в тексті.

Залежно від джерела матеріалу розповіді бувають укладені на основі життєвого досвіду, власних спостережень, навколишнього життя, екскурсій, творів за кінофільмами тощо. На противагу текстам-описам, у текстах-розповідях зображують події, котрі відбуваються не одночасно, а послідовно, зумовлюючи одна одну. Найстислішим є, зокрема, текст-розповідь Цезаря: *Прийшов, побачив, переміг*. Він яскраво, колоритно передає суть повідомлення — це розповідь про те, що відбулося, що трапилося. Розповідний текст є найпоширенішим і, на перший погляд, найпростішим способом викладу. У розповіді виокремлюють основні (вузлові) події, з'ясовують їх взаємозв'язок.

Прикладами розповіді є біографічні тексти, твори, в яких ідеться про подорож. Розповіді класифікують на: 1) власне розповідь; 2) повідомлення; 3) відповідь; 4) перелік; 5) найменування; 6) оголошення; 7) лист. Окрім інформації про самі події розповідний текст дає читачеві уявлення про те, як відбулася їх зміна: швидко чи повільно, поступово чи раптово; перехід від одного стану до іншого. Розповідь має свій ритм, свою інтонацію.

Український лінгвистичний Анатолій Капелюшний виокремлює два способи розповіді — епічний і сценічний. За епічного способу автор оповідає про події, які відбулися, про наслідки якихось подій. За сценічного — події викладають не описово, не узагальнено, а наочно, зміст того, що відбувається, передають через жест, рух

дійових осіб, увагу читача (слухача, глядача) привертають до подробиць, деталей. Епічний спосіб розповіді здебільшого властивий науковому викладові, сценічний — образному висвітленню подій. У публіцистиці поєднуються або чергуються обидва способи розповіді.

Головним мовним засобом комбінованої розповіді є дієслова минулого часу доконаного виду, які називають дії, що чергуються, даючи уявлення про розвиток описуваних подій, їх послідовність. На передній план текстів-розповідей виступає порядок перебігу дій (процесів, явищ і под.). Кожне речення зазвичай виражає який-небудь етап, стадію розвитку дії, висвітлює сюжет до його повного розгортання. Речення розповідних текстів розкривають пов'язані між собою події, явища, дії як об'єктивно існуючі в минулому. Вони не описують дій, а розповідають про них. Елементи описовості та розповідності в художніх текстах традиційно переплітаються. Розповідь можна вважати основною частиною авторського монологічного мовлення. Вона тісно пов'язана з простором і часом. Позначення місця, дії, осіб (не осіб), котрі здійснюють дії, — це мовні засоби, за допомогою яких побудовано розповідь.

Компоненти тексту-розповіді пов'язані часовими смисловими відношеннями. Структура такого тексту формується із: 1) зав'язки; 2) розвитку подій; 3) кульмінації; 4) закінчення подій; 5) розв'язки. У таких текстах-розповідях рематичною домінантою є вербально-акціональна. Дієслова називають активні дії суб'єктів. Наприклад:

Свята стародавніх слов'ян

У стародавніх слов'ян були різні обряди, різні релігійні свята, що здійснювалися у певний час, повторювалися у певні дні, на одному і тому ж місці. Слов'яни розподілили свої свята згідно з трьома видами діяльності світла, що виражалася порами року, які ділилися на три частини.

Першим було свято весни, торжество на честь Лада, воскресіння чи повернення сонця, літній сонцеворот. Свято весни починалося досить рано — тільки-но починав танути сніг, відправлялося богослужіння і приносився в жертву козел. Пам'ятником подібних стародавніх звичаїв у слов'ян залишилися пісні, в яких згадується про таке жертвоприношення і звичай водити козла. Свято весни мало чотири значення: релігійне, землеробське, родинне і поминальне.

По-перше, то було торжество приходу весни. Воно починалося прикликуванням матері сонця, великої Лади.

Після того співали урочисті гімни на честь сонця, співали пісні і на честь води, зверталися до лісів, прохаючи їх розвитися.

Друге значення цього свята було землеробське: землеробські роботи зображалися в ньому символічними образами. Доказом того є ігри, наприклад сіяння проса і хороводні пісні при гаївках, де зображається оранка, сіяння маку, льону, ячменю, пшениці. Третє значення було родинне. Четверте значення було поминальне.

Коли землероби обсіювалися і наставало більше вільного часу, коли проміння сонця припікало відчутніше і розвиток органічного життя йшов швидше, слов'яни справляли свято на честь Лада. Свято те звалося на Русі Ярилом. Ідея його — це поклоніння світлоносній істоті в час найбільшої її діяльності.

Нарешті, на завершення тривалого свята Лада відправлялося велике торжество Купала. Жодне із народних свят не залишилося у слов'ян з такими відверто язичницькими рисами, як купальське свято, хоча духовенство намагалось знищити його.

Третє свято у слов'ян було взимку. Свято те має основу у міфологічному розумінні народження світла. Звичай щедрувати і частково колядувати і віншувати на Новий рік був переважно землеробським (За Я. Головацьким).

Цьому тексту властива конкретна лексика — просо, мак, гаївка, пшениця, обряд, свято, землеробство. На перебігу подій акцентують темпоральні прислівники — на свята, коли, нарешті. Дієслова минулого часу (було, не залишалось, відправлялося, мало) уможливають історичний ракурс розповіді.

Міркування — аргументувальний тип тексту за функціонально-смысловим призначенням, що полягає у побудові ланцюга умовисновків на обрану тему, коли попередні судження є основою для наступних.

У процесі лінгвістичного аналізу тексту необхідно врахувати, що такий спосіб викладу реалізує комунікативні настанови іншого плану: доведення, пояснення, визначення, коментар, роздуми. Він постає виразником зв'язного мовлення з причиновими смисловими відношеннями між його компонентами. Міркування має на меті з'ясувати певне поняття, розвинути, довести або спростити усталену думку. У таких текстах досліджують предмети і явища, виявляють їх внутрішні ознаки, доводять певні положення. З логічного погляду — це ланцюг умовисновків з пев-

ної теми, що спирається на факти. Міркування виникають, як стверджує А. Капелюшний, унаслідок процесу мислення, коли з одного або кількох висловлювань виводять інше висловлювання. У міркуваннях розрізняють тезу (положення, істинність якого доводять), аргументи (судження, що обґрунтовують правильність тези) і демонстрацію (спосіб доведення, тобто послідовність аргументів і зв'язок між ними та тезою).

Своєрідними підтипами текстів-міркувань є текст доведення, метою якого є з'ясування істинності тези; текст-спростування, покликаний розкрити хибність тези; текст-підтвердження, або емпіричне доведення, побудований на підставі фактів; текст-обґрунтування, що встановлює доречність дій та їх мотивування.

Тексти-міркування мають індуктивну і дедуктивну структуру. Індуктивні тексти містять такі частини: вступ; факти; головну думку; висновки. Дедуктивні тексти складаються з таких компонентів: вступ; головна думка; факти; висновки. Окрім цього, тексти-міркування класифікують ще на міркування-твердження; міркування-спостереження; міркування з прямими доказами і доказами від протилежного.

Основою міркування є причинно-наслідкові відношення. У таких текстах часто використовують вставні модальні слова: *по-перше, по-друге, в цілому, загалом, таким чином, наостанок* тощо; підрядні сполучники: *так як, тому що, якщо, то* та ін. Існують види текстів типу міркування, у яких відсутня четверта частина (висновок). Висловлене підтверджується аргументуванням, а висновок необхідно зробити читачеві (слухачеві). Зазвичай аргументами слугують посилання на авторитетних осіб, цитати з творів, прислів'я і приказки, факти, події, приклади з життя тощо.

Орієнтовна тематика текстів-міркувань є морально-етичною, суспільною, лінгвістичною тощо. Їх здебільшого використовують у науковій (доповідна записка), науково-популярній сферах. Поширене міркування в художній літературі, особливо в інтелектуальній та психологічній прозі. Герої літературних творів не тільки здійснюють ті чи інші вчинки, а й міркують про життя, сенс буття, Бога, мораль, мистецтво тощо. Це дає змогу автору висловити важливі аксіологічні думки, доповнити художнє зображення концептуальною інформацією.

Людина і природа

Людство давно і всерйоз задумується над тим, як обмежити свій, найчастіше небажаний, вплив на живу природу, як регулювати клімат, стримуючи цим темпи глобального потепління. Вважається: найрадикальніший метод — перехід на «чисту» енергетику. Тут на перше місце виходить використання природної енергії: сонця, вітру, води, припливів, навіть поки що малозвіданих, неприручених різноманітних явищ — блискавок, ураганів, смерчів, бур, тайфунів тощо. Навряд чи можна вважати перспективною термоядерну енергію, яка з часом може призвести до теплового забруднення атмосфери. Пильніше використання — вимушене, бо ще не вміємо приручати гігантські сили природи.

Будь-яка регуляція клімату має бути щонайобережнішою.

Проблема зміни клімату під впливом людини — глобальна. Відтепер штучне його регулювання неможливе без найширшої співпраці не тільки вчених, а й усіх народів загалом. Ми повинні вже сьогодні об'єднати зусилля для того, щоб уміло використовувати земні ресурси, обачно користуватися своїми можливостями, аби не померкла перспектива перед прийдешніми поколіннями.

Певно, настане час, коли людство не тільки раціонально використовуватиме величезні земні й сонячні блага, а й уміло, залежно від конкретних умов, регулюватиме ці зміни, компенсуватиме своїм впливом надлишки чи нестачу сонячної радіації (За М. Міщенком).

Як різновид функціонально-сислового типу тексту-міркування кваліфікують визначення (дефініцію), яке найчастіше застосовують у науковій літературі і полягає в тому, що видове поняття співвідносять із родовим через надання йому характерних і кваліфікаційних ознак. Наприклад: *Стереотип національний — недиференційоване судження, яке позначає в цілому етнічну або національну групу, передбачає наявність певної риси у всіх її представників, містить у собі — приховано або явно — певну оцінку* (За Ф. Бацевичем).

Операція логічного мислення, як зазначає А. Капелюшний, ґрунтується на перелічуванні основних, істотних ознак предметів або явищ. Основна мета визначення — розкрити зміст відповідного поняття, виявити сутність певного об'єкта. Принцип перерахування ознак споріднює

визначення та опис як види текстів, але мета і характер перелічуваних ознак у них різні.

У визначення включено істотні ознаки, властиві всім предметам і явищам певного ряду. Такі ознаки можна виявити й сформулювати тільки внаслідок дослідження й узагальнення: *Скати — це хрящові риби, які не схожі на акул. Тіло сплющене в спинно-черевному напрямі, голова округла, шкіра гола. Зяброві щілини розташовані на черевному боці. Живляться малорухливими придонними організмами (моллюсками та ракоподібними)* (За Н. Запорожцем). А. Капелюшний наголошує, якщо завдання описів — передати безпосередні враження й відчуття спостерігача, то завдання визначень — з'ясувати зміст поняття в узагальненій формі, при цьому сприймання читача спирається насамперед на знання логіки. Зазвичай визначення вказує на зв'язок предмета (явища) із суміжними щодо нього й на відмінності від них, тобто називає родові й видові ознаки певного поняття, є лаконічним, ясним, точним. Обсяг того поняття, яке визначають, здебільшого дорівнює обсягові того поняття, за допомогою якого визначають. Визначення не повинне бути заперечним (винятком є явища, відсутність у яких певної властивості є їх істотною ознакою).

Будувати логічне визначення за допомогою образних засобів не можна. Не можна визначати невідоме через невідоме. Переважно визначення аналітичні, або реєстраційні, тобто спрямовані на якомога повніше й точніше виявлення змісту, значення того чи іншого терміна. А. Капелюшний вказує на різницю між синтетичними й аналітичними визначеннями. Завданням синтетичних є не стільки виявлення змісту відповідних понять за допомогою аналізу, скільки внесення додаткових елементів у значення вживаних термінів, а іноді й уведення принципово нових одиниць наукової чи технічної лексики. Визначення у тексті може бути відверто поданим і прихованим (контекстуальним).

Визначення розкривається, деталізується у процесі пояснення. Вони частіше наявні в наукових текстах, пояснення — в науково-популярних, мові масової комунікації. Інколи визначення супроводжує пояснення.

Отже, головною функцією міркування є доведення або пояснення певної думки, факту. Тексти-міркування побудовані на причинно-наслідкових відношеннях. Узагальнену інформацію про групи текстів за функцією і смысловим призначенням подано у табл. 2 1

Таблиця 2.1

Класифікація текстів за функціонально-смісловим призначенням

ОПИС	РОЗПОВІДЬ	МІРКУВАННЯ
Констатувальний тип		Аргументувальний тип
Визначення		
Смісловий різновид тексту, суть якого полягає у розгорнутій характеристиці предметів або явищ залежно від завдань висловлювання та задуму автора	Смісловий різновид тексту, в якому йдеться про події, що трапилися з автором або ж вигадані чи відомі йому від інших осіб	Смісловий різновид тексту, що репрезентує умовисновки на обрану тему, коли наступні судження ґрунтуються на попередніх
Функція		
Характеристика	Повідомлення	Умовисновок
Сміслові відношення між компонентами тексту		
Означальні	Часові	Причинно-наслідкові
Різновиди		
— За характером (статичний, динамічний); — за структурою (ситуативний, панорамний); — за тематикою (технічний, пейзажний, портретний, фармакологічний, інтер'єр, характеристика); — за побудовою (аналітичний, синтетичний)	Повідомлення, власне розповідь (оповідання), відповідь, перелік, оголошення, найменування, лист	Індуктивні, дедуктивні, твердження, спростування, заперечення, визначення, пояснення (тлумачення), доведення, план, інструкція

Отже, класифікація текстів за їх функціональним призначенням охоплює як художні, так і нехудожні мовленнєві витвори.

Запитання. Завдання

1. Укажіть тип тексту маршруту руху за функціонально-смісловим призначенням. Аргументуйте відповідь.

2. До якого типу тексту належить текст-класифікація? Обґрунтуйте свою відповідь.

3. Чим зумовлений розподіл текстів-описів на аналітичні і синтетичні?
4. Чи всі наявні у мові тексти охоплює класифікація за функціонально-смысловим призначенням? Проаналізуйте відповідь.
5. Укажіть на специфічні ознаки динамічних текстів-описів.
6. У чому полягає своєрідність опису репортажу?
7. Наведіть приклади текстів, які можна зарахувати і до розповіді, і до опису.
8. Наведіть приклад тексту-характеристики. Укажіть на його основні мовні ознаки.
9. Складіть опис квітки в науковому і художньому стилях.
10. Напишіть розповідь і повідомлення про одну і ту саму подію.
11. Напишіть текст-міркування на будь-яку тему в науковому і публіцистичному стилях.
12. Доберіть із газет, журналів, художньої літератури текст-опис. Випишіть назву описуваного предмета (явища природи, людини і под.) і прикметники, які характеризують цей предмет.
13. Доберіть із газет і журналів текст-розповідь. Визначте тему тексту. Випишіть слова, які допомагають передати перебіг подій.
14. Доберіть листівку чи фотографію із зображенням мальовничої місцевості. Опишіть її.

2.4. Розподіл текстів за кількістю учасників у мовленні

Під час лінгвістичного аналізу текстів варто враховувати, що залежно від кількості учасників комунікації виділяють тексти: 1) монологічні; 2) діалогічні; 3) полілогічні. Ю. Левицький наголошує на тому, що вони можуть бути репрезентовані водночас як в усній, так і в письмовій формах. Традиція вивчення текстів за кількістю учасників сягає античних часів. Зокрема, зовнішню форму діалогу використовували у філософських творах (Діалоги Платона, Діалоги Сократа).

Діалогічний текст. Діалог — це не лише один із найпоширеніших словесних текстів сучасної української літературної мови, а й філософська категорія: *діалог культур, діалог наукових парадигм, діалог епох, діалог релігій, діалог поколінь, діалог людини і природи* та ін. У суспільно-політичній сфері та масовій інформації словом «діалог» називають пов'язаний із конкретною подією факт контакту дипломатичного, ділового, культурного тощо характеру

між країнами, окремими громадянами, мистецькими колективами, офіційними особами (*діалог на найвищому рівні, громадськість вітає діалог керівників двох держав*).

Сучасні дослідження діалогу мають комплексний характер і синтезують досвід прагмалінгвістики, лінгвістики тексту, соціолінгвістики, психолінгвістики тощо.

У вивченні діалогу як лінгвістичного явища науковці описують партнерів мовленнєвої взаємодії, фази розмови, перебіг розмови, його різновиди, типи семантичних зв'язків реплік. Вони вважають діалогічні тексти первинними щодо інших різновидів (Л. Виготський, М. Бахтін, Ю. Левицький, Л. Щерба, Л. Якубинський та ін.).

Професор Дмитро Баранник визначає поняття «діалог» як окрему форму передавання прямої мови, коли слова двох чи більше мовців повідомляються без супровідних слів автора, як відтворення чужого мовлення; «одну з двох типологічних форм мовлення, коли мовець і слухач перебувають у безпосередньому словесному контакті, а сам комунікативний процес складає активну мовленнєву взаємодію: висловлення (репліки) одного змінюються висловленнями іншого, мовець і слухач постійно замінюють одне одного».

Діалог (грец. *dialogos* — розмова, бесіда) — результат системи відносно коротких словесних взаємодій (актів і реакцій), у якій беруть участь дві особи.

Обмін репліками спирається на відому співбесідникам ситуацію і спільні знання. Ситуація спілкування дає змогу максимально стиснути мовлення. Інформативну неповноту діалогічного мовлення компенсують інтонація, жести, міміка. Наприклад, розмова студентів: — *Стилістика коли? — Остання пара.*

Ф. Бацевич виокремлює такі принципи побудови діалогічного тексту:

1) діалог має процесуальну структуру, оскільки у його межах наявний рух інформації між двома учасниками. Виокремлюють комунікативні фази діалогу: початок, середина, завершення; головні, другорядні та епізодичні теми. Рух у діалозі створюють кроки (репліки). Зміна реплік відбувається за певними законами. Результатом такого процесу є зв'язність;

2) кожен діалог відбувається у певному комунікативному середовищі, яке охоплює мовця, слухача, їхні стосунки, тональність і атмосферу інтеракції;

3) діалогу притаманний комунікативний смисл як комплекс інтенцій учасників спілкування.

У сучасній науці існує кілька класифікацій діалогів. А. Капелюшний виокремлює інформаційний діалог — формальний, інформаційно незалежний, не пов'язаний із сюжетом тексту (стаття, роман); це суто зовнішня діалогізація тексту, відносно простий текст за своєю структурою, стилістично нейтральний, діалогічний розвиток ліній або репліки доповнюють одна одну. Сю ж е т н и й діалог має конструктивне значення; автор ніби створює драматизм у зображуванні, діалогічну напругу, в основі якої — семантико-стилістичне зміщення, певна суперечність між репліками (або репліками і текстом).

Залежно від мети, завдань діалогу, ролей партнерів комунікації російські фахівці з комунікативної лінгвістики Оскар Гойхман і Тетяна Надеїна виокремлюють такі його типи: побутовий, діловий, інтерв'ю, співбесіда, переговори.

Українська дослідниця Ірина Штерн класифікує діалоги:

1) за співвідношенням цілей — кооперативний (містить спільність інтересів учасників комунікативного процесу), нейтральний (репліки якого прямо доповнюють (за змістом) одна одну і слугують передаванню фактів), конфліктний (відображає зіткнення інтересів учасників комунікативного процесу);

2) за характером глобальної мети — когнітивний (реалізує пізнавальні інтереси мовців), фактичний (обмін репліками для підтримки комунікативного процесу), експресивний (має на меті передати емоційне ставлення мовців до висловлюваного);

3) за особливостями циркуляції інформації — вироджений (такий, що має монологічну форму), циклічний (фатичний, що не породжує нової інформації, а лише скерований на підтримання контакту), однобічно інформативний (надає нову інформацію), двобічно інформативний (породжує нове знання в когнітивних сферах учасників спілкування);

4) за інформацією, наявною у репліках, — перформативний (саморепрезентація мовця шляхом актуалізованих способів мислення і діяльності), перлокутивний (текст, пов'язаний з ефектом (наслідками) цілеспрямованої дії, яка зорієнтована на слухача, наприклад спонукальні висловлення), іллокутивний (текст, що втілює певну комунікативну мету, яка надає висловленню конкретної спрямованості), реактивний (комунікативний намір мовців висловити оцінну реакцію щодо мовленнєвої ситуації. Складовими такого діалогу є реакції-оцінки), інформативний (текст, репліки якого містять повідомлення про речі, факти, події тощо в комунікації);

5) за соціокультурними знаннями — діалоги про соціальну діяльність, вияв людиною її внутрішнього стану і ставлення до інших людей незалежно від соціальних ролей, діалоги про поведінку людей у конкретних комунікативних актах;

6) за комунікативними перевагами чи поразками та методами їх подолання — вдалий, невдалий.

А. Загнітку належить типологія:

1) за характером стрижневої мети — когнітивні (проблемно-орієнтовані, інформативні, з'ясувальні), конотивні (передають додаткові відтінки основного значення висловлення), експресивні (передають психологічний стан мовців);

2) за особливостями циркуляції інформації — вроджені (мають монологічну форму), циклові (фактичний діалог, що не витворює нової інформації), однібічні інформаційні (надають готову інформацію), двобічні інформаційні (обмін інформацією, що породжує нові знання).

За метою (повідомлення, з'ясування, вплив, підтримка контакту) діалоги кваліфікують як: експліцитні (відкриті, виражені) та імпліцитні (закриті, приховані); екстравертні (орієнтовані на співбесідника) та інтровертні (передають самовираження автора без урахування інтересів слухача або читача); контактні (передбачають початок або саме спілкування без певної мети).

3-поміж інтровертних діалогів виокремлюють автодіалог — текст, у якому мовець сам ставить собі питання і сам на них відповідає, сам собі заперечує і под.

Найпоширенішими є чотири основні типи діалогів.

1. Діалог-розпитування. Він передбачає практичні вміння ставити запитання і повідомляти потрібну інформацію (запитання + відповідь; повідомлення + запитання; повідомлення + відповідь + повідомлення; повідомлення + повідомлення; повідомлення + повідомлення у відповідь + додаткове повідомлення):

— *Пані, перепрошую, Ви не підкажете, як потрапити до залізничного вокзалу?*

— *Так, звичайно, із задоволенням. Вам необхідно скористатися маршрутним таксі № 15 і вийти на зупинці «Вокзальна».*

2. Діалог-домовленість. Його використовують при вирішенні співрозмовниками питання про їх плани, наміри (запитання + відповідь + повідомлення; повідомлення + повідомлення у відповідь + додаткове повідомлення;

повідомлення + повідомлення у відповідь + запитання;
спонування + згода або відмова; запитання + відповідь;
повідомлення + запитання):

— *Чи не хотіли б ви взяти участь у Міжнародному фестивалі «Шевченко-фест», який відбудеться навесні у Львові?*

— *Так, я планую взяти участь у фестивалі і подати конкурсну роботу в номінації «Поезія».*

3. Діалог — обмін враженнями. Він передбачає розгляд певних подій, явищ, жваве висловлювання своїх думок, аргументів для доведення власної позиції (повідомлення + повідомлення; запитання + відповідь + повідомлення; повідомлення + запитання; повідомлення + повідомлення у відповідь + додаткове повідомлення; запитання + відповідь):

— *Як вам вистава?*

— *Чудова.*

— *Чи сподобалася гра акторів?*

— *Так, звісно, їх гра була неперевершена!*

4. Діалог-обговорення. Його суть полягає в прагненні співрозмовників прийняти рішення, дійти певних висновків (повідомлення + повідомлення; запитання + відповідь; повідомлення + відповідь; повідомлення + повідомлення у відповідь + додаткове повідомлення):

— *Я стурбований подальшою долею української книжки.*

— *Я так само переймаюся цією проблемою, але як зарадити цьому?*

— *Переконаний, що без фінансової підтримки з боку держави та помірнього оподаткування видавничої діяльності на полицях книгозбірень можуть назавжди зникнути книжки рідною мовою.*

Суттєвими ознаками діалогу є: наявність двох співбесідників, намір мовців, цілеспрямованість, швидкий обмін репліками без попереднього обмірковування, їх смислова взаємозалежність, усталені правила ведення розмови, лаконічність, точність реплік, які можуть бути скороченими, нерозгорнутими.

До диференційних ознак діалогу Ю. Левицький додає перервність тексту, уживання дієслів 1-ї і 2-ї особи однини і множини, наявність «еґоцентричних слів» (Б. Рассел) — *це, тут, зараз, там, потім*, формальну неповноту висло-

влювання, наявність граматично неправильних форм, різних формальних типів висловлювання — заперечних, питальних, спонукальних, стверджувальних, реактивний характер реплік.

За допомогою діалогу реалізується функція спілкування. Цьому сприяють обставини безпосереднього контакту учасників спілкування (звідси й можливість емоційного елементу), тобто зорове або слухове сприйняття учасників діалогу, наявність допоміжних, невербальних засобів, що реалізуються насамперед візуально (предметна ситуація, міміка, жести). Пряма зорієнтованість мовлення на конкретне висловлення співрозмовників визначає особливості синтаксичної структури діалогічного тексту.

Діалогу властиві різноаспектні усномовні реалізації синтаксичної валентності, широке використання речень щодо їхньої модальності (спонукальних, розповідних, окличних, питальних), домінування ситуативно та контекстуально неповних речень, так званих еквівалентів речень (слова-речення, вигуківі формули), певна шаблонність реплік, вживання «відпрацьованих» у мовленні засобів-штампів, а також переважання інфінітивних речень в емоційно напружених діалогічних ситуаціях.

Особливого значення за умов діалогічного мовлення набуває інтонація. Вона бере участь в оформленні речення як комунікативної одиниці, сприяє формуванню діалогічного контексту як спонтанно-ситуативного, творчо-мовленнєвого словесного витвору в усій різнобічності його смислових та емоційних нюансів. Отже, інтонація, тембр, тональність можуть впливати на семантику слів, змінювати її або повністю нейтралізувати.

Сфера діалогу — здебільшого усне мовлення, хоча в такій формі можуть поставати жанри письмових і друкованих текстів. Прикладом письмових і друкованих діалогів слугує спілкування між мовцями шляхом записок (на засіданнях, зборах), службових листів, електронної пошти (e-mail), мобільних технологій (смс), мережі Internet (форуми, чати). Таким текстам властиві зміна ролей адресанта та адресата, їх відносна відірваність один від одного у просторі і часі.

Діалог як композиційна форма мовлення і спосіб художнього відтворення дійсності може бути включеним у систему літературно-естетичних категорій. Він є основним способом зображення характерів і розвитку дії в драматичному творі, частиною прозового, а іноді й поетичного тексту.

Трава

— Тату, куди зникають квіти?

— Гарні, доню, стають метеликами, погані — травою.

— А куди подінуться метелики?

— Птахами стануть гарні, погані — травою.

— А з птахами далі що буде?

— Перетворюються в зорі хороші, погані — в траву.

— А зорі... А зорі?

— Гарні стануть сонцями, погані — травою.

— Для чого ж нам стільки трави, татусю?

— Корівкам, маленька, корівкам.

— А там вже бабусі надоять внучатам на казочку слів (В. Кашка).

Літературний діалог будують за принципами усномовного, щоб письменник не порушив вимоги художньої достовірності. Однак у літературному творі діалог зазнає певної художньо-естетичної трансформації. Це виявляється, по-перше, в належній організації реплік та їхній взаємодії, що забезпечує передбачене задумом письменника розгортання драматичного сюжету; по-друге, в ігноруванні можливими структурно спрощеними, ненормативними мовленнєвими формами, звичайними для спонтанного діалогу і неможливими, навіть зайвими, при створенні типового літературного образу. Вибір лексики в діалогах залежить, з одного боку, від індивідуальних навичок мовця, з іншого — від лексичних та інших особливостей.

У художніх текстах увиразнюються, типізуються особливості побутового, ситуативного діалогічного мовлення. Характер, своєрідність діалогу залежить від таких чинників, як суспільна ситуація, тематика, ідеологічні позиції учасників розмови, їх ставлення один до одного, інших людей, тому кожна діалогічна репліка залежить від інших реплік, зумовлена ними, а її зміст, «пластика» визначені контекстом епізоду чи цілого твору, а не тільки наміром мовця.

Діалог модифікується залежно від родо-жанрових особливостей твору. В епічних творах діалоги персонажів доповнюють не тільки монологи, а й авторська розповідь. Драматичний текст Ю. Левицький називає «монологом автора, який представлений діалогами дійових осіб».

У художньому творі крім основної функції — спілкування — діалог виконує й художньо-естетичну. Красне письменство найчастіше використовує діалогічне мовлен-

ня для змалювання характерів героїв, самохарактеристики персонажів.

Усі види діалогу характеризуються однотипною структурною організацією реплік: речення-репліки (у формі неповних речень) пов'язані між собою так, що одне з них побудоване відносно вільно, а наступне підпорядковане йому структурно, функціонально та інтонаційно, тому не може вживатися окремо. Із провідною реплікою воно утворює певну лексико-синтаксичну єдність:

— *Ти де працюєш?*

— *Як де? Ти хіба не знаєш? На заводі харчового білка. Уже десять років.*

— *Крав?*

— *Як усі... Брав... У мене ж руки нормальні.*

— *І курей цим білком годував?*

— *І курей, і свиней. Сипав скільки влізе...*

— *Воно й вилізло... А потім, у житті ніщо не зникає безслідно. Курка їла білок, ти їв курку. А може ти не те украв? Допустим, не стимулятор росту м'яса, а стимулятор росту пір'я... Тепер краще мовчи і не кукурикай. Росте пір'я — хай собі росте. Дякуй Богу, що на місці носа ще не вирросло свиняче рило... (За Є. Дударем).*

Ф. Бацевич, використовуючи наукові спостереження О. Падучевої, розглядає засоби зв'язності і підтримки діалогу, які класифікує на семантичні і прагматичні.

Семантичні зв'язки — це зв'язки між змістом реплік. З-поміж них виокремлюють: а) семантичні повтори: — *Ти був у Харкові? — Так, я був у Харкові;* б) зв'язки за допомогою сполучників та інших семантичних показників: — *Чи він знає про це? — І він також;* в) зв'язки за типом кореферентності (позначення одного і того самого об'єкта, що виражають єдність предмета мовлення): — *Микола знає про це? — Цей віслук навіть не здогадується.*

Прагматичні зв'язки — це зв'язки між репліками учасників, які забезпечують структура комунікативного акту, умови його успішності, спільні знання його учасників тощо. Виокремлюють: а) узгодження реплік із певним комунікативним наміром мовця: запитання — відповідь, твердження — підтвердження або заперечення, спонукання — згода або відмова, експресив (вдячність, вибачення, поздоровлення і под.) — певна чітко регламентована відповідь (залежно від ситуації). Якщо такого узгодження немає, виникають аномальні діалогічні тексти,

наприклад: — *Здоров, кума!* — *На базарі була.* — *Чи ти глуха?* — *Купила півня;* б) репліки, скеровані на умови успішного перебігу мовленнєвого акту, а не на зміст репліки (слухач ставить під сумнів або заперечує виконання цієї умови): — *Чому вони саме нас зупинили?* — *Ви мене про це питаєте?*; в) репліки, спрямовані на незгоду з пресупозицією (тобто мисленнєвою підставою) мовця: — *Вузький фахівець знає дуже багато про дуже мало?* — *А найвужчий знає все ні про що?*; г) зв'язки реплік, які ґрунтуються на формально не виражених, але відомих адресанту і адресату смислах: — *У мене скінчилося пальне.* — *Бензоколонка за рогом.*

Одиницями діалогу є репліки, мовленнєві акти, мовленнєві кроки (ходи), діалогічні єдності і формули мовленнєвого етикету. Невід'ємною складовою діалогу є репліка.

Репліка (франц. *réplique*, від лат. *replīco* — відбиваю) — окреме повідомлення осіб, які беруть участь у діалозі; складник діалогу, який належить одному з учасників комунікації.

У діалогічному тексті репліки пов'язані темою. Діалогові властива тематична різномірність реплік: репліка-запитання, репліка — відповідь на запитання, репліка-заперечення, репліка-ствердження, репліка-оцінка, репліка-імператив, репліка, що вносить новий аспект розвитку теми, репліка, що переводить діалог в іншу тематичну площину, репліка-привітання або репліка-відповідь на привітання. Проте діалог не варто розуміти як механічний обмін репліками.

Діалогічна репліка — це висловлення кожного з двох співрозмовників, спрямоване на досягнення комунікативної мети. Вона розкриває суть діалогічного спілкування, що розгортається завдяки почерговому обміну висловленнями. Як особлива мовна одиниця діалогічна репліка має відносно формально-граматичне завершення. Водночас вона визначає багато синтаксичних особливостей діалогічного мовлення: стислість, лаконізм її синтаксичних конструкцій, способи їх сполучення тощо. Комунікативна цілісність — обов'язкова ознака діалогічної єдності. Якщо кожна наступна репліка продовжує і доповнює те, що сказано в попередній, і сприяє висвітленню єдиної загальної теми, — окремі репліки створюють цілісність — діалогічний текст, який складається з декількох діалогічних єдностей.

Важливим рушійним чинником діалогічного мовлення є комунікативна інтенція, тобто наміри мовця висловитися. Вона необхідна для досягнення пев-

ної комунікативної мети. Часто партнери діалогічного мовлення мають бажання, потребу чи необхідність висловити прохання, запрошення, вдячність, передати інформацію, повідомлення тощо, запитати про когось чи щось, вплинути на чийсь думки, переконання, відповісти на запитання, висловити міркування з приводу певного повідомлення, підтримати розмову, стимулювати вчинок, дію тощо, тобто мають мовленнєву інтенцію, яка разом з умовами спілкування створює мовленнєву ситуацію. Більшість діалогічних єдностей вказує на зміну теми.

Діалогічна єдність, як правило, починається такими висловами: *А тепер починайте; А тепер розкажіть...; Слухайте...; До речі кажучи...; Між іншим...; Вибачте...; Перепрошую... тощо, закінчується: Досить! Все! Ну досить вже! Та добре вже! Може, досить? Ну добре. Зрозуміло! Ясно! Кінець! Крапка!*

У репліках комунікантів розрізняють відкриті та закриті питання. Закриті питання потребують короткої відповіді, наприклад: *Ви любите кіно? О котрій годині Ви йдете на роботу? Чи знайомі Ви з Назарієм?* Схематично їх найчастіше передають словами: *Хто? Коли? Де? Який?* Це питання, за допомогою яких можна з'ясувати думку співбесідника щодо того чи іншого предмета розмови. Є закриті питання, у яких уже наявна відповідь: *Світла у вас, як завжди, немає? Хіба можна було так розмовляти з нею? Мені здається, що у таку погоду найкраще лишатися вдома. Правда?*

Відкриті питання уможливають надання розгорнутої відповіді, наприклад: *Як тобі здається, де краще відпочивати влітку — в Криму чи Карпатах? Що саме тобі подобається у цьому університеті?* Такі питання найчастіше починаються словами: *Як? Чому? Навіщо? Яким чином?* Вони вимагають не лише оцінювання ситуації (людини тощо), а і її пояснення. Ведучи розмову, доцільно чергувати закриті і відкриті питання.

Розумінню неповних реплік у діалозі сприяють контактність комунікантів, наявність спільної ситуації, зверненість реплік, жести, міміка тощо. Клішовані мовленнєві одиниці використовують у діалогічному тексті для висловлювання вдячності, обміну привітаннями, поздоровленнями тощо, надання діалогу емоційності. Так звані сповнювачі мовчання (*Ну, добре; Гаразд; Так*) вживають для підтримання розмови, заповнення пауз, коли співрозмовник підшукує відповідну репліку.

Монологічний текст. Д. Баранник визначає монолог як «усний або письмовий розгорнутий текст однієї особи, який не розраховано на безпосередню словесну реакцію слухача й адресовано або самому собі, або іншим особам». Він вказує, що монологічний текст є набагато складнішим за діалогічний. «Якщо діалог є вираженням колективного спілкування мовців, то монолог — це індивідуальна мовленнева діяльність, своєрідна словесна творчість».

Монолог (грец. monos — один і logos — слово, думка) — усний, письмовий або друкований текст однієї особи, розрахований на пасивне сприйняття іншими мовцями.

Монологічні тексти Д. Бацевич класифікує за: формою втілення (внутрішній, зовнішній); способом організації (приватний, публічний); сферами вживання (дружній, офіційний); жанровою належністю (художній, ораторський, побутовий); функціонально-комунікативною належністю (розповідь, міркування, доповідь, переконування тощо); ситуативними особливостями комунікації (безпосередньо-контактний, опосередковано-контактний, радіо-, телевізійний); генетичними ознаками (імпровізований, підготовлений); тематичним критерієм (науковий, публіцистичний, художній і под.).

На думку О. Гойхман і Т. Надеїної, монологічні тексти можуть належати до однієї з таких груп:

1) інформаційні — передбачають передання та збагачення знань за допомогою достовірної інформації, незаперечної і логічної аргументації;

2) переконувальні — тексти, які ґрунтуються на емоціях і почуттях (святкова промова, вітання зі святом);

3) окличні — мають на меті збудити інтерес до висловлення, вплинути на волю слухачів у вигляді закликів до дій, висловлень протесту.

Д. Баранник вирізняє безпосередньо-контактні та посередньо-контактні монологічні тексти. Безпосередньо-контактний, або аудиторний, монолог (мовець і слухач перебувають у прямому контакті, бачать і чують один одного), — найбільш природна і функціонально розгалужена ситуативна форма монологу, що має звичайні для конкретно адресованого монологічного мовлення структурно-граматичні характеристики, зумовлені, зокрема, можливостями використання міжтекстових засобів, предметного ряду, ситуативного контексту.

Посередньо-контактний, або мікрофонний, монолог — це одностороннє усне мовлення, що здійсню-

ється за допомогою технічних засобів масової комунікації — телебачення і радіо. Відсутність прямого контакту, а значить і зворотного зв'язку зі слухачем (глядачем), відповідно впливає на мовну структуру виступу. Мікрофонний монолог порівняно з аудиторним емоційно рівніший, його синтаксична структура зазнає впливу синтаксису писемної мови. Усунути певну штучність обставин спілкування через теле- і радіоефір допомагає створення для мовця в студії умов, наближених до природних: замість одноосібного впроваджують форми колективного монологу, у загальний монологічний контур уводять елементи діалогічної композиції, у т. ч. створюють ситуації контактного мовлення (групові виступи оглядачів, коментаторів, учених, журналістів тощо). Подібні ознаки властиві теле- і радіомостам, коли мікрофонний монолог включають у структуру великоформатного, глобального діалогу.

За комунікативно-функціональними ознаками Д. Баранник виокремлює:

1) монолог як факт реального, адресованого конкретній аудиторії чи окремій особі, одностороннього мовлення. Основні його різновиди: розповідь, міркування, роздум, сповідь і под. До категорії монологу в широкому, загальнолінгвістичному розумінні належать також усні публічні виступи наукового, навчального, інформативного, публіцистичного та іншого змісту, аналогічні авторському текстові форми (монографічні наукові праці, статті, газетні повідомлення і под.);

2) монолог як категорія художньо-літературного тексту. Він існує в кількох функціональних формах: а) монолог — характеристична ознака самостійного літературного жанру: оповідь, поема — ліричний монолог, літературний текст, що є основою так званого театру одного актора тощо; б) монолог драматичний — розгорнене мовлення персонажа, звернене до учасників сценічної дії, глядачів, або розмова із самим собою. Такий монолог є одним із засобів самохарактеристики персонажа і розвитку драматичної дії; в) монолог авторський — частина тексту літературного твору, подана від автора (текстовий масив, за винятком діалогів дійових осіб). Він є основним засобом змалювання події, розвитку сюжету і характеристики персонажів у прозовому і поетичному творах та допоміжним (у вигляді ремарок) — у драмі. Мовна структура авторського монологу як конструктивної основи літературного твору має порівняно з монологом у вузькому розумінні свої особливості і визначена законами літературно-художньої творчості. Наприклад:

Молитва

*Боже Великий, Єдиний!
Нам Україну храни,
Волі і світу промінням
Ти її осіни.
Світом науки і знання
Нас усіх просвіти.
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.
Молимося, Боже Єдиний,
Нам Україну храни,
Всі свої ласки-щедроти
Ти на люд наш зверни,
Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світа
Щастя дай, Боже, народу
І багатьох літ! (О. Кониський).*

Монолог у недраматичних творах використовують для характеристики персонажів, він сприяє вияву авторського ставлення до них. Монолог може бути сповнений інтимної ліричності, епічних роздумів, публіцистичної пристрасті. Часто ці елементи поєднані з переважанням одного з них: *Я вірю в будівничих. У зміни вірю: руйнач, вандал уже проклятий нами і буде проклятий майбутніми теж. Уяви себе раптом катапультованим з оцього зернового кудись у далеке майбуття, де трудно було б повірити, що ти жив у той час, коли тільки з'явилися колумби космосу... Бачив будівника в житті і псевдобудівника... Уяви себе там! Яким звідси постане для тебе цей наш собор, і фрески Софії, і мадонни Рубльова... Подивися звідти на них (За О. Гончарем).*

З-поміж функціональних різновидів монологу виокремлюють внутрішній монолог — послідовно об'єктивовані в реальній звуковій матерії роздуми, міркування мовця, своєрідний вербалізований потік його свідомості. На відміну від монологічного мовлення внутрішнього монологу не виголошують перед аудиторією. Він завжди містить суб'єктивну інформацію, оскільки відтворює заглиблення людини у свій внутрішній світ; побудований здебільшого у формі прямої мови (яка може включати елементи непрямой) або невластиве прямій мові. Авторський внутрішній монолог поданий від 1-ї особи, монолог героя твору — від 3-ї. Синтаксична особливість цього типу мовлення полягає у використанні значної кількості еліп-

тичних (неповних) та парцельованих (оформлених кількома комунікативними одиницями) конструкцій: *Не могла. Чи я цього не розумію. Вона підпала на силах... Однак... я її любив, любив! Чи вона цього не знає? Знає, але це, може, мені лиш здається...*

Метою внутрішнього монологу є вираження, імітування процесу емоційно-мисленневої діяльності людини. Для такого тексту типовими є обірваність мовлення, незавершеність фрази, зовнішня незв'язаність синтаксичних побудов. Різні форми внутрішнього монологу вміщені в художньому мовленні як засіб відтворення психічного стану персонажа, спосіб імітації його розумової та емоційної діяльності (вживають, як правило, фігури невластивої прямої мови). Внутрішній монолог використовують для вираження і передавання емотивних переживань персонажів твору, він функціонує як відповідник епічної нарації (розповіді). Такий монолог покликаний передавати усе різноманіття людської психіки в її складності, розчленованості, багатошаровості, симультанності, стрибкоподібності. Так, у поемі Лесі Українки «Одержима» внутрішній монолог героїні є психологічно надривним, конфліктним і постає рушійною силою драматичної дії: *Месіє!.. // За тебе віддаю... життя... і кров... // і душу... Не за щастя... // не за Небесне царство... ні... з любові!*

Отже, внутрішній стан героя, його емоції передають неповні ситуативні речення, у яких пропущені синтаксичні одиниці стають зрозумілими з обставин. Використання неповних і незакінчених речень дає змогу уникнути несуттєвих деталей, акцентує увагу на основному.

О. Гойхман і Т. Надеїна поділяють усний монологічний текст на три частини: вступ, основну частину і кінцівку. У вступі виникає зв'язок між темою, слухачами і мовцем. В основній частині за допомогою логічно незаперечних і достовірних аргументів відбувається висвітлення теми, у кінцівці — підбивання підсумку висловленого.

Усні монологічні тексти є основним жанром риторики. Монолог як форма цілеспрямованого тривалого словесного акту характеризується розгорнутішими і складнішими, ніж у діалозі, синтаксичними побудовами; загальною структурною цілісністю і композиційною завершеністю. Монологічний текст — це вже текст з усіма властивими текстовому масиву закономірностями побудови речення у мовному потоці, оформлення зв'язків між реченнями і більшими за обсягом одиницями його лінійної структури, з конкретизацією цих закономірностей відповідно до

форми спілкування (усна — письмова) та комунікативної функції конкретного факту мовлення. З погляду мови монологіві властиві звертання, вигуки, експресивна лексика, займенники і дієслова 2-ї особи. Неперервність тексту, правильність з боку літературної норми, відсутність дійктичних (вказівних) засобів, егоцентричних слів, наявність анафоричних засобів або контекстних маркерів, вичерпність, певна тривалість у часі, яка є значно більшою за тривалість у діалозі, розгорнутість, обмеженість або повна відсутність паралінгвістичних засобів, підготовленість заздалегіть і керованість мовленнєвими висловлюваннями, їх спланованість, однобічний характер висловлювання, не розрахований на негайну репліку співбесідника, — диференційні ознаки монологічного тексту, які наводить Ф. Бацевич.

У монологічному тексті адресантом є одна особа, яка займає активну позицію в комунікативному процесі, натомість адресатів — велика кількість (слухачька або читацька аудиторія), яка виконує щодо мовця пасивну роль. Проте монолог може набувати ознак діалогу завдяки риторичним питанням, які мовець ставить аудиторії і сам на них відповідає (*Що з цього впливає? У чому ж суть питання? Яке розв'язання проблеми?*), специфічним звертанням до слухачів (*Поміркуймо разом...; Давайте розглянемо шляхи розв'язання цієї проблеми...; Кожен із нас неодноразово мав справу із цими випадками...*). Це явище польська дослідниця Анна Вежбицька позначає терміном «двотекст».

У давні часи монолог був однією з основних форм організації тексту (античний театр, література доби класицизму, драматургія романтичного напрямку). Згодом головним компонентом драматичного твору став діалог, що спричинило зміну ролі характеру монологу. У ньому з'явилися елементи діалогічного мовлення, які відтворюють звертання героя до самого себе або відсутніх співрозмовників. Така традиція збереглася і в сучасних монологічних текстах. Вислови: *У цьому розділі я буду вести мову про...; Далі я перейду до...; На завершення я запропоную...; Поки що я вів мову про...* створюють ситуацію метатексту, який «може виконувати роль як теми, так і реми, акцентувати увагу на важливих аспектах, вказувати на хронологічну послідовність подій (Ю. Левицький).

Монолог за своєю вербальною формою не може бути коротким: це завжди розгорнута промова, побудована як

представлення власної позиції або обстоювання певних ідей. Він відображає авторську особистість, якщо ж це заява від імені колективу, то йдеться про специфічну форму колективного монологу, у якому позиції окремих людей нівельовано й приведено до спільного знаменника.

Полілогічний текст. Під час лінгвістичного аналізу тексту варто враховувати, що полілог відбувається за певними правилами. Донедавна вважалося, що він організований за законами, стратегіями діалогу. У мовознавстві побутувала думка, що полілогічний текст майже не протиставляється діалогічному. Лише у 80-ті роки ХХ ст. лінгвісти дослідили, що організація полілогу (його початок, перебіг, завершення, рух інформації і под.) відрізняється від аналогічних складових діалогу.

Полілог (грец. poly — багато і logos — слово, думка) — результат комунікативного процесу між кількома особами; форма природного спілкування мовців у родині, групах за інтересами, професійних і студентських колективах, тимчасових групах (у транспорті, крамниці).

Найсуттєвіше для понять «діалог» і «полілог» — зміна, чергування мовців і слухачів. Кількість мовців і слухачів не впливає на цей принцип. Спільною ознакою діалогічного і полілогічного текстів є зв'язність реплік, спонтанність, змістовність, конструктивність. Однак формальний і смисловий зв'язки реплік у полілозі складніші і вільніші: вони коливаються від активної участі мовців у загальній бесіді до неучасті у ній загалом (так зване красномовне мовчання). До полілогу залучають мовців, які зазвичай обговорюють спільні проблеми, події (політична подія, спектакль, спорт, літературний твір і под.). До найсуттєвіших властивостей полілогічного тексту Ф. Бацевич зараховує ситуативну залежність реплік витворюваного тексту; високий рівень спонтанності; однакову кількість учасників комунікації; велику амплітуду коливань смислового і формального зв'язків реплік; соціальні ролі учасників комунікації; етикетні правила ведення полілогів у певних групах, колективах (соціумах).

Полілог часто набуває форми групового спілкування (бесіда, збори, дискусія, гра тощо). У ньому відбувається накопичення інформації, яку вносять окремі його учасники. Для полілогу характерні тематичні перескакування, складна взаємодія реплік, розривання діалогічних едностей та ін. Важливими компонентами полілогічного тексту є репліки (конструктивні і деструктивні), обговорення

теми, що репрезентує діалог, обмін інформацією, а також підсумковий діалог, спрямований на з'ясування успішності цього мовленнєвого акту. Схематично полілог можна зобразити так:

— початок полілогу (відкриття, обговорення, вступне слово ведучого);

— основна частина (виступи, репліки, резюме ведучого);

— підсумковий монолог ведучого;

— підсумковий діалог (аналіз самого обговорення).

Широко використовують полілогічний текст у художній літературі, театрі, кіно. Це перш за все масові сцени, що дають змогу уявити масштабні події, показати лінгво-спільноту як зібрання характерів, типів. Багатоголосся полілогу уможливорює розв'язання складних художніх завдань. Зразком полілогічного тексту слугує уривок із драматичної поеми Лесі Українки «Бояриня»:

Перебійний (до гостя)

Моя стара управилась хутенько! Дивись, уже спорудила й вечерю, поки ми там на цвинтарі балачки провадили.

Перебійниха

(заходить трохи з рундука назустріч гостеві)

Боярине, прошу

зажити з нами хліба-солі.

Степан (уклоняючись)

Рад би,

шановна панімачко, та не смію, коли б не гнівались старі бояри, — я й так уже давно від них одбився.

Перебійний

Про них ти не турбуйся. Підкоморій

їх запросив на бенкет, а тебе

я випрохав до нас: «Я сам, — кажу їм, —

щось недугую трохи, то не можу

на бенкетах гуляти, а Степана,

по давній приязні до його батька,

хотів би пригостити в себе в хаті.

Він молодик, йому ще не пристало

на бенкети великі учащати».

Боярам, видно, вже запах медок

та варенуха, отже, роздобрилися

та й мовили: «Нехай собі парнішка

сидить у тебе хоч і до від'їзду.

Навіщо вів нам здався?»

Степан
 От спасибі,
 панотченьку!
 (Заходить на рундук з господарями).
 Перебійний
 Я джурі накажу,
 нехай перенесе твоє манаття
 до нас, та й заберу тебе в полон,
 поки не визволять бояри.

Степан
 Боже!
 Такий полон миліший од визволу.
 Перебійника (до Оксани)
 Піди лиш, доню, там пошли Семена.

Степан
 Якби лиш я не став вам на заваді...
 Перебійника
 Ото б таки! Ще в нас у хаті стане
 для гостя місця!
 Перебійний
 Ти, синашу, в мене забудь всі церегелі. Та ж зо мною
 небіжчик батько твій хліб-сіль водив,
 укупі ми й козакували.

(Садовить Степана і сам сідає при столі. До Оксани).

Дочко,
 ти б нас почастувала на початок.

(Оксана наливає з сулійки дві чарки — батькові й гостеві).

Порівняльну характеристику текстів за кількістю учасників у мовленні подано в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Розподіл текстів за кількістю учасників у мовленні

МОНОЛОГ	ДІАЛОГ	ПОЛІЛОГ
1	2	3
Визначення		
Усний або письмовий розгорнутий текст однієї особи, який не розраховано на безпосередню словесну реакцію слухача й адресовано	Усний (зрідка письмовий) текст, у якому мовець і слухач перебувають у безпосередньому словесному контакті, а сам комунікативний	Усний (зрідка письмовий) розгорнутий текст, у якому відображено одночасне спілкування більше двох мовців при безпосередньому

Закінчення таблиці 2.2

1	2	3
або самому собі, або іншим особам	процес є активною мовленнєвою взаємодією: висловлення (репліки) одного змінюються висловленнями іншого, мовець і слухач постійно чергуються	словесному контакті
Ознаки		
— Певна тривалість у часі (значно більша за тривалість репліки у діалозі); — розгорнутість, оскільки відсутня можливість опертя на ситуацію спілкування; — обмеженість або повна відсутність паралінгвістичних засобів; — підготовленість, плановість мовлення; — односторонній характер висловлювання, не розрахований на негайну реакцію співбесідника	— Наявність двох співбесідників; — швидкий обмін репліками без попереднього обмірковування, їх смислова взаємозалежність; — лаконічність, точність реплік, які можуть бути скороченими, нерозгорнутими; — ситуативна залежність реплік; — певна шаблонність реплік, використання відпрацьованих у мовленні засобів-штампів; — зорове й слухове сприйняття учасників діалогу (особлива роль жестів, міміки); — важливість інтонації, тембру, тональності	— Наявність багатьох співбесідників; — залежність від ситуації, за якої відбувається спілкування; — високий рівень спонтанності, непередбачуваності спілкування; — майже однакова участь у комунікації усіх її учасників; — велика амплітуда коливань смислового і формального зв'язків реплік; — суттєве значення соціальних ролей учасників комунікації, етикетних правил ведення полілогу
Кількість учасників комунікації		
Один	Два	Багато

Отже, розподіл текстів на діалоги, монологи і полілоги зумовлений їх своєрідністю на усіх рівнях мовної структури.

Запитання. Завдання

1. Чи може існувати діалог у письмовій формі? Доведіть свою думку.
2. Як співвідносяться поняття «репліка діалогу» і «пряма мова»?
3. Які типи діалогів ви знаєте? Чи можна цю класифікацію доповнити?
4. У чому полягає специфіка монологу? Назвіть основні різновиди монологічного тексту.
5. Як можна співвідносити поняття «внутрішній монолог» і «потік свідомості»?
6. Вкажіть на суттєві ознаки тексту-полілогу.
7. Доберіть із творів художньої літератури текст-монолог. Запишіть його та охарактеризуйте.
8. Складіть монолог-сповідь.
9. Напишіть діалог у розмовному стилі, а потім перетворіть його на текст-діалог художнього стилю. У чому полягає різниця між текстами?
10. Доберіть текст-полілог із будь-якої п'єси українського письменника. Чи виражено в ньому авторську концепцію?

2.5. Різновиди текстів за їх жанровою належністю

Незважаючи на те що поняття «жанр» пов'язують передусім з теорією літератури, на сьогодні чітко окреслені два підходи до його класифікації — лінгвістичний і літературознавчий. Це вказує на семіотичність та загальнофілологічність категорії «жанр», яка стосується усіх видів словесності. Відтоді як російський літературознавець Михайло Бахтін (1895—1975) увів у науковий обіг поняття «мовленнєвий жанр» (МЖ), у філологічній науці з'явилися окремі її галузі — генологія (лінгвістичне вивчення МЖ), жанрознавство (прагматичне вивчення МЖ), комунікативна генрістика (вивчення МЖ як засобу формалізації соціальної взаємодії).

У літературознавстві виокремлюють такі жанри: художніх творів (трагедія, комедія, балада, поема, повість, казка, оповідання, пісня, елегія, ідилія і под.); за естетичною тональністю (комічні, трагічні, сатиричні, елегійні тощо); за обсягом і структурою (малі, великі) (О. Крилова).

Суто мовознавчі підходи полягають у тому, що мовленнєвий жанр учені визначають як: стилістичне явище

(Г. Винокур, М. Кожина, Г. Солганик, Н. Орлова); тип висловлення (Н. Арутюнова, О. Земська, В. Гольдін, Т. Матвеева, Т. Шмельова); текстовий феномен (М. Федосюк, М. Китайгородська, Н. Розанонова, О. Крилова); комунікативне явище текстової або дискурсивної природи (Ф. Бацевич, В. Дементьев, В. Салимовський) тощо.

На сьогодні залишається дискусійним питання щодо онтологічного статусу МЖ. Деякі дослідники широко вживають термін «жанр», інші — трактують мовленнєвий жанр (МЖ) як мовленнєвий акт (МА), треті — МЖ пов'язують із типами текстів. На думку більшості вчених, основними ознаками МЖ є: адресант та адресат, спостерігач, референтна ситуація, канал зв'язку, загальний контекст взаємодії, час, місце і оточення (за К. Долиніним), комунікативна мета, образ автора та адресата, образ минулого або майбутнього, тип диктумного змісту (який відображає певний стан речей в об'єктивній дійсності), мовленнєве утілення МЖ (за В. Дементьевим, К. Седовим).

Згідно з М. Бахтіним, жанр — це «тематично, композиційно і стилістично усталені типи висловлювань», тобто його основою є триада «тематика + стиль + композиція». Жанр формується у межах стилю, стиль витворює жанр і залежить від нього. Суттєва різниця між стилем і жанром полягає в тому, що мовленнєвий жанр потенційно може бути реалізований у кількох функціональних стилях. Зокрема, стаття — жанр і публіцистичного, і наукового, і офіційно-ділового стилів; звинувачення може бути репрезентоване і розмовним мовленням, і публіцистичним стилем, і офіційно-діловим. О. Крилова акцентує увагу на тому, що «тип висловлювання» у визначенні М. Бахтіна — це текст. «Ймовірно, що сам автор розумів під цим не речення, а саме цілісну і завершену одиницю, що має певний авторський задум, композиційно-стилістичні особливості і под.». Отже, МЖ співвідноситься з певним типом тексту.

Мовленнєвий жанр (МЖ) — деперсоналізований вияв комунікації, який є типовою формою тексту.

Ф. Бацевич наголошує, що «мовленнєвий жанр — вербально-знакове втілення типових ситуацій соціальної, психологічної й культурної взаємодії людей». Кожний МЖ ґрунтується на типовій ситуації, але не кожна типова ситуація втілюється в жанр.

Нині вичерпної класифікації жанрів у науці не існує. Було запропоновано ідеї укладання своєрідних «паспортів» або «анкет» МЖ (Т. Шмельова), «аналізу метаімен» (М. Федосюк) для того, щоб виробити схему опису МЖ.

Автор теорії мовленнєвих жанрів М. Бахтін розрізняв первинні («життєві жанри») і вторинні МЖ. При цьому первинні жанри, як наголошує О. Селіванова, здебільшого науковці ототожнюють із мовленнєвими актами, а вторинні — з текстами. Цю думку розвинула О. Крилова, визначивши елементарні і комплексні жанри. Елементарні мовленнєві жанри — це такі тематичні, композиційні і стилістичні типи текстів, у складі яких немає компонентів, що співвідносяться з мовленнєвими жанрами (наказ, заохочення, вітання). Комплексні мовленнєві жанри — це типи текстів, що включають компоненти, які можна розглядати як окремий жанр (бесіда, дискусія). Так, жанр лайки охоплює докір, погрозу, звинувачення.

У мовознавстві поширена типологія текстів, запропонована чеським лінгвістом, фахівцем із мовленнєвої комунікації Карелом Гаузенбласом:

1) тексти з простою структурою (одноструктурні — заяви, службові листи тощо) і складною (поліструктурні — анаграми у віршах, неоднозначна дипломатична заява, зашифрований текст у щоденнику і под.);

2) тексти вільні (телефонні розмови, розмови, радіопередачі, монологи, діалоги) і залежні (опис, що супроводжує малюнок, карту, фотографію чи ілюстрацію);

3) тексти неперервні (радіорепортаж про спортивні змагання, записи у вигляді чернеток, тез) і перервні (списки, словники, замітки тощо).

У жанровій типології сучасного чеського дослідника текстової комунікації К. Гніфке-Хубрига з урахуванням інтенції мовця тексти поділені на:

1) агітаційні (передвиборча агітація, рекламний текст, політична промова, памфлет, політичний коментар);

2) пояснювально-розповідні або предметно зумовлені (науковий, філософський тексти, повідомлення);

3) соціально зумовлені (закон, договір, положення, указ, розпорядження);

4) повідомлення особового характеру (листівка, приватний лист, записка).

Залежно від ролей того, хто повідомляє інформацію, та її одержувача мовознавець Г. Глінц виокремлює тексти:

1) обов'язкові, що пов'язані з укладанням (угода, договір, закон, указ, наказ);

2) розпорядчі, завдяки яким одержувач інформації ознайомлюється зі змістом тексту і сприймає його як вказівку до дій (прохання, захисна або агітаційна промова,

3) які передають інформацію компілятивного (без інтерпретації автора), накопичувального характеру, зраховану на тривале використання (реєстр, записна книга, щоденник, проект);

4) що містять повідомлення неофіційного характеру (записка, поштова листівка, повідомлення).

Засновник герменевтичної наукової школи в Твері Георгій Богін пропонує класифікувати тексти за принципом дихотомії — індивідуальні і колективні, природні і штучні, моноадресатні і поліадресатні, художні і нехудожні — і виокремлює МЖ: за суб'єктом мовлення (авторство анонімне, колективне, персональне); об'єктом (індивідуально орієнтований, масово орієнтований, невизначено орієнтований, двобічно орієнтований); часом (для миттєвого читання, миттєвого читання із збереженням, для друкованого відтворення із збереженням); мовленням внутрішньотекстового автора (вибір субмови, соціального діалекту, міри інформативності і под.).

А. Вежбицька вбачає необхідність у створенні єдиної системи мовленнєвих жанрів, універсальної методології мовлення і пропонує перенести пошуково-дослідницький акцент із мовленнєвих актів (МА) на мовленнєві жанри (МЖ). До переліку МЖ вона зараховує як мовленнєві акти, так і великі жанрові форми (тексти): прохання, питання, наказ, подяку, комплімент, скаргу, виступ, лекцію, автобіографію, протокол, мемуари, жарт, анекдот тощо.

Ураховавши досвід мовознавців, можна виокремити такі різновиди текстів за їх жанровою належністю:

1. Залежно від функціонального стилю (офіційно-ділового — протокол, заява, службовий лист, оголошення, наказ, вказівка, довідка, трудова угода, контракт, інструкція, статут, особовий листок для обліку кадрів, резюме і под.; публіцистичні — хроніка, замітка, репортаж, інтерв'ю, передова стаття, політичний коментар, огляд, аналітичний прогноз тощо; художні — оповідання, роман, вірш, поема, казка, балада, пісня, новела, байка та ін.; наукові — стаття, доповідь, монографія, тези, рецензія, анотація; розмовно-побутові — приватний лист, запис в альбомі, щоденнику, бесіда, суперечка, розповідь, історія, записка; конфесійні — тексти Святого Письма, проповідь, богослужіння, молитва, псалом, апокриф тощо).

2. За прагматичною настановою адресанта й адресата (мовленнєві — відмова, порада, заборона, привітання, подяка і под.; риторичні (термін О. Сиротиніної) — ввічливі прохання, комплімент, тост, бесіда, дискусія тощо).

3. Залежно від сфери спілкування (соціально-політичні, воєнні, академічні, релігійні).

Отже, під час лінгвістичного аналізу словесного цілого (художнього і нехудожнього) слід враховувати жанрову різноманітність текстів.

Запитання. Завдання

1. Як трактують поняття «жанр» у сучасній науці?
2. Окресліть основний внесок у теорію мовленнєвих жанрів російського дослідника М. Бахтіна.
3. Поясніть, у чому полягає ідея первинних і вторинних жанрів. Наведіть приклади.
4. Як визначають категорію «жанр» у літературознавстві?
5. Вкажіть, як співвідносяться поняття «мовленнєвий жанр», «текст», «мовленнєвий акт» і «дискурс».
6. Чим різняться поняття жанру і стилю?
7. Запропонуйте власну типологію жанрів.
8. Як визначають категорію «жанр» у мовознавстві?
9. У чому полягає своєрідність класифікації текстів за жанровою належністю К. Гніфке-Хубрига?
10. Чи погоджуєтеся ви з думкою К. Долиніна, який наголошував, що функціональні стилі — це узагальнені мовленнєві жанри? Обґрунтуйте свою відповідь.
11. Як ви розумієте вислів: «Жанр — це типова модель тексту, а не сам текст»? Чи погоджуєтеся ви з таким трактуванням?

2.6. Типи текстів за їх стильовою співвіднесеністю

У науковій літературі тексти умовно поділяють на художні і нехудожні. Такі тексти репрезентують послідовність висловлювань, об'єднаних у міжфразові єдності і фрагменти, різняться функціонально, структурно, комунікативно. Під час лінгвістичного аналізу тексту необхідно враховувати, що навіть семантична «поведінка» слова у художньому і нехудожньому текстах є своєрідною. У нехудожніх текстах слово орієнтоване на вираження номінативно-предметного значення і однозначність, тоді як у художніх здійснюється актуалізація прихованих смислів слова, які створюють нове бачення світу і його оцінку, багатоплановість, нарощування смислів. Нехудожній текст спрямований на відображення дійсності, суворо

обмеженої законами логічної каузальності, а художній не має таких обмежень. Художній і нехудожній тексти принципово різняться і своїм орієнтуванням на різні аспекти особистості читача, його емоційну й інтелектуальну структуру. Художній текст впливає на емоційний стан, пов'язаний з індивідуальними відчуттями читача — звідси експресивність, емоційність; нехудожній текст здебільшого апелює до інтелектуального вияву особистості — звідси нейтральність викладу, відстороненість від особистісно-емоційного початку. Залежно від функціонального призначення мовлення за його стильовою належністю традиційно виокремлюють п'ять типів нехудожніх текстів: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, конфесійний, розмовно-побутовий.

Текст наукового стилю. Він має на меті відобразити результати наукових досліджень, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікацій, роз'яснити явища, систематизувати знання. Тексти наукового стилю переважають у науці, техніці, освіті.

Мовними засобами втілення основних стильових ознак наукових текстів (понятійність, предметність, об'єктивність, логічна послідовність, узагальненість, однозначність, точність, лаконічність, переконливість, аргументованість, аналітичність і под.) є:

— уживання термінів (*абстракція, система, форма, теорія*), наукової фразеології (*звідси випливає, не можна не помітити, далі зазначимо, дійшли висновку*);

— наявність висловів, що допомагають розчленувати інформацію (*по-перше, по-друге, з одного боку, інший аспект*), вказують на час або послідовність (*тепер, потім, передусім, перш ніж, на завершення, почнімо з того, що*);

— активізація синонімічних дублетів, іменникових конструкцій, безособових, неозначено-особових, узагальнено-особових дієслів (*визначено, виявлено, надано, створено, згадано*), активних зворотних дієслів теперішнього часу (*звертаються, висловлюється, намагається, перетинаються*), загальних прикметників (*широкий контекст, вільна сполучуваність, великі зрушення*);

— використання цитат, посилань на наукові джерела, схем, таблиць, складних синтаксичних цілих, повних ускладнених речень;

— відсутність еліптичних речень, речень з пропущеною дієслівною зв'язкою, вставними і вставленими конструкціями, підрядкових приміток;

— переважання сполучникових синтаксичних конструкцій (*а також, тобто, незважаючи на*), поділ текстів на параграфи, абзаци, частини, розділи тощо;

— виклад інформації від 1-ї особи множини (так звана множинна скромність, або авторське Ми).

I. Кочан пропонує загальну модель побудови наукового тексту:

1) констатація відомого або наявного (*як відомо, давно доведено, що..., як стверджують дослідники...*);

2) критичний аналіз відомого або наявного (*автор зупиняється на..., дослідник виходить з того, що..., лінгвіст висуває завдання..., у статті викладений погляд на..., у монографії враховано...*);

3) обґрунтування потреби уточнити, вдосконалити відоме (*актуальною залишається проблема..., більшість публікацій стосується..., привертає увагу той факт, що..., назріла необхідність у...*);

4) опис нового (*у праці описано..., експерименти підтверджують, що..., у науковій статті запропоновано..., перевага цієї методики полягає у...*);

5) прогноз щодо подальшого застосування (*це забезпечує..., це дає підстави успішно використовувати..., експерименти показали високу надійність...*).

Розрізняють наукові гуманітарні (тексти, в яких вербально виражені різноманітні людинознавчі аспекти буття мовної особистості: мистецтво, релігія, філософія, музика, література, лінгвістика і под.) і технічні тексти (містять інформацію про закономірності розвитку техніки: металургію, гірництво, машинознавство, будівництво, радіотехніку і под.). Зразком наукового гуманітарного тексту є фрагмент монографії:

З'ясування параметрів реалізації одиниць суфіксальної підсистеми уможливорює формулювання правил, яким підпорядковане функціонування її одиниць в актах породження морфемних структур слів певних типів. Називаємо останні суфіксальною граматиною і розуміємо її як підрозділ морфемної граматики — необхідного складника функціональної граматики сучасної української мови в цілому. Створення такої граматики складає завдання спеціального дослідження, у нашій праці ставимо собі за мету лише обґрунтувати засади її побудови та інтерпретації як моделі внутрішньої організації суфіксальної підсистеми сучасної української літературної мови та принципів дії механізму реалізації її одиниць у структурах

конкретних слів, а також подати зразки можливих способів графічного представлення складників такої граматики — моделей реалізації суфіксальних одиниць різних типів. Суфіксальна граMATика як проміжна ланка між підсистемою суфіксальних одиниць і продуктами її реалізації — морфемними структурами реальних слів української мови — містить правила, що поєднують опис принципів та способів організації й функціонування одиниць всередині інвентаря підсистеми з описом принципів їхнього добору з інвентаря в певній формі та з певним змістом, розміщення в морфемній структурі слова й пристосування до внутрішньослівного оточення (За Є. Карпіловською).

Власне науково-технічні тексти оформлюють відповідно до потреб виробничої і господарської сфер. Зразком може слугувати інструкція:

1.8. На вагонах з авторежимом перевірити відповідність положення вала режимного перемикача типу колодок; вал повинен бути встановлений і закріплений при чавунних колодках на вантажному режимі, при композиційних — на середньому.

1.9. Упор авторежиму повинен розміщуватися над середньою зоною контактної планки і не мати ознак сходу з неї (вигин стержня упору, задерта кромка регулювальної планки і под.). За необхідності відрегулювати зазор між упором і планкою, який повинен бути не більшим 3 мм на порожньому вагоні.

1.10. Перевірити стан опорної балки (впевнитися у відсутності загнутих) та вузлів її кріплення на бокових рамах візка (наявність болтів, гайок, шпінтів, гумо-металевих елементів під опорами балки). Пошкодження усунути.

1.11. Контактна планка авторежиму повинна бути надійно закріплена на опорній балці візка.

1.12. Перевірити кріплення авторежиму на кронштейні, ослаблені болти затягнути (Інструкція з ремонту гальмового обладнання вагонів ЦВ-ЦЛ-0013).

Текст офіційно-ділового стилю. Його використовують для регулювання офіційно-ділових стосунків мовців у державно-правовій і суспільно-виробничій сферах. Документальність, стабільність, стислість, чіткість, висока стандартизація викладу, сувора регламентація — головні ознаки подібного тексту.

Під час лінгвістичного аналізу тексту офіційного стилю варто врахувати його диференційні ознаки:

— стандартну канцелярську лексику (*доводити до відома, зробити висновки, порядок денний, скласти повноваження, ухвалити рішення, завізувати документ*);

— спеціальну термінологію (*форс-мажорні обставини, зобов'язання сторін, ратифікація, консенсус*);

— іншомовні слова (*формуляр, віза, інструкція, гриф, комюніке, нота*);

— абрєвіатури (*Кабмін, ЄС, НАН України, МОН України, ВНЗ, держбюджет, держадміністрація*);

— частоту вживання абстрактних іменників на *-ість, -ення* (*розпорядження, стягнення, чинність, організованість*);

— переважання інфінітивних, неособових дієслівних форм (*ухвалити, заслухати, подається, організовується*);

— чітку схему тексту (поділ на параграфи, пункти, підпункти);

— функціонування відіменних прийменників (*у разі, у зв'язку з, відповідно до, згідно з*);

— складні речення, прямий порядок слів, безособові і наказові форми дієслів, складні синтаксичні конструкції, відокремлені означення, виражені дієприкметниковими зворотами (*Результати перевірки, проведеної 16 грудня 2008 року, дають підстави для таких висновків...*);

— вставлені конструкції (*доповідь додається, додаток 1*), відокремлені уточнювальні обставини (*Сьогодні, 16 червня 2009 року, відбудуться батьківські збори*);

— відсутність мовної індивідуальності автора.

Документознавча термінологія утворюється суфіксальним способом (*укладач, класифікатор, редактор, рецензент*), префіксальним (*підзаголовок, передмова, підрозділ, піврічний, співбесіда*), префіксально-суфіксальним (*підрядник, підручник, прикінцевий, надлишковість, міжвідомчий, міжгалузевий, надактивний*). Тексти офіційно-ділового стилю характеризуються стійкістю мовної норми, шаблонністю в оформленні (наявність зразка). Бланк документа — напівукладений друкований текст, що потребує заповнення у письмовій формі з боку мовця інформацією про його особисті дані.

В офіційно-діловому стилі виокремлюють: законодавчий, дипломатичний та адміністративно-канцелярський підстили. Зразком тексту цього стилю є розписка:

Розписка

Я, Авраменко Андрій Миколайович, лаборант кафедри англійської мови Донецького національного університету, 1 грудня 2008 р. отримав у магазині «Канцтовари» това-

ри на суму 100 (сто) гривень: зошитів 40 (сорок) на суму 40 (сорок) гривень, лінійок 20 (двадцять) на суму 10 (десять) гривень, олівців 20 (двадцять) на суму 5 (п'ять) гривень, ручок 20 (двадцять) на суму 10 (десять) гривень, фломастерів 10 (десять) на суму 35 (тридцять п'ять) гривень.

Сплатити рахунок зобов'язуюся до 20 грудня 2008 р.

Домашня адреса: м. Донецьк, вул. Матросова, буд. 10, кв. 15. Паспорт БК-Х № 6345570, виданий Куйбишевським ВВС України у м. Донецьк 15 вересня 1970 р.

01.12.08

Підпис А. М. Авраменка

Посвідчення

Підпис А. М. Авраменка посвідчую

Декан філологічного факультету Підпис К. О. Дзюби

Печатка

Текст публіцистичного стилю. Його мета — висвітлювати суспільно-політичну проблематику, обговорювати, обстоювати та пропагувати певні думки, ідеї, формувати суспільну думку, сприяти розвиткові етнічної спільноти чи людства загалом. Загальними мовними ознаками текстів публіцистичного стилю є:

— поєднання логічності доказів, точності висловлення з емоційно-експресивною образністю, уживання художніх засобів — епітетів, порівнянь, метафор (*фортуна усміхається, чорні діри пострадянського простору, політичний землетрус, кризова прірва, виборчі жнива, параліч економіки, країна паралізована страйками, історична амнезія, податковий десант, кадровий блокбастер президента, оксиморонів (чужа своя війна), антитез (Дивна справа: неписані закони знають усі. Писані — тільки ті, хто їх писав), парафраз (всесвітня павутина, Туманний Альбіон, блакитні екрани, блакитне паливо, сіра речовина, квіти життя), евфемізмів (зелений змії), каламбурів (Знизу влада темряви, а зверху — темрява влади), синонімів (добродій — добродійник — добродієць, чистий — кришталевий — прозорий);*

— використання суспільно-політичної лексики (*чиновник, робітник, фабрикант*), економічних понять (*капітал, утримання, видаток, депозит, власність*), політичних термінів (*партія, політика, комісія, засідання, революція*), абстрактних висловів (*батьківщина,*

братерство), багатозначної, образної лексики, усталених висловів (*суспільна реформа, політична свобода, суспільний ідеал, економічне зростання, національне питання*);

— наявність риторичних запитань (*Чи є в Україні Конституційний Суд?*), антитез (*Європа — це демократія, самоврядування, етика праці, панування закону, свобода, підприємницька культура, а Антиєвропа — це рабство, формалізм, корупція, традиції неправової держави*), вигуків, повторів;

— відповідний тон мовлення (пристрасний, іронічний, саркастичний тощо), вживання точних найменувань (час, місце, учасники подій), okazіоналізмів (*кучмізм, кравчучка, біло-сердечний, фазенда*);

— пристрасні, закличні, спонукальні типи висловлень, широке використання звертань, розщеплених речень, повторів, антитез.

Текстами публіцистичного стилю передусім послуговуються засоби масової інформації — реклама, періодика, радіо, телебачення, Інтернет. Специфічним різновидом є рекламний текст, у якому мовці часто вдаються до римувань, гри слів, повторів (*Спілкуйся вільно — живи мобільно! Говори більше — плати менше! Святкова справа — серйозна справа!*).

У газетних заголовках використовують переважно активну лексику: антоніми (*Україна і НАТО: «за» — направо, «проти» — наліво. Чорний день білих фігур*), фразеологізми (*Народжені в сорочці*), терміни (*Риба йде в «декрет»*), пароніми (*Громадянські права і громадський транспорт. Кабельне телебачення в кабальних умовах*), омоніми (*Мова про мову. Вибори без вибору*), синоніми (*Допоможем бідним і знедоленим*), просторіччя (*Нові мерседеси для пацанів*).

Ключовим словом сучасних українських публіцистичних текстів є прикметник *європейський* та його усічена форма *євро-*: *євроінтеграція, євроремонтування, євровіза, євродиплом, євротур, єврофутбол, європропозиція, євроосвіта, євростандарт, єврозачіска, євроогорожа, євродах, єврокахель, єврошпалери, євровікна* і под. Тексти публіцистичного стилю містять так звану відроджену лексику: *вочевидь, світлина, наразі, натомість, себто, великодушний, книгозбірня, слухавка, мапа, малярство, летовище, потяг, часопис, правник, наклад, злука, завше*. Спостерігається надуживання англіцизмів: *дайджест, мас-медіа, ексклюзив, біг-мак, байкер*.

Тексти ЗМІ містять значну кількість стереотипних висловів про інші культури світу: *французька вишуканість, німецька якість, комунікабельні італійці, класичність і стриманість британської натури, циган — злодій, росіянин — шовініст, американець — прагматик, Голландія — країна тюльпанів і наркотиків, Бразилія — країна карнавалу і самби, Франція — країна високої моди, парфумів, кохання, дорогого вина.*

Зразком публіцистичного тексту може бути інформативна стаття з газети Т. Поліщук:

Назарій Яремчук: обірваний політ

З Назарієм Яремчуком облетіли світ наші українські пісні — «Червона рута», «Водограй», «Смерекова хата», «Стожари», «Гай, зелений гай», «Родина», «Я піду в далекі гори», «Пісня буде поміж нас», «Я тебе не забуду ніколи», «Гей, ви, козаченьки», «Я ще не все тобі сказав»... З його піснями прокинулась генетична пам'ять українців, бо його голос і манеру виконання неможливо було не впізнати. І досі лунає, записаний на плівці, цей чарівний голос. «Він так співав, що мав у горлі мозолі. Він так співав, що крилами йому став голос», — написав поет Андрій Демиденко. В одному із останніх своїх інтерв'ю Яремчук сказав: «Кожен з нас повинен постійно бути в польоті — крізь долю, над суєтою. І при цьому, однак, не відриватися від землі. Пам'ятати святі речі — хто тебе народив, навіщо живеш, звідки ти, чого прагнеш, що скажеш людям, з якої криниці п'єш живу воду. Саме він — разом з Володимиром Івасюком, Софією Ротару, Василем Зінкевичем та Левком Дутківським стояв біля джерел становлення пісенного саду — української естрадної пісні.

Сфера застосування текстів публіцистичного стилю — громадське життя, їх мета — вплив на масову свідомість, переконання і формування у людей адекватного ставлення до суспільного життя.

Текст конфесійного стилю. Він є виразником релігійної сфери життя суспільства (церква, монастир, скита, теологічний навчальний заклад, молитовний будинок, релігійна громада, віруюча родина). Аналізуючи тексти такого типу, варто враховувати його головні ознаки:

— урочистість і піднесеність, благозвуччя (*увірувати, учинити, научати*), символізм (*чаша, вино, хрест*) та стійкість стильової норми;

— конфесійна лексика (*Небесний Отець, Божий Син, Святий Дух, Ісус, Трійця, святий, митрополит, патріарх, літургія, амвон, врата, ангел, ікона, вознесіння, молитва, гріх, спокута, єпископ тощо*);

— усталені словосполучення (*Ісус Христос, Мати Божа, воскресіння із мертвих, Небесний Отець, Христос воскрес! Воістину воскрес! Прости, Господи! Подай, Господи! Помилуй, Господи!*);

— вживання складних слів (*єдинородний, благословенний, Богородиця, Богоявлення, чолопокладання, чудотворець, триєдиний, благодать, боговибраний*);

— поширені звертання (*Отче наш! Боже!*), повтори слів, словосполучень, речень (*Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені. Блаженні лагідні, бо землю впадкують вони. Блаженні голодні та спражені правди, бо вони нагородовані будуть. Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть. Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога. Господи, помилуй! Господи, помилуй! Господи, помилуй!*);

— непрямий порядок слів, або інверсія (*хліб наш насущний, вони нагородовані будуть*), використання книжної лексики, старослов'янізмів (*сотворити, благий, воздати, блаженний, возсідати, уповати, животворящий, перст, чрево*);

— використання застарілих слів, слів пасивного вжитку, зображально-виражальних художніх засобів, метафор, порівнянь, алегорій для створення образності (*святиться ім'я твоє, лихе слово, Царство Небесне, храм Людського Серця, дари неба, крихти милосердя, шість золотокосих дів: Смирення, Розсудливість, Поміркованість, Благоговіння, Дівицтво і Послух, Блаженні вбогі духом*), що надає мовленню урочистості.

Зразок конфесійного тексту:

Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було Бог. З Богом було воно споконвіку. Ним стало все, і ніщо, що постало без нього. У ньому було життя, і життя було — світло людей. І світло світить у темряві, і не зрозуміла його темрява. Був чоловік, посланий Богом, ім'я йому — Іоанн. Пришов він свідком — свідчити світло, щоб усі через нього увірували. Не був він світло — був лише, щоб свідчити світло. Справжнє то було світло — те, що просвітлює кожну людину. Воно прийшло у цей світ. Було у світі, і світ ним виник — і світ не впізнав його. Пришло до всіх, — а свої його не прийняли. Котрі ж

прийняли його — тим дано право дітьми Божими стати, які в ім'я його вірують. Які не з крові, ані з тілесного бажання, ані з волі людської, лише від Бога народилися. І слово стало тілом, і оселилося між нами, і ми славу його бачили — славу Єдинородного від Отця, благодаттю та істиною сповненого (Євангеліє від Іоанна, 1, 1—14).

Текст розмовно-побутового стилю. Тексти цього стилю відображають щоденне неофіційне спілкування мовців у побуті, на виробництві, у родині, громадських місцях. Вони найдавніші, переважно репрезентовані усною формою, характеризуються неофіційністю стосунків між мовцями, невимушеністю, невідповідністю до спілкування, лаконізмом, емоційністю, безпосередньою участю мовців, використанням позамовних чинників (ситуація, рухи, жести, міміка). Мовні особливості простежуються на усіх рівнях:

— фонетичному (багатство інтонацій, модуляцій голосу, емоційне розтягування звуку, розривання слова на склади, обірвані слова, різке зниження чи підвищення тону: *Цить, дурню, то так годиться! Хто до дверей стукає, того треба по плечах постукаати. Ти того не знав? — Не-е-е зна-а-в!* (І. Франко));

— лексико-фразеологічному (експресивно забарвлені слова і звороти: *хатинонька, з глузду з'їхати, баньки, голуб'ята*; розмовні, просторічні елементи: *гальорка, тикати, попоїсти, добрячий, вчителювати, всенький, роззява, гепнути* тощо; переносне вживання слів для оцінної характеристики осіб: *зайчик, ластівочка, котик, осел, гадюка, свиня*; використання жаргонізмів, діалектизмів, фразеологізмів: *вітер у голові, заварити кашу, обвести навколо пальця, вуха в'януть, яблуку немає де впасти, набилися, як івасі у бочку, море по коліна*; грубих слів: *дурень, гадина*; загальноновживаних лексичних одиниць: *робота, дім, родина, діти, батьки, сніг, телевізор, вечерея, іти, ось, вікно, стіл, хліб, взагалі*; семантично не навантажених слів, які можуть вживатися замість будь-якого слова: *пирого, штука, пісня, історія, справа*);

— граматичному (складні іменники із дієслівним компонентом: *вертихвістка, варивода, блюдолиз, пройди-світ*; субстантивація іменників: *відпускні, примірочна, контрольна, прохідна, душова*; складноскорочені слова: *завгосп, медсестра, санпропускник, харчоблок*; вигуки: *Гов! Гей!*; різні типи простих речень (переважно короткі — неповні, обірвані, односкладні, слова-речення): *До тебе делегація від сільради. Я — в крамниці*; наявність інверсій:

Ти мені троянду червону подаруй!; повторів: Стоїть тихо-тихо). Наприклад:

Гепнеш, було, так, що самому годі й підвестися. Тоді біжать мати або баба, беруть тебе на руки, несуть додому, по дорозі дотовкують, приказуючи:

— Та в людей же ж і бешиха, і шкарлятин, і обклади, і кір. Прибирає ж таки господь потроху. А мого, макоцвітного, ніщо не бере. Сам собі голову скрутить. Лазитимеш, лазитимеш по бантинах?! Лазитимеш?! А тоді скажуть, що мати не догляділа! Гасатимеш, гасатимеш, гасатимеш?!!

Покладуть на лаву, а тоді до сестри:

— Біжи скоріш до баби Мелашки та скажи, що мати прохали, хай прийдуть. Йванько, скажи, заслаб. Та щоб мені одна нога тут, а друга там. Та втри носа, як у хату до баби входитимеш, та не забудь сказати: «Драстуйте!».

А тоді нахилиється та:

— Де тобі болить, синочку?

— Отут, мамо!

— Боже мій, боже мій! І чого б ото я лазив, і чого б ото я падав?

— Я не буду більше, мамо!

— Так і калікою ж можна бути. Боже мій, боже мій. Дуже болить?

— Дуже!

— О царице моя небесна. Хоч би баба Мелашка скоріше. Може, тобі молочка? (О. Вишня).

Для текстів розмовного стилю характерне оперування не стільки поняттями, скільки уявленнями. Розмовне мовлення втілене здебільшого в жанрах бесіди, розмови, розповіді тощо.

— Миколо, Ігоре, може, не підемо на третю пару?

— Хлопці, а про що ви тут торочите?

— Остапе, хто тебе кликав?

— Я хочу з вами.

— Миколо, ну що? Ідемо чи ні?

— Я не знаю, як Ігор скаже.

— Ну що, Ігоре?

— Звичайно, не підемо. Ми потім скажемо, що ходили до бібліотеки.

Прикладами письмової репрезентації розмовно-побутових текстів є листи на побутові теми, смс-повідомлення,

спілкування в чатах та в мережі Інтернет, нотатки в щоденниках, записниках, записки для рідних тощо.

Виокремлюють стандартні конструкції для типових ситуацій, що пов'язані зі стереотипами етикету (*Доброго дня! Як справи? Ти як? Що новенького?*) і стереотипами міста (транспорт — *На наступній виходите?*; вулиця — *Скажіть, метро сюди?*; магазин — *Візьміть гривню двадцять*).

Для розмовно-побутових текстів характерна експресивність, емоційність і образність. Такі тексти часто постають частинами художніх та публіцистичних текстів за принципом «текст у тексті» і допомагають характеризувати персонажів.

Текст художнього стилю. Такий текст відображає сферу мистецтва, культури і має на меті різнобічно впливати на думки і почуття людей за допомогою художніх образів, формувати в них моральні якості, естетичні смаки. Загальними ознаками художніх текстів є:

— образність, поетичність, естетика мовлення, експресія як інтенсивність вираження, зображувальність, спрямування на особистість читача через призму інтелекту і світовідчуття авторської особистості;

— вживання метафор (*малахіт неба, море очей, косо-виця смерті, кроки крапель, келихи тюльпанів, скрипка печалі, мереживо гілок, ритми вулиць, мантія дощу, цвіт мелодій, насіння зради, попіл болю, сорочка проліска, доля сміється, пам'ять спить, страх шепоче, сонце спить*), парафраз (*червоне око між грудей*);

— значна кількість епітетів (*гірка доля, золотиста квітка, потоптані надії, сполохана душа, розстріляні ілюзії, шовкові трави*), оксиморонів (*говорю з тобою мовчки, веселий цвинтар, наша не своя земля, найтемніше світло*);

— наявність емоційно-експресивної лексики (*ягідка, зірочка, синюватий, гіркуватий, волоцюга, ріднесенький, зрадник, благовість*);

— синонімія (*Колись вони в гармонії буття / Бриніли тонами величними, високими, / Акордами могутими, глибокими!* (М. Вороний));

— паронімія (*безголосим властивий галас; вогонь вагань; у сірі будні буду бити, як у бубни; обережні люди придумали забобони — між серцем і розумом знак заборони; літо гратиме в лото; о, скільки снів / і скільки слів*);

— антонімія (*Буду лагідним, буду жорстоким, буду мудрим і буду дурним, на красу твою — буду стооким, на ганьбу твою буду сліпим* (Р. Третяков));

— використання з художньою метою історизмів (*кошовий отаман, старшина*), архаїзмів (*чоло, перст, уповать, чрево*), діалектизмів (*балаканина, дик, чепіргата, нищитель, тіснина*), фразеологізмів (*пройти вогонь і воду, старий як світ, дати гарбуза*), омонімів (*мати* (іменник) — *мати* (дієслово), *ліра* (грошова одиниця) — *ліра* (музичний інструмент));

— уживання усіх типів речень, стилістичних фігур, порівнянь (*епохи сміються, наче діти; річечка, як долина; Україна, як небо; весна, як посмішка*), ампліфікацій (*Пропало, пройшло, пролетіло, минулося, щезло, сплило... (І. Драч)*), риторичних звертань (*Ну скажи — хіба не фантастично, що у цьому хаосі доріг, під суворим небом, небом вічним, я тебе зустрів і не зберіг? (В. Симоненко)*), гіпербол (*умру зі сміху*), літот (*дівчина-дюймовочка*), антитез (*Світали ночі, вечорили дні*), парцеляцій (*Так хотілося їй... Бачити. Чути. Знати*) тощо;

— переважання конкретних слів (*не тварини, а лев, заєць; не сказав, а попередив, згадав слова*).

Різномірність художніх текстів представлена підвидами: епічний (оповідний прозовий текст художнього стилю: епопея, казка, роман, повість, байка, оповідання, новела, нарис), ліричний (віршований текст, у якому першорядне значення відіграють виражальні засоби: поема, балада, пісня, гімн, епіграма, елегія), драматичний (художній текст, що змальовує світ у формі дії і призначений для сценічного втілення: драма, трагедія, комедія, водевіль, мелодрама), комбінований (художній текст, що одночасно поєднує ознаки епосу і лірики (ліро-епічні тексти), епосу і драми (ода, художня публіцистика, драма-феєрія, усмішка, роман у віршах) тощо).

Зразок художнього тексту:

Дві паралелі, два меридіани —

І от квадрат. Живи! Твори! Вмирай!

Тут тверді тінь. Тут, трепетний і тьмянний,

Замкнувся світ. Тут — Тигр, Євфрат і Рай.

Настане час — і ти обряцеш Єву...

Час промине — і мир утратиш ти...

І прступиш грань (уявну чи чуттєву)

Якоїсь довгоги чи широти,

І буде знову: два меридіани,

Дві паралелі — квадративий рай.

І тверді тінь... І трепетний і тьмянний

Безсмертний світ... Живи! Твори! Вмирай! (Є. Плужник).

Художній текст відрізняється від інших текстів експресивністю та розмаїттям способів своєї змістової організації. Важливим складником семантики таких текстів є представлена мовними засобами система образів, яка сприяє формуванню загального змісту тексту як єдиного цілого.

Художній образ — самостійний складний інформаційний фрагмент, у якому поєднані зміст та естетична виразність.

Це факт ідеального буття, що зрощений зі своїм матеріальним субстратом, але не збігається з ним (Дж. Міллер, І. Роднянська). Художній образ, як зазначає більшість учених (І. Дегтярьов, С. Єрмоленко, А. Коваль, Л. Кноріна, С. Левін, М. Румлянський, С. Саркісова, В. Чабаненко та ін.), виникає унаслідок свідомого, стилістично вмотивованого відхилення від загальномовних норм. Зовнішнім вираженням образного змісту слова є його незвична і нестандартна сполучуваність. Образи виникають тоді, коли слово потрапляє в невластиве для нього оточення, коли сполучуваність будують на незвичному зближенні слів, різних логічно і семантично, а іноді стилістично контрастних, на порушенні звичайних норм сполучуваності. Індивідуально-авторське поєднання слів є суб'єктивно-стилістичним, його уможливорює неординарне художньо-асоціативне мислення мовців. У художньому тексті слово є рефлектувальним, автор ніби шукає й відкриває в ньому «найближчі етимологічні значення», які цінні в цьому разі не своїм етимологічним змістом, а прихованими в них можливостями образного застосування. Ця поетична рефлексія, як зазначає російський мовознавець Григорій Винокур (1896—1947), оживляє у мові мертво, мотивує немотивоване. Художнє мовлення як природне середовище художнього образу вибудовується за двома принципами (Ю. Лотман): текст як світ та світ як текст.

Згідно з першим принципом, світ, сконструйований в адекватних системах, варто розглядати як своєрідну «фотографію» (зображення), ідентичну картину дійсності, збудовану за допомогою мовнозображувальних засобів, оскільки в його основу покладено концепцію дзеркального відображення життя, аналогічної транскрипції довкілля. Ця теорія ґрунтується на прагненні усунути різницю між змальованим об'єктом (життям) і моделювальними засобами (мовою), відповідно, глибина художнього образу лежить на поверхні тексту і є матеріалізованою, тобто репрезентованою мовними засобами предмета висловлювання (світу). Прикладами такої поетичної моделі світу може бути (за термінологією В. Шкловського) поезія

«факту», тобто мовотворчість так званого соціального замовлення.

Другий принцип художнього моделювання — світ як текст — це принцип не тотожності, а протиставлення. Звичними для читача способами моделювання дійсності митець слова протиставляє свій, оригінальний зв'язок між предметами і вербальними знаками, що їх позначають, який вважає істинним. Отже, світ стає фікцією, певним текстом, мовою, яку треба розшифрувати. Тому використання словесних образів у тексті можна пояснити спробою митця — носія мови — створити власний світ, сповнити його новим змістом.

Художній образ — модель інтенційно-умовного, ефемерного світу, який не варто ідентифікувати з реальною формою буття. Він є феноменом своєрідної «гри у стихії мови» (М. Гайдеггер). До цієї мовно-естетичної категорії зверталися у своїй творчості Ф. Ніцше, Л. Вітгенштейн, М. Гайдеггер, М. Бахтін, Г.-Г. Гадамер, Ж. Дерріда, Р. Барт, П. Валері та ін. Художній образ є мовою, що прагне стати світом, оскільки постає не тільки збудником естетичних почуттів, а викликає у психіці реципієнта-читача емоції та переживання, яких не дає реальна дійсність.

Утвердження нового йде шляхом діалектичного закону заперечення усталеного, звичного, буденного, у зв'язку з цим суттєвим для художнього тексту є явище відхилення від норми, оскільки «той, хто продукує художній образ-новацію, свідомо деформує норму, відчуваючи при цьому естетичне задоволення від своїх мовотворчих здібностей, а той, хто його сприймає, дивується і хистові автора і, в свою чергу, дістає естетичне задоволення від співучасті в акті творчості... Стилістична виразність оказіоналізмів завжди пов'язана з тим, що вони деавтоматизують мовні стереотипи і владно стимулюють читачеву або слухачеву співтворчість», — наголошує український мовознавець Віктор Чабаненко. Чеський лінгвіст, структураліст Ян Мукаржевський (1891—1975) акцентує увагу на тому, що процес створення художніх образів «здійснюється не стільки для того, щоб служити меті повідомлення, скільки для того, щоб висунути на перший план сам акт вираження, говоріння (мовлення)». У контексті висловленого художній текст — досвід слів і мови, досвід промовляння. «Саме за допомогою актуалізації, — стверджує Я. Мукаржевський, — художній образ робить витонченішим уміння поводитися з мовою загалом, дає змогу мові значно гнучкіше пристосовуватися до нових завдань і багатше диференціювати свої засоби вираження».

Через художній образ носій мови прагне вийти за межі знайомого, запропонувати на мовній палітрі нову сукупність семантико-синтаксичних відношень, нові закономірності, новий спосіб семантико-синтаксичних зв'язків, тобто власну інтерпретацію мовно-естетичної норми. Мовець може самостійно витворювати певні правила образного синтезу, оскільки контекст художнього тексту створює свої закони, певний оказіональний стандарт. Митець слова, відчуваючи витворену ним мовну систему як цілісну структуру, може її нормативно поширювати, виробляти мовно-естетичний канон літературної мови. Створювач художніх образів своєю практикою так чи інакше з'ясовує свої пріоритетно-мовні зацікавлення, визначає, яким він бачить розвиток кодифікованого узусу. Унаслідок кореляції зі світом митець не стільки відображує реальність у художньому тексті, скільки створює картину, своєрідну словесно-знакову та когнітивну макромодель дійсності, пропонує замість колективного досвіду пізнання довілля власний досвід. Окрім цього, художній образ не тільки пов'язаний із мовним втіленням бачення світу автором, а й слугує орієнтиром у цьому світі, віддзеркалює мовні норми своєї епохи, відображає аксіологічні, соціокультурні канони певного етносу. Слово стає засобом у процесі створення картини поетичного бачення світу, зазнаючи творчого оброблення й трансформації в плані форми і змісту.

Узагальнену типологію текстів за функціональними стилями подано у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Типи текстів за стильовою належністю

Назва текстів	Функція	Сфера вживання	Форма реалізації	Жанр	Основні мовні ознаки
1	2	3	4	5	6
Розмовно-побутовий	Комунікативна	Побутові стосунки з родичами, друзями, товаришами тощо	Усний і письмовий діалоги, усний полілог і усний монолог	Розмови, приватні листи, смс-повідомлення	Невимушеність, непередготовленість, лакованість, позамовні чинники (жести, міміка, ситуація), емоційність

Закінчення таблиці 2.3

1	2	3	4	5	6
Науковий	Інформативна	Наука, техніка, освіта	Усний і письмовий монологи, усні діалог і полілог	Дисертація, монографія, стаття, підручник, лекція, відгук, анотація, рецензія, реферат тощо	Точність, логічність, аргументованість, відсутність образності
Офіційно-діловий	Регулювання офіційно-ділових стосунків	Офіційні обставини (офіційно-ділові стосунки)	Письмовий і усний монологи, усний діалог	Закон, кодекс, статут, комюніке, указ, оголошення, заява, акт, лист тощо	Точність, послідовність, лаконічність, документальність, стандартизація
Публіцистичний	Інформативно-пропагандистська та агітаційна	Громадсько-політичне життя	Письмовий і усний монологи, усний і письмовий діалоги, усний полілог	Виступ, нарис, інтерв'ю, публіцистична стаття, памфлет, фейлетон, дискусія тощо	Поєднання логічності, точності з образністю, доступність, полемічність викладу
Конфесійний	Формування релігійної свідомості	Віруючі родини, теологічні навчальні заклади	Усний і письмовий монологи, усний діалог	Молитва, проповідь, сповідь, богослужіння, псалом, апокриф	Канонічність, патетичність, сакральність, символічність, образність
Художній	Вплив на думки й почуття за допомогою художніх образів	Література, мистецтво	Письмові монолог, діалог, полілог	Трагедія, комедія, драма, водевіль, роман, повість, оповідання, поема, вірш, байка тощо.	Образність, поетичність, експресія, естетика мовлення

Отже, здійснюючи лінгвістичний аналіз тексту, варто враховувати його стильову належність. Художні і нехудожні тексти характеризуються системним об'єднанням мовних одиниць різних рівнів, функції яких зумовлені суспільною сферою використання мови, настановами й умовами спілкування.

Запитання. Завдання

1. На яких кваліфікативних ознаках ґрунтується поділ текстів на художні та нехудожні?
2. У чому своєрідність текстів наукового стилю?
3. Вкажіть на суттєві ознаки текстів офіційно-ділового стилю.
4. Визначте особливості текстів засобів масової інформації.
5. Охарактеризуйте конфесійні тексти.
6. Напишіть текст про осінь у науковому, художньому, розмовно-побутовому та публіцистичному стилях.
7. Підготуйте автобіографію в офіційно-діловому і художньому стилях. Чим різняться ці тексти?

2.7. Групи текстів за формою репрезентації

Лінгвістичний аналіз текстів залежно від форми репрезентації (усні, письмові та друковані) має свою специфіку.

Усний текст. Він принципово відрізняється від текстів письмової форми. В усному тексті (здебільшого це розмовно-побутова сфера спілкування) інформація розрахована на слухове сприймання, і тому він є лінійним, без можливого «переслуховування» (якщо це не магнітофонний запис); водночас спостерігається залежність тексту від слухача (можливість перепитування при нерозумінні, втручання в розмову, що часом шкодить не тільки цілісності тексту, а і його завершеності, врахування мовцем міміки слухача і под.), усі репліки, адресовані мовцеві, можуть синхронно сприймати слухачі. Усний текст має специфічні риторичні прийоми, відмінні від письмової форми мовлення, характеризується більшою довільністю в додержанні мовної норми, певними особливостями в структурно-граматичній організації (коротші речення, висока частотність неповних побудов, інверсії, зумовлені спонтанним характером мовлення).

Залежно від характеру і різновидів усних текстів — офіційні і неофіційні — рівень нормативності і діапазон специфічно уснорозмовних структурних особливостей неоднакові. Офіційна комунікація може бути особистою і публічною. Неофіційна — тільки особистою. Публічну комунікацію поділяють на два підвиди: масову (радіо, телебачення тощо) і колективну (лекція, доповідь і под.). Найбільш помітні ці особливості в діалогічному мовленні,

насамперед на діалектному та розмовно-побутовому рівнях; менш виразні вони в усній реалізації монологічних форм (судові промови, виступи на зборах, мітингах, наукові доповіді, ювілейно-святкові або церемоніальні виступи, коментарі журналістів з місця подій, розповіді екскурсоводів у залах музеїв та ін.), значною мірою зорієнтованих на традиції нормативно впорядкованої писемної мови. Завдяки технічним засобам (магнітофонний та відеозапис, радіо- і телетрансляція) усні тексти можна синхронно фіксувати, подібно до письмових текстів зберігати і переміщувати на значні відстані. Технічна консервація дає змогу відтворювати усний текст у будь-який момент і в будь-якому місці. Таке відтворення залишається для слухача фактом живого усного синхронного мовлення.

Прагматичні особливості усного тексту, які відрізняють його від писемного (безпосередність адресата, включеність елементів контекстуації у спілкування, тенденція до експресивності, емоційності (наявність афективності)), спричиняють мовні особливості: емпатичну інтонацію, міміку, жести, темп і ритм мовлення. В усіх текстах використовують прийоми уповільненої, роздільної вимови, тривалості звуків, розтягування (*ма-а-а-ленький шматочок, жа-а-а-хли-ва погода*). Роль інтонації визначальна: вона може надавати повідомленню протилежне значення: *Він такий ро-зу-у-мний!* Посиленню логічного наголосу сприяють повторення одних і тих самих або синонімічних одиниць: *Небо було синє-синє; Це нічого не вирішує. Розумієш? Ні-чо-го!*

З-поміж продуктивних моделей, що реалізують експресивні наміри мовця, поширеними є вигуки-дієслова: *Він бах // і все поламав; Я кажу // «розріж» // Вона // чик // і готово*. Значну експресивність мають характерні для усного мовлення предикативи оцінки: *Ну, ти взагалі!; Чоботи // нікудишні // тиснуть і розлітаються*. Просодичні (ритміко-інтонаційні), невербальні та синтаксичні засоби в усному мовленні виконують роль інструментування висловлювання: модальність виражена не словом, а висловленням. У розмовних текстах розчленованість тісно пов'язана із синкретизмом, наприклад слова *річ, штука, справа* тощо слугують у текстах заміниками будь-яких предметів, пор.: *Дай мені, чим написати; Дай мені штуку, якою пишуть*.

В усному мовленні контекст і ситуація впливають на значення цілого повідомлення і семантику кожної окремої одиниці. Безпосередня дійсність спілкування «впле-

тена» в мовну тканину, кожне слово вияскравлене контекстами, в котрих воно було вжито, всі слова і форми збагачені інтенціями.

Найповніше усний текст реалізовується у діалогах, монологів, полілогах, бесідах, дискусіях, диспутах, суперечках, розповідях, переказуваннях, звітах, доповідях. Прикладом є вітання Л. Мацько місту Полтава з нагоди 1100-ліття:

Боговибрана, благословенна Полтаво!

Уклінно вшановуючи твій ювілей, звіряємося у щирій любові всім обширом і глибинню незрадливого українського серця.

Історичні заслуги Полтави як осереддя українського непроминуці. Ми всі вирости з відчуттям того, що Полтава є столицею класичної української літератури. Полтава — животворна, відновна, торжествувальна, неповторна корона рідного краю — правдивим золотом сяє в духовно-інтелектуальному житті нашої країни, живить скарбами рідної землі, гріє душу чарами м'якої вимови, стелиться рушниками мудрих доріг Григорія Сковороди.

Полтава як щира молитва, як материнська пісня, як усміх Наталки і пісня Петра, була, є і буде берегинею українського духу, храмом нашої віри і надії.

Полтаво-мати! Що зростила гроно українських муз, шляхетна панно під вінцем любові, премилостива і всепрощenna добродійко, хай не згірчить полин незгоди медів твоєї доброти і людинолюбства, хай ясніє у віках зоря твоєї краси і мудрості, хай колоситься врожаєм українське поле, нехай вільно плине ріка нашої мови.

Гартуймо наш дух і волю до державного життя в Україні!

Для усної розповіді характерні швидкий темп вимови, виділення дієслів логічними наголосами тощо. В ораторських виступах важливу роль відіграють засоби емоційно-експресивного плану, використовуються мовні засоби оцінювального характеру. В інтонаційному плані їм властиві середній темп мовлення, емоційні паузи, контрастність вимови.

Отже, основними для побудови усного тексту є категорії змісту та форми. Категорія змісту охоплює тему і зміст тексту, тобто ті чинники та явища, які застосовують для розкриття теми. Категорія форми передбачає композицію та мову, які взаємодіють і співвідносяться між собою.

Письмовий та друкований тексти. Здебільшого сферою їх використання є офіційне, спеціальне й естетичне спілкування. Вони розраховані на зорове сприймання, у зв'язку з цим у текстах виокремлюють частини, фрагменти, заголовки і підзаголовки, абзаци, шрифтові виділення, підкреслення тощо. Тексти попередньо обмірковують і поступово фіксують (є змога внести зміни, доповнення і под.), а також редагують без реципієнта-читача. Це зумовлює послідовніше дотримання нормативності, властивої літературній мові, використання більших за обсягом, складніших за структурою та стилістично відшліфованих синтаксичних побудов. Суттєвою ознакою письмових і друкОВАНИХ текстів є відтворюваність, їх можна передавати на відстані і тривалий час зберігати. Деякі тексти існують тільки у письмовій формі (протоколи, акти, посвідчення, акти, квитанції, накладні тощо). Письмові тексти адресант пише від руки, друкОВАНІ — фіксує за допомогою різних друкарських чи технічних засобів.

Особливістю письмових текстів є те, що це мовлення без безпосереднього співрозмовника, його мотивацію і задум повністю визначає той, хто пише. Він і контролює мовлення на письмі. Вся висловлена в письмовому мовленні інформація повинна спиратися тільки на повне використання розгорнутих граматичних засобів мови, оскільки воно майже не має ніяких позамовних додаткових засобів вираження. Тому письмове мовлення охоплює кілька рівнів: пошук окремих звуків, їх протиставлення, кодування окремих звуків у літери і под.; підбір слів; свідомі синтаксичні операції, вибір структури висловлювання.

Основною ознакою письмового мовлення є підготовленість, яка тісно пов'язана з композицією тексту. Всі слова і речення тексту повинні бути співвіднесені з дійсністю, вираженою на письмі за допомогою категорії предикативності і поняттями, що пов'язано з референцією. Оформлення предикативності та референції зумовлене актуальним членуванням речення, виділенням у ньому теми і реми.

З-поміж друкОВАНИХ комунікативних одиниць виокремлюють лінгвовізуальні, або креолізовані (О. Анисимова), тексти. Вони виникли внаслідок стрімкого зростання зорової інформації, синкретичного її поєднання з вербальною і містять у своїй структурі вербальні, іконічні, а також засоби інших семіотичних кодів (шрифт, колір). Прикладами лінгвовізуальних текстів є афіші, комікси, реклама, публіцистичні, технічні, художні тексти тощо. Складне текстове утворення, у якому вербальні

та іконічні елементи утворюють візуальне, структурне, смислове і функціональне ціле, сприяє комплексному прагматичному впливу на адресата.

У зв'язку з появою мережі Інтернет, науковці (М. Візель, О. Ворожбитова, Е. Дайсон, Н. Семчинська, М. Суботін, Ю. Хартунг, Е. Брейдо та ін.) виокремлюють особливий різновид письмових текстів — гіпертекст. О. Ворожбитова визначає його як текст нелінійної структури, особливу форму презентації текстової інформації, яка перетворює численні завершені тексти на єдине ціле. Мультимедійність, нелінійність, відкритість, можливість читання тексту у будь-якій послідовності, специфічна структура (окрема інформаційна одиниця — файл, модуль, вузол; наявність переходу до іншого тексту) — ознаки такого тексту. Гіпертекст відрізняється від і н т е р т е к с т у (словесного твору, у якому наявні елементи чужого тексту) тим, що система посилань у ньому є частиною авторського задуму.

Відмінності між усним, письмовим і друкованим текстами подано у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Порівняльна характеристика усних, письмових і друкованих текстів

УСНИЙ ТЕКСТ	ПИСЬМОВИЙ І ДРУКОВАНИЙ ТЕКСТИ
1	2
Первинний	Вторинний
Монологічний, діалогічний, полілогічний	Монологічний
Має конкретних адресатів у конкретній ситуації	Найчастіше — адресат не визначений, без урахування ситуації
Спонтанний, невимушений, непередбачуваний (часто)	Попередньо обдуманий
Живий, без старанного добору фактів і мовного оформлення	Старанний добір фактів та їх мовне оформлення
Паралінгвальні засоби, інтонація	Відсутність паралінгвальних засобів
Імпровізований	Повний і ґрунтовний виклад думок (як правило)

Закінчення таблиці 2.4

1	2
Емоційний і експресивний	Редагування думок і форми їх вираження
Повтори, еліпсиси, перебивання, слова-паразити, повернення до вже сказаного	Самоаналіз написаного, можливість багаторазового переписування і редагування, шліфування думок
Короткотривалий у часі	Можливість повернення і перечитування
Дискурсні особливості	Текстові характеристики
Неструктурований	Чітко структурований
Безпосередній контакт і зміна ролей між адресантом та адресатом	Відсутність контакту між адресантом і адресатом

Отже, розподіл текстів на усні, письмові і друковані зумовлений передусім їх мовностилістичними особливостями і структурою.

Запитання. Завдання

1. Вкажіть, у чому полягає різниця між усними і письмовими текстами.
2. Які тексти існують лише в усній або лише в письмовій формі?
3. Чим різняться тексти письмові і друковані?
4. У чому полягає специфіка друкованих текстів у мережі Інтернет?
5. Наведіть приклади лінгвовізуальних текстів, проаналізуйте їх.

Практична робота

1. Лінгвістичні типи текстів

Мета: сформувати у студентів уміння визначати тексти за різними класифікаційними параметрами (формою репрезентації, стильовою і жанровою належністю, функціонально-смысловим призначенням тощо), а також укладати й аналізувати їх у лінгвістичному аспекті.

1.1. Доберіть репродукцію картини і опишіть її.

Послідовність опису картини (її репродукції):

- розгляньте репродукцію картини. Визначте її жанр;
- що ви знаєте про її автора?
- охарактеризуйте композицію картини;

- опишіть, що зображено на першому плані картини, потім — на другому;
- який настрій картини загалом?
- поясніть, чи гармонійно поєднано барви;
- охарактеризуйте майстерність художника;
- проаналізуйте, які почуття викликає картина у вас.

1.2. Опишіть свою кімнату або робоче місце, використовуючи на вибір слова: *кутовий інтер'єр, гармонія кольорів, стримані кольори, стилізовані меблі, м'яке освітлення, квітковий декор, кут зору, ритміка кольорів, яскраві, тонально насичені барви, асиметричне заповнення площини, варіації теплих фарб, відчуття живої динаміки, імпазантна декоративність, колірنا насиченість, мажорні, дзвінки акорди кольорів, дизайн.* Охарактеризуйте текст-опис у лінгвістичному аспекті.

1.3. Прочитайте тексти. Яка різниця між описом оселі (інтер'єру) у художньому і нехудожньому текстах? Зробіть висновок.

I. Встали від столу, розбрелися по кімнатах. Іванові хотілося бачити кожний кутик... Кожна дрібничка, навіть який-небудь чайник у кухні говорив до нього своєрідною мовою. «Ти ще мене пам'ятаєш?» — казала кожна річ. Особливо багато таких речей у великій кімнаті, так званому кабінеті: ріг тура, мушля на попіл, приладдя до писання. Витертий одинокий шкіряний фотель — близький і свій. Столи, стільці, його ліжко, застелене так само, з тією самою білою прикривкою, а над ним краєвид Куїнджі. А найголовніше — портрет Марусі, що майже на цілий зріст людини велично висів між двома вікнами над письмовим столом (За У. Самчуком).

II. На фотографії — куток робочого кабінету людини, яка займається розумовою працею, напевно, письменника. Про це свідчать розкладені на великому письмовому столі аркуші паперу і залишена ручка — гусяче перо — та інше письмове приладдя і речі, якими ніби зовсім недавно користувався господар кабінету. З правого боку стола — велике м'яке робоче крісло, оббите темно-коричневою шкірою. У ньому, напевно, приємно сидіти і працювати. Під стіною — невелика етажерка, на ній складені стопами книжки. Над етажеркою — полиця, на якій рівними рядами стоять книжки різної величини.

У кутку кімнати знаходиться великий камін, певно, облицьований біло-рожевим мармуром, бо його поверхня подекуди відсвічує, як дзеркало. Отвір каміна обрамлений бронзою. Трохи вище отвору, наче поясом, камін охоплений карнизом, на якому стоять два з позолотою підсвічники з запаленими свічками, бронзова невеличка статуетка і кілька круглих коробочок.

Під стіною з другого боку каміна притулився невеликий дерев'яний диван, оздоблений бронзовою чеканкою, з м'яким сидінням і спинкою. На ньому — дві книжки і відкрита шухляда, на дні якої лежать два старовинні пістолі.

Над диваном на цвяшку висить ріжок — старовинний духовий інструмент, яким користувалися вельможі під час полювання на дичину.

Вся видима частина підлоги кабінету застелена великим килимом з орнаментом, на якому чітко виділяються червоні, золотисті та темно-коричневі кольори.

В кабінеті немає нічого зайвого. У ньому досить затишно. Тут створено сприятливі умови для творчої праці (О. Леснюк).

1.4. Опишіть будь-який предмет декоративного мистецтва. У чому полягає своєрідність такого типу тексту?

Послідовність опису предмета декоративного мистецтва:

— назвіть, що це за предмет і яке його призначення;

— охарактеризуйте загальний вигляд предмета;

— із яких деталей він складається? Чи можна їх вважати єдиним цілим?

— у якому стилі він виконаний? Які його характерні ознаки?

— укажіть, які способи оздоблення використано;

— чи можна говорити про гармонію вишитого, намальованого, інкрустованого орнаментів? У чому вона полягає?

— зверніть увагу на гаму кольорів. Яка вона?

— у якому місці кімнати найкраще розмістити цей декоративний предмет?

— у чому полягає його оригінальність і цінність?

1.5. Зробіть портретний опис знайомої вам людини. У чому полягає своєрідність такого типу тексту?

Послідовність здійснення опису людини:

— ім'я (прізвище, по батькові) описуваної людини;

— її вік;

- вираз обличчя, його характерні риси;
- колір очей, волосся, брів, форма носа;
- зріст, хода;
- особливості вдачі;
- основні елементи одягу;
- ставлення до знайомих і друзів;
- улюблене заняття (хобі) тощо.

1.6. Охарактеризуйте текст О. Матушек «Людині потрібна людина...» з погляду його належності до певної класифікації: за характером побудови, функціонально-смисловим призначенням, кількістю учасників у мовленні, жанровою належністю, стильовою співвіднесеністю, формою репрезентації.

*Людині потрібна людина,
Як світлу — безобрійна даль,
Як вічності — кожна година,
Як щастю потрібна печаль.*

*Долоні потрібна долоня —
Щоб доторк, і хліба шматок,
І усміх, і сльози солоні
Навчитись ділити на двох.*

*Навчитись ділити до крихти
Й захмарене, і голубе...
Людині потрібно відкрити
У іншому серці себе...*

1.7. Запишіть діалог «Свіжа копійка» у рядок. Яка своєрідність такого типу тексту?

- Чи був на базарі?
- Був.
- Що ж ти купив?
- Козу.
- Що дав?
- Сім копійок.
- Де ж вона?
- Та продав.
- А за скільки?
- За п'ять копійок.
- Нащо ж так багато втратився?
- Нічого, що багато, аби свіжа копійка (Народна творчість).

1.8. Випишіть пейзажні описи (на вибір) з художніх текстів («Народні оповідання» Марка Вовчка, «Чорна рада» П. Куліша, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Природа», «Земля» О. Кобилянської, новели В. Стефаника, Г. Косинки, «Тигролови» І. Багряного, «Жовтий князь» В. Барки та ін.). У чому художня своєрідність пейзажів?

1.9. Складіть три тексти, у яких одна і та сама подія описана від 1-ї, 2-ї та 3-ї особи однини чи множини.

1.10. Доберіть із газет і журналів текст-міркування. Складіть до нього план. Випишіть слова, які вказують на мисленнєві процеси.

3.

Основні категорії тексту

3.1. Категорії тексту в мовознавстві

У мовознавстві одним із важливих питань є визначення категорій, які властиві будь-якому типу зв'язного мовлення незалежно від його кваліфікаційних ознак. Категорія — це поняття, яке відображає найзагальніші і найсуттєвіші властивості, ознаки, зв'язки та відношення предметів, явищ об'єктивного світу.

Категорія (грец. katégoria — ознака) тексту — кваліфікаційна (типологічна) ознака, притаманна усім мовленнєвим витворам.

Як зазначають Г. Поберезська та І. Волинець, категорії тексту «відображають його найбільш загальні та суттєві ознаки і становлять етапи у пізнанні його онтологічних, гносеологічних і структурних ознак». У свою чергу О. Селіванова кваліфікує їх як інваріантні ознаки, що відтворюють найістотніші особливості тексту.

Мовленнєвий витвір розглядати як сукупність співвідносних у певний спосіб категорій. При цьому важливо враховувати: 1) тексти ніколи не моделює одна категорія, лише їх сукупність; 2) будь-яка текстова категорія виокремлюється на функціонально-семантичному підґрунті, репрезентуючи «універсальний сенс тексту» (І. Чернухіна). Кожній категорії відповідають певні ідеальний

зміст і лінгвістична маніфестація, не пов'язана з рівнями мовної системи.

Науковець у галузі стилістики та лінгвістики тексту Ольга Воробйова наголошує, що існує два підходи до розгляду категорій тексту: перший ґрунтується на кваліфікації категорій тексту як бази для його створення, другий — виявляє текстові категорії у вже створених текстах.

Попри відчутну активізацію розвідок із лінгвістики тексту, проблема категорій тексту донині в науці є дискусійною, а питання про кількість, типологію та ієрархію текстових категорій, установлення чітких критеріїв класифікацій, вивчення плану змісту і плану вираження та характеру формування, систематизації, визначення функцій мовних і немовних засобів, закріплених за вираженням категорій тексту, залишаються невирішеними. Це пов'язано, по-перше, з поєднанням категорій і підкатегорій: континуум і прогресія, стагнація, хронотоп і ретроспекція, проспекція, змішування їх ієрархії; по-друге, зі стилістичною і прагматичною диференціацією текстів (наприклад, категорії наукового тексту). Спостерігається тенденція до виокремлення функціонально-стилістичних категорій і ототожнення їх із текстовими категоріями.

Г. Поберезська та І. Волинець звертають увагу на те, що часто особливості тексту постають не як суттєва ознака, а як явище, яке вчені зводять до певної категорії. Наприклад, І. Гальперін розглядає інтеграцію та цілісність як окремі категорії, проте зауважує: інтеграція — це спосіб, цілісність — результат.

В. Одинцов у структурі тексту виокремлює категорії змісту і форми. До категорій змісту вчений зараховує власне зміст (предмет мовлення), тему, ідею твору; до категорій форми — композицію, мову, прийоми зображення, тоді як сюжет, на думку дослідника, повинен поєднувати категорії змісту і форми. На змістові і структурні типи поділяють текстові категорії мовознавці І. Гальперін та З. Тураєва, проте чітко не розмежовують структурних, оскільки окремі категорії є водночас і змістовими, і структурними (континуум, підтекстова інформація тощо). Науковці пропонували ідею виокремлення як текстових категорій текстуальності (В. Дресслер) і теми (Е. Аґрікола).

Представник структуралізму Ю. Лотман визначав такі текстові категорії:

1) вираженість — текст зафіксований у певних знаках і в цьому сенсі протистоїть позатекстовим структурам; для художньої літератури це, у першу чергу, вираженість тексту

знаками природної мови. Вираженість порівняно з невираженістю змушує розглядати текст як реалізацію певної системи, її матеріальне втілення. У дососюрівській антиномії «мова і мовлення» текст завжди буде належати сфері мовлення;

2) відмежування — текст протиставлено, з одного боку, усім матеріально втіленим знакам, які не входять до його складу за принципом «входження — невходження»; з іншого — його протиставлено усім структурам з невиокремленою ознакою межі — і, наприклад, структурі природних мов, і безмежності (відкритості) їх мовленнєвих текстів;

3) структурність — текст не репрезентує простої послідовності знаків у проміжку між двома зовнішніми межами. Йому притаманна внутрішня організація, що перетворює текст на синтагматичному рівні на одне ціле.

Одним із перших науковців, хто систематизував і найповніше описав у мовознавстві текстові категорії інформативності, членованості, когезії (внутрішньотекстові зв'язки), автосемантичності, відрізків тексту, континууму, простору і часу, ретроспекції і проспекції, модальності, інтеграції, завершеності, був І. Гальперін. Із часом перелік текстових категорій доповнили категоріями референційності, антропоцентричності, інтерактивності, інтерсеміотичності, які стосуються здебільшого художніх текстів. Однак принципи їх виокремлення, кількість, назви певних категорій є неоднозначними.

У сучасній теорії тексту досі не усталилася термінологія щодо назв категорій тексту: інформативність (І. Гальперін) — завершеність (З. Тураєва); дискретність (О. Селіванова) — делімітативність (С. Ільєнко) — членованість (В. Одинцов); континуум (Г. Поберезська та І. Волинець) — категорії простору і часу (Н. Валгіна), когезія (І. Гальперін) — зчеплення (З. Тураєва), проспекція (І. Гальперін) — прогресія (З. Тураєва) і под. Окрім категорій, у тексті як структурованій одиниці виокремлюють текстові парадигми: 1) жанрову (жанр визначає структурні особливості тексту); 2) функціонально-стильову (стиль об'єднує тексти за функціональним спрямуванням); 3) індивідуально-авторську (охоплює усі тексти одного автора).

Проаналізувавши досвід більшості мовознавців, доцільно розмежовувати такі групи категорій тексту:

1) структурні, що представляють ознаки текстової структури (зв'язність, цілісність, дискретність, або членованість);

2) змістові, або концептуальні, які відображають особливості змісту (інформативність, антропоцентричність, референційність, інтертекстуальність, континуум).

Проте поділ є умовним, оскільки такі категорії, як континуум, зв'язність, є водночас і структурними, і змістовими.

Розгляд основних категорій і диференційних ознак тексту не в одній площині, а в межах окремих методологій, напряму, підходу, інтра- чи екстралінгвістичної сфери, позиції або погляду (автора, читача, соціуму дослідника) дає підстави стверджувати про інтегральну природу текстів, їх багатоконпонентність, різнобічність і поліфункціональність.

Запитання. Завдання

1. Чи погоджуєтеся ви з думкою фахівця зі стилістики тексту А. Мороховського, який ставить під сумнів доцільність виокремлення текстових категорій?

2. Вкажіть на своєрідність структурних категорій тексту.

3. Які текстові категорії належать до змістових?

4. Чи може текст бути модельований однією текстовою категорією? Поясніть свою відповідь.

5. Вкажіть на проблеми текстових категорій, які у мовознавстві ще не розв'язані.

6. Які категорії тексту у науковій літературі мають різні назви? Із чим це пов'язано?

3.2. Категорія «цілісність тексту»

Однією з провідних ознак тексту є його цілісність, яку часто ототожнюють з інтеграцією (З. Тураєва), завершеністю (Н. Кожевникова).

Цілісність тексту Г. Поберезська та І. Волинець визначають як відповідність змісту тексту його формі в обсязі, встановленому автором тексту та його адресатом, технічним укладачем (проміжним споживачем) для виконання окреслених ними комунікативних завдань. Фахівець з вивчення креолізованих текстів Олена Анисимова під цілісністю розуміє «єдність тексту, його здатність існувати в комунікації як внутрішнє і зовнішнє організоване ціле».

Цілісність тексту — сукупність змістової (теми, ідеї, змісту), комунікативної (мети, намірів мовного спілкування) і структурно-граматичної єдностей.

Змістова цілісність тексту виявляється в єдності теми та забезпечується лексичним рівнем мови. Носієм теми є складне синтаксичне ціле, в якому тема

поступово розгортається. Відбувається рух тексту від відомого до невідомого. Лексичні повтори, вживання ключових слів, мовних кліше, їх співвіднесеність з одним і тим самим предметом дійсності забезпечують єдність теми тексту. Головне в ньому — єдність форми та змісту, яку літературознавці тлумачать як відповідність денотата та концепту, ідеї та знака, того, що треба сказати, і того, як це сказано. Психолінгвісти (В. Белянін) вважають, що «текст є цілісним, якщо можна скоротити його обсяг без порушення загального смислу. Інакше кажучи, цілісність тексту повинна зберігатися при компресії або згортанні тексту».

Структурно-граматичну цілісність забезпечує система узгодженості граматичних форм і зв'язків (особи, часу, порядку слів, способу дієслів-присудків). Комунікативна цілісність тексту репрезентована єдністю задуму і результату його реалізації та полягає у смисловому і граматичному підпорядкуванні кожного наступного речення попередньому.

Складники цілісності тексту та її вияви подано в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Способи вираження та складники цілісності тексту

Складники цілісності тексту	Способи вираження
Тематична, або змістова, єдність	Концепт тексту (глибинний смисл тексту), смислова будова (змістова структура елементів тексту), логічна будова
Комунікативна єдність	Комунікативний, естетичний вплив (для художнього тексту)
Структурна єдність	Граматичні, лексичні, фонологічні засоби (оніми, займенники, займенникові прислівники, дієслова тощо)

І. Кочан наголошує, що текст — це не хаотичне накопичення одиниць різних мовних рівнів, а упорядкована система, в якій усе взаємопов'язано і взаємозумовлено. Категорія цілісності тісно пов'язана із завершеністю тексту, тобто вичерпним змістовим і структурним вираженням задуму автора. На сьогодні в лінгвістиці тексту завершеність тлумачать як співвідношення змісту тексту і його назви. «Завершеність тексту — це достатність тексто-

вої форми й обсягу, що вимірюється кількістю елементарних речень для розкриття змісту відповідно до комунікативної мети автора тексту», — визначають Г. Поберезька та І. Волинець. Формальними аспектами завершення листів, зокрема, є фрази: *з пошаною, з повагою*, наукових текстів — *отже, таким чином*. Завершеність завжди визначає автор тексту, а цілісність — ні. Завершеність тексту — це ознака, притаманна лише конкретним текстам із визначеними межами. У текстах так званого широкого тлумачення, особливо дискурсах, вона має відносний характер. Можуть бути тексти, зокрема художні, публіцистичні, зумисне не завершені автором або такі, в яких предметне і фабульне завершення не є завершенням ідей, ментальних концептів тощо. Такі тексти можуть провокувати створення нових. Наприклад:

Бездуховність чи гармонія?

І правда: все тече, і все змінюється. А що лишається? Залишається те, що в нас самих. Маю на увазі душу. Позавчора її роз'їдала байдужість, учора — зневіра, а сьогодні — бажання солодко жити за рахунок інших. Сита душа не будує, не допомагає, не хворіє. Вона просто животіє. Душа... Це останній бастион, який ми так легко зруйнували. Люди добрі, а ми ж так довго говорили (і ніби дбали!) про її гармонію... (І. Карпель).

Сприйняття тексту як завершеного цілого залежить від того, чи достатньо в ньому інформації для задоволення комунікативних потреб адресата. У таких висловленнях, як «Вихід», «Продається квартира», «Обережно!», сконцентрований текст, тому гіпотетично можна вважати, що композиційна завершеність у цьому випадку є редукованою. Ці висловлення характеризують вираженість, відмежованість, інформативність, відтворюваність, предикативність.

Існують тексти незв'язні, але цілісні (і навпаки). Наприклад: — *Мамцю, ти мене кликала?* — Ні. — *Татку, може ти мене звав?* — Ні. — *Добре, скажу по-іншому: ми сьогодні взагалі-то, їсти будемо?* Інший приклад: — *Однак, панове мені також хочеться загадати вам одну загадку. Стоїть чотириповерховий будинок, у кожному поверсі вісім вікон на даху два слухових вікна і дві труби, на кожному поверсі по два квартиранти. А тепер скажіть, панове, в якому році померла у швейцара його бабуся?* (Я. Гашек).

Цілісність тексту реалізується через континуум та колізію. Континуум тексту — це послідовність

подій, процесів, фактів, явищ та ідей, які розгортаються у просторі й часі тексту. Колізія (лат. *collisio* — стикаюся) — зіткнення протилежних смислів, різних інтересів і прагнень.

Крім завершеності, континууму, колізії цілісність тексту забезпечують його членованість і зв'язність.

Запитання. Завдання

1. Як співвідносяться поняття «цілісність тексту» і «завершеність тексту»?
2. Назвіть складові цілісності тексту. Охарактеризуйте їх.
3. Наведіть приклади висловів, які вказують на формальне завершення тексту.
4. Поміркуйте, чи визначає цілісність тексту автор.
5. Чи можна кваліфікувати тексти «Зі святом!», «Зачинено» як цілісні?
6. Чи є, на ваш погляд, незавершені тексти цілісними?

3.3. «Зв'язність» як найважливіша категорія тексту

Розвитку теми тексту, забезпеченню його цілісності, інтегрування сприяє категорія зв'язності. Вона притаманна не лише текстам, а й надфразним єдностям, фрагментам тексту, висловам. Ця категорія виявляється у процесі структурування тексту, поєднання його частин та елементів. Зв'язність у лінгвістичній літературі визначають по-різному: лексична солідарність (Е. Косеріу), ізотопія (А.-Ж. Греймас), займенниковий анафоричний зв'язок, когезія (М. Холлідей, В. Дресслер, Р. де Богранд), змістова зв'язність, або когерентність (Р. де Богранд), рекурентність (В. Скалічка), зовнішня злитість (В. Кожевникова), інтегративність (І. Гальперін), послідовність (Н. Зарубіна).

Зв'язність — категорія тексту, яка полягає в семантико-граматичному, структурно-композиційному інтегруванні окремих частин у словесне ціле.

У лінгвістиці тексту існує понад 100 різновидів зв'язності залежно від параметра класифікації (за структурою, спрямованістю, глибиною, представленістю). Розрізняють зв'язність у тексті:

1) граматичну, яка виражена:

а) займенниками *він, цей, той, весь, такий, кожний* в усіх формах, прислівниками *тут, там, тоді* і под., що вказують на предмети, ознаки, обставини, названі в попередніх реченнях: *Нема нічого на світі луччого і Богу милишого, як серце матері до своїх діточок! Скільки б їх у неї не було, чи десятком Бог благословив, чи тільки одним, усі для неї рівні, кожного любить, усіх рівно пестує, за всяким рівно вбивається. Дев'ять здоровенькі край неї, потішають її, а одно морщиться, кисне, недуже: вже вона за ним вбивається, тужить...* (Г. Квітка-Основ'яненко);

б) лексичними повторами: *Людська вихованість немислима без людської вдячності. Якщо людині бракує почуття вдячності, вона холодний, бездушний егоїст* (В. Сухомлинський);

в) синонімами й синонімічними висловами: *У селі багнюка наче сказалась... Що ти калюжу обминеш, то попереду розлийморе чекає...* (Є. Гуцало);

г) різними сполучними засобами, наприклад словами й висловами *і, та, та й, але, однак, проте, і все ж, тому, і ось, водночас, і навіть, тоді, зрештою, крім того, наприклад, зокрема, ось чому, адже, до того ж, більше того, таким чином, отже, тобто, по-перше, по-друге, з одного боку, з іншого боку, як уже говорилося, як було сказано, словом, коротше кажучи, річ у тім, що; йдеться про те, щоб; досить сказати, що тощо*, які ставлять на початку наступних речень: *Свої мови рідної і свого рідного звичаю вірним серцем держітеся. Тоді з вас будуть люди як слід, тоді з вас буде громада шановна. І вже на таку громаду ніхто своєї лапи не положить* (П. Куліш);

г) однаковими видовими та часовими формами дієслів-присудків: *Коли лежиш в полі лицем до неба, вслухаєшся в многоголосу тишу полів, то помічаєш, що в ній щось є не земне, а небесне. Щось наче свердлить там небо, наче струже метал, а вниз спадають тільки дрібні, просіяні звуки. Ниви шумлять навколо і заважають...* (М. Коцюбинський);

д) неповними, усіченими реченнями, пропущені члени яких можна встановити з попередніх речень (такі речення поза текстом незрозумілі): *Я почав розказувати йому те, що мимохідь поклатося мені на думку. Про Слона, який раптом утратив спокій. Про джунглі, по яких ходив він наче сам не свій, і про те, що ніхто не зміг знайти ліку на його журу. Про те, що сонце вже було в його очах не оранжеве, а фіолетове, що зелене виблідло і листя пожовтіло, хоч у джунглях ніколи не буває жовтого листя* (Вал. Шевчук);

е) єдністю місця й часу: *Недалеко од Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигри. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; од яру на всі боки розбіглись, наче гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очертах, в осоці, зеленіють левади...* (І. Нечуй-Левицький).

Лексичними і граматичними зв'язками частин тексту зв'язність забезпечує наявність континууму;

2) семантичну, що ґрунтується на повторенні спільних сем сполучуваних слів або їхній динаміці у випадках метафоризації. Наприклад, у тексті Є. Плужника «Дві паралелі, два меридіани...» трапляються слова, що мають спільні семи (*квадрат, квадративий рай*) і постають семантичними скріпами мовленнєвого витвору загалом;

3) ономасіологічну (грец. *онома* — найменування і *logos* — учення), яка будується на повторенні дериваційних компонентів слів, коренів і загального номінативного механізму творення одиниць. Прикладом такої зв'язності є уривок з оповідання В. Винниченка «Солдатики», де монолог сільського ватажка Явтуха містить нанизування однотипних щодо дериваційних компонентів слів (*обкрадають, грабують, женуть* і под.);

4) смислову, що задіює механізми логічних зв'язків текстових одиниць, а також метафоричне асоціювання чи образне конструювання на підставі сенсорних механізмів свідомості. Вона наявна у причинно-наслідкових відношеннях між елементами тексту, при аналізі й синтезі його частин, розгортанні індукції (від окремого до загального) і дедукції (від загального до окремого) тексту. Логічна смислова зв'язність буває лінійна (послідовна) і вертикальна (ланцюжкова), її забезпечує єдність горизонтального і вертикального контекстів.

На асоціативну смислову зв'язність тексту вказують домінувальні теми, ключові слова, суміжна сполучуваність, синтаксичний паралелізм. Образній смисловій зв'язності тексту сприяють система образів (позитивних і негативних, головних і другорядних, периферійних) та наскрізні образи-символи. Основними мовними засобами такої зв'язності є тропи і фігури, а прикладом — твір О. Гончара «Собор», де символічний образ уособлює високість людського духу і пронизує увесь текст. Типові тексти характеризуються наявністю логічної зв'язності, форми і структурно-композиційної даності. У нетипових текстах формальні зв'язки домінують над змістовими, тому в них не реалізовані такі ознаки тексту, як заголовок, сюжет,

зачин, кінцівка. Наприклад, тексти з невизначеними категоріями (прислів'я, загадки, висловлювання) розміщують в антологіях за тематичним принципом;

5) структурно-композиційну, яка враховує жанрові і стильові канони і передбачає відповідність тексту певній композиційній організації. Ця зв'язність виявляється в будові тексту, диспозиції його частин, залежності композиційних елементів, узгодженості змісту і логічних або граматичних зв'язків. Структурно-композиційна зв'язність тексту полягає у гомогенності й гармонійності його стилістичної системи та відповідності її параметрам певного стилю чи підстилю, жанровому різновиду. Стилiстичну зв'язність кожного тексту забезпечують доречність і співмірність стилістично нейтральних, стильових і стилістично маркованих одиниць, влучне і майстерне використання фігур слова (тропів) і думки (стилiстичних фігур);

6) референційну, що передбачає співвіднесення текстового світу з дійсністю. Наприклад, текст резюме містить інформацію, яка повністю відповідає реальному життю (рік народження особи, адресу, відомості про освіту і професійну зайнятість тощо). Такий зв'язок є своєрідним скріпом між змістом тексту і буттям;

7) прагматичну, орієнтовану на інтерактивність, відповідність мотивів меті та умовам тексту. Так, текст ювілейного поздоровлення відповідає комунікативній ситуації — віншування людини, а мета та обставини протікання мовлення пов'язані з мотиваційною настановою адресата.

Прикладом порушення формальної зв'язності (когезії) є уривок із роману Вал. Шевчука «Срібне молоко»: *Дяк із приміського села Троянів Григорій Комарницький, саме той, котрий створив пісню про бідолаху комара, що оженився на мусі, а опісля необачно звалився з дуба, бо його здула звідтіля шуря-буря, сидів на порозі школи, поклавши на виставлене коліно правого ліктя... У цьому фрагменті тексту важко зрозуміти, де закінчується розповідь про комара. Підрядний сполучник *що*, за допомогою якого автор охарактеризував родинний стан комахи, може вказувати і на персонажа Григорія.*

У тексті існують імпліцитні (приховані) зв'язки, не виражені вербально. Пропущеними можуть бути певні члени речень (граматична імпліцитність), речення, частини речень (семантична імпліцитність). Імпліцитність є засобом згортання текстових конструкцій, яку використовують здебільшого для економії мовних засобів. Наприклад, у тексті автобіографії пропущений суб'єкт

дії: *За час роботи у школі закінчила Київський національний університет імені Тараса Шевченка і з 2008 року працюю вчителем.*

Отже, однією з найважливіших текстових категорій є зв'язність, яка в процесі його лінгвістичного аналізу допомагає репрезентувати мовленнєвий витвір як інформаційну і структурну єдність.

Запитання. Завдання

1. У чому, на ваш погляд, полягає прикладний аспект зв'язності (пор.: машинний переклад, реферування)?
2. Визначте специфіку зв'язності у так званих гіпертекстах (енциклопедіях, мережі Інтернет). У чому вона виявляється?
3. Як співвідносяться поняття «зв'язність» і «цілісність» у тексті?
4. Наведіть приклади цілісного, але незв'язного тексту.
5. Які зв'язки у тексті називають імпліцитними? Розкрийте їх суть.
6. Вкажіть на граматичні вияви зв'язності у тексті.
7. Наведіть приклади ономасіологічної зв'язності у тексті.
8. Проаналізуйте референційну зв'язність тексту.

3.4. «Дискретність» («членованість») як текстова категорія

Лінгвістичний аналіз тексту здійснюють з урахуванням дискретності (членованості), яка є однією з його ознак. Розрізняють членування тексту за кількома ознаками: змістове і технічне, архітектонічне і композиційне, концептуальне й методичне, глибинне і поверхове, семантико-синтаксичне і композиційно-стилістичне, об'єктивне і суб'єктивне, смислове і формальне. Зокрема, змістове і технічне членування виражене в поліграфічному оформленні від заголовка до глави, розділу, параграфа та абзацу. Великий за обсягом текст завжди поділяють на пункти, підпункти, параграфи, розділи тощо. Композиційне і формальне членування залежить від стилю, підстилю і жанру тексту. Традиційно виокремлюють такі складові тексту: абзац, висловлення, прозова та віршова строфи, період, складне синтаксичне ціле, надфразна єдність. Кожен

елемент має тематичну цілісність і завершеність. Розрізнення частин відбувається за принципом логічної організації мовлення.

Дискретність (лат. *discretus* — розділений, фрагментарний) тексту — членованість тексту на окремі елементи, кожен із яких є складником цілого і водночас постає відносно автономною частиною.

Категорія членування орієнтована на автора і процес продукування тексту. Навіть у телевізійних програмах тексти, які звучать з екрану, мають примітивний розподіл: їх рубрикують (подають у певному тематичному блоці), називають, виокремлюють інтонаційно та темпорально ліди (компоненти тексту, що містяться під заголовком та інформують читачів про зміст статті), виголошують із паузами при переходах від однієї мікротеми до іншої. На радіо та телебаченні архітекtonіку тексту створює голос.

У друкованому тексті дискретність несе додаткову інформацію, яка повинна допомагати читачеві адекватно сприйняти ментальну проєкцію. Від початку й до кінця має простежуватися уніфікована структура тексту. Правильність, зручність системи розподілу матеріалу, ритмічність розбиття на підкатегорії, доцільність саме такого членування тексту, логічна організація повідомлення — архітекtonічні характеристики нехудожніх текстів. Категорія членованості є показовою і визначальною для більшості дипломатичних, законодавчих текстів. Максимально формалізовані тексти, наприклад таблиці, можуть мати два рівні членування — вертикальний (графи) і горизонтальний (рядки). Абзацне членування текстів, рубрикація, шрифтове виділення ключових слів — все це робить прозорою логічну схему тексту.

Формально-логічним (зовнішнім) вираженням композиції тексту є рубрикація. Вона передбачає поділ тексту на пункти, підпункти (1.1; 2.3; 2.4; 3.1). Рубрики нумерують лише тоді, коли є не менше двох однорідних елементів переліку. У наукових, навчальних матеріалах рубрики переважно виконують змістову функцію, допомагають логічному викладу нової інформації, швидкому орієнтуванню у виданні. Це не так суттєво для художніх текстів. Там рубрика має швидше додаткове естетичне навантаження, хоча може набувати функцій екстенціональної (конкретної) назви. Рубрика — метатекстовий елемент видання, вона перефразовує й оцінює пізніше сказане, основана на прагматичному стосовно теорії смислу (вивчає відношення знака до концеп-

ту, смислу) та теорії референції (розглядає відношення знака до денотата, предмета). Метатекст здатний відкоригувати недоліки знаків основного тексту.

Автор художнього твору вільніший від канонів оптимального членування тексту: рівномірний обсяг рубрик, уніфікованість стилю назв тощо, хоча композиційна завершеність рубрикації (уніфікованість) згруповує текст, робить його зовнішньо цілісним. Наприклад, монографія професора М. Степаненка «Публіцистична спадщина Олесья Гончара» складається з п'ятнадцяти розділів, кожен з яких містить підрозділи.

Автономність частин тексту є відносною і потребує опори на цілий текст. Вона може виражатися: 1) графічно (використання нумерації, дужок, абзацного відступу, лапок, великої літери у назвах суб'єктів дії та назвах текстів, поділ тексту на слова, речення, абзаци, розділи, параграфи); 2) граматично (відокремлення різних форм вставних конструкцій у простому реченні, безсполучниковий зв'язок у складному реченні); 3) лексично (повтор слів, однокореневих слів у вузькому контексті); 4) композиційно (змістові блоки, надфразні єдності, періоди); 5) комунікативно (актуальне членування речень, надфразна єдність); 6) когнітивно (ідеї, ментальні праобрази, моделі, сценарії, судження, фрейми).

Окрім цього, у процесі членування тексту слід враховувати такі чинники: 1) глибинність (поділ на мікротеми) і поверхневність (паузи); 2) об'єктивність і суб'єктивність (авторське бачення дискретності тексту); 3) змістовність і формальність (рубрики, параграфи, розділи, пункти). Організація тексту здійснюється за допомогою смислового структурування (розподіл на слова, абзаци, кінцеві рядки, вступ, основну частину і кінцівку), смислової рубрикації (оформлення заголовків), смислового акцентування (посилення впливу тексту, наголошення на найголовнішому).

Усі фрагменти тексту інтегруються і репрезентують одне ціле. Дискретність притаманна більшості текстів незалежно від їх обсягу та складності побудови — від рекламного напису (мікротекст) до роману-епопеї (макротекст).

Дискретність (заголовки, окрема рубрика, лід, підзаголовки) виконує кілька функцій: змістову (членування тексту на мікротеми, змістово-смислові блоки, надфразні єдності), декоративну (орнаментальне прикрашання тексту різними друкарськими і графічними засобами, наприклад малюнок заголовна літера у казках), акцентування

(виокремлення певної частини тексту з метою привертання уваги читачів) і розподілу матеріалів (рубрикація, тобто поділ словесного цілого на пункти, підпункти, параграфи і под.).

Отже, під час здійснення лінгвістичного аналізу тексту варто враховувати, що членованість тексту можна здійснювати як на змістовому, так і на композиційному рівнях.

Запитання. Завдання

1. Яка роль категорії дискретності у тексті?
2. Чим архітектонічне членування тексту відрізняється від композиційного?
3. Чи притаманна дискретність усім текстам? У чому полягає її специфіка?
4. Як може бути виражена автономність частин тексту?
5. Чи властива рубрикація художнім текстам? Яка її своєрідність?
6. Назвіть основні одиниці тексту. За яким принципом їх розрізняють?

3.5. Складне синтаксичне ціле (ССЦ) як одиниця дискретності тексту

Текст як цілісний і зв'язний мовленнєвий масив складається з речень, які об'єднані за тематикою і характеризуються певними лексико-граматичними і ритмомелодійними ознаками. Основними одиницями тексту є синтаксичні єдності (І. Ющук), надфразні єдності (НЄ) (І. Вихованець, Л. Булаховський), прозові строфи (ПС) (Г. Солганик), складні синтаксичні цілі (ССЦ) (М. Поспелов), довгі періоди (В. Виноградов), великі синтаксичні сполуки (І. Білодід).

Незважаючи на те що активне дослідження проблематики синтаксичних одиниць тексту розпочали ще в 60—70-ті роки ХХ ст., досі в лінгвістиці не досягнуто одностайної думки щодо термінів, диференційних ознак текстових одиниць. Складне синтаксичне ціле (ССЦ) виокремлювали російські мовознавці О. Пешковський, М. Поспелов, Г. Колшанський, О. Москальська, в Західній Європі — В. Дресслер, Т. ван Дейк та ін. Сучасний російський мовознавець В. Лігмай вважає, що термін «надфразна

єдність» дискредитував себе, оскільки позначав то абзац (одиницю сприймання тексту), то мовленнєво-когнітивну єдність, яка складається із кількох абзаців, то складнішу сукупність речень і абзаців, що реалізують компоненти тексту, то ССЦ. Підтвердженням цього є те, що в українській лінгвістиці більшість дослідників (І. Вихованець, І. Ющук та ін.) терміни «надфразна єдність», «складне синтаксичне ціле» («синтаксична єдність») вважає синонімами.

На думку дослідниці Л. Лосевої, ССЦ — найбільша за протяжністю синтаксична одиниця тексту, що репрезентує групу контактної і дистантної взаємопов'язаних речень, характеризуючи певний аспект описуваного явища, предмета тощо.

Складне синтаксичне ціле (ССЦ) — частина тексту, що репрезентує найбільшу у його складі синтаксичну одиницю, яка характеризується мікротематичною, лексико-граматичною та інтонаційною однорідністю.

В. Дігмай зазначає: «Складне синтаксичне ціле (ССЦ) — це темо-рематична послідовність, що починається висловом-зачином (або концептуальним реченням, котре уміщує зміст усього цілого)». Саме вислів-зачин складного синтаксичного цілого утворює змістову канву тексту, тоді як в абзаці може зовсім не бути зачину. Одна мікротема може об'єднувати два-три абзаци, внаслідок чого виявляється більша мовленнєво-когнітивна єдність, ніж абзац. Це зазвичай компоненти тексту в одному із своїх варіантів. Такі мовленнєво-когнітивні єдності В. Дігмай поділяє на: а) абзаци; б) абзаци та функціонально рівнозначні їм речення; в) речення, рівнозначні абзацам. Наприклад:

Восени перелітні птахи збираються в далеку путь. На спустілих полях лишаються самотні пташки — у тієї крильце підрізане, та вирвалася із пазурів хижака скалічена. А попереду сувора зима з хуртовинами і морозами. Що чекає на цього жайворонка? Замерзне бідолаха... А як гарно він співає, наповнюючи весною і влітку степ чарівною музикою! Жайворонок — це дитя сонця. У казці розповідається: «Народилася ця пташка із сонячного вогню». Тому і назвав її наш народ жайворонком — жарворонком... А хто з вас не знає, як боляче, коли в сильний мороз тернуть пальці... Ви поспішаєте додому, до теплої печі, до лагідного вогника... (За В. Сухомлинським).

Отже, ССЦ притаманні такі ознаки:

1) як частина тексту репрезентує найбільшу в його складі синтаксичну одиницю;

2) це група самостійно оформлених речень, поєднаних тематично (тобто мікротемою), а також лексично, граматично та інтонаційно;

3) характеризує певний бік описуваного явища;

4) зв'язок між реченнями в ССЦ може бути контактним і дистантним;

5) типові елементи структури: зачин, розгортання подій і кінцівка. У зачині висловлено думку чи повідомлення у найзагальнішому вигляді. Так, зокрема, казкам властиві такі зачини: *Був собі дід та баба..., Був собі котик та півник..., Почну (розкажу) вам казочку..., Слухайте ж казочку...* . У піснях зачину відповідає заспів. У художніх текстах вони бувають розлогі, римовані, поєднані з веселими калямбурами: *Було це за царя Панька, як була земля тонка: пальцем проткнеш і воду п'єш*. Суттєвою ознакою кінцівки ССЦ є інтонація кінця і початку. Зазвичай у кінцівці підсумовують усе сказане. Проте вона не є обов'язковою, наприклад, якщо певна синтаксична єдність належить до більшої синтаксичної цілісності. Кінцівка ССЦ чітко оформлена, коли останнє його речення пов'язане з передостаннім сполучником, сполучним або модально-вставним словом: *і, й, ось, таким чином, загалом і под.*;

6) належність речень до одного типу мовлення — опису, розповіді або міркування, що і створює однорідну модальність;

7) всередині ССЦ від речення до речення можна поставити смислове питання, а від останнього речення попереднього ССЦ до першого речення наступного цього зробити не можна;

8) формально часто збігається з абзацом, але може містити кілька абзаців, і навпаки, в одному абзаці може бути кілька ССЦ;

9) всередині ССЦ можливе перетворення простих речень на складні, але перші речення будь-якого ССЦ неможливо модифікувати у підрядну частину попереднього речення без порушення смислу всього тексту;

10) у перших реченнях ССЦ немає слів, семантика яких визначалась би з попередньої частини тексту (займенників і займенникових прислівників, співвідносних з іменниками, прикметниками та числівниками, які містить попереднє ССЦ). Зазвичай вони є повними реченнями будь-якого структурного типу і у смисловому плані починають виклад нової мікротемі;

11) не всі речення, що містить текст, входять до ССЦ. Є вільні речення, які не належать до його компонентів.

Такими є авторські відступи, зауваження щодо сказаного і под. У тексті вони функціонують як один із засобів зв'язку дотичних до них ССЦ і водночас несуть особливе стилістичне навантаження. Вільні речення є значущими і за межами ССЦ.

Щодо побудови ССЦ, то між окремими повідомленнями, реченнями, вміщеними в ньому, на думку сучасного українського мовознавця Івана Ющука, може бути сурядна або послідовна залежність.

За сурядної залежності всі повідомлення однаково доповнюють думку чи розгортають опис, поданий у зачині, тобто вони називають одночасні, рівнозначні явища. Наприклад, текст І. Казанця «Ми — українці»:

Ми — радісні. Тисячі літ Сонце невпинно дарує нам свою силу. «Радій же, Бог Сонця, буде з тобою», — вітали ся наші пращури. Добрі, славні, світлі, ясні, сонячні, яскраві, вони обрали шляхетність — як шлях до ще більшого світла, ще більшої радості, ще більшої Любові. Ми радо славимо животворну, вітальну енергію Духу, ми плачемо і сміємося, дивуємося і захоплюємося, вмираємо і відроджуємося, і знову й знову творимо наш Простір Любові за сонячними законами радості, краси, правди та праведності. Бо такою є місія наших славних нащадків — скіфів.

Ми — світлі. Ми живемо у світлому, доброму і ясному світі, де так багато Любові. І ми святкуємо кожну мить життя, освітлюючи, освячуючи своєю радістю простір навколо себе. Ми священнодіємо, коли оремо землю й випікаємо хліб, пишемо вірші й кохаємо, обіймаємо друзів і проголошуємо тости. І шануємо себе, бо ми того варті.

Ми — мудрі. Бо знаємо, що можна слухати — і не чути, дивитися — і не бачити. Бо знаємо, що очі не бачать найголовнішого, а істину пізнає лише серце, сповнене Любові. В українському спасибі закодовано сакральну таємницю життя: Бог спасає тих, хто вміє любити, вірити й дякувати.

Ми — ніжні. Ніжність — це чутлива Любов, якої у нас так багато. Вона стає звуками рідної мови, рядками віршів, символами й оберегами на писанках і рушниках, квітами на картинах. Вона стає вишневим садком Шевченка, філософією серця Сковороди і Юркевича, Школою радості Сухомлинського, «Лісовою піснею» Лесі Українки і поетичним кіно Довженка. Любов'ю променяються усмішки на вродливих дівочих і козацьких обличчях, Любов'ю пульсує наша пісня і танок.

Ми — веселі і сміливі. Сміх — вияв енергії життя, ознака гармонійної людини, що живе в злагоді з собою та навколишнім світом. Цілісна людина завжди весела, завжди смілива, сповнена Любові й довіри до Всесвіту. Не одне століття лунає над землею наш сміх — добрий і запальний, відчайдушний і сміливий. Він є живим енергетичним полем радості, яка випромінюється щомиті у простір, зіцлюючи душі й тіла. Українська веселість — це наш духовний стрижень, та вісь, що тримає покоління пращурів наших у єдиному нерозривному зв'язку, який пронизує час і відстань.

Загадка української душі — це вічна загадка Любові. І тим, хто її пізнав, уже легко оцінити барокову складність українського борця, відчутти бойовий дух українського гопака і віднайти українські корені у відомих усім словах. Україна — край добродіїв, батьківщина звитяжців Духу, що, вслухаючись у музику вищих сфер, творять нове життя. Так було, є і буде. Завжди.

Основна думка тексту — невмирущість України та її народу, висловлена в зачині, далі це положення розвивається, конкретизується рівноправними щодо змісту висловами.

За послідовної залежності кожне наступне повідомлення доповнює, розвиває попереднє, впливає з нього. Засобами послідовного (ланцюгового у термінології О. Пономаріва) зв'язку є повтори елементів попереднього речення, вживання синонімів до цих елементів, вказівно-замінювальних слів (*він, це, цей, такий, тоді, там, тут і под.*). Наприклад:

Націоналізм — це антитеза, протидія шовінізмові. Яка його перша ознака? Це — гуманізм, людяна основа. Він рятує, утверджує духовність і самобутність народу і кожної особи. Чи ж не тим рятує націоналізм людство від безбарвної одноманітності? Шовінізм же навпаки — самобутність народу знищує, уодноманітнює людей, гнітить яскраву національну індивідуальність.

То, може, націоналізм — це інстинкт духовного самозахисту народу? Він не принижує, не нівечить, не пригнічує жодної іншої нації. Він спрямований на захист свого народу, його розквіт (С. Плачинда).

У тексті кожне наступне речення розгортає, доповнює, конкретизує думку, висловлену в попередньому. Наступне речення без попереднього стає незрозумілим.

У чистому вигляді ці два способи побудови трапляються рідко. Найчастіше вони сполучаються, наприклад у складному синтаксичному цілому: *Стоїш посеред городу, задумався. І вже стоїш не просто серед городньої зелені, а у вирі таємниць, що оточують тебе своїми стеблами, листям, чутливими вусиками, гудинням, цвітом, розмаїтими запахами. І коли підносиш ногу, щоб вийти з городу, то пильно дивишся вниз, щоб не наступити на живу рослину* (Є. Гуцало), де перше й друге речення пов'язані сурядним зв'язком, а третє — виражає послідовність дії.

Отже, ССЦ — своєрідний мікротекст, який не завжди збігається з абзацом і може у своєму складі містити так звані вільні речення.

Запитання. Завдання

1. Які існують терміни на позначення складних синтаксичних одиниць тексту в українському мовознавстві? У чому їх відмінність та спорідненість?
2. Чи вичерпно, на ваш погляд, подано визначення ССЦ Л. Лосевою? Яку найсуттєвішу ознаку ССЦ виокремлює науковець?
3. Із яких компонентів складається ССЦ? У чому їх специфіка?
4. Охарактеризуйте сурядний і послідовний способи побудови розгортання в ССЦ. Чи використовують їх окремо один від одного?
5. Вкажіть засоби зв'язку між частинами синтаксичної єдності.
6. Які ознаки притаманні ССЦ?
7. Чи завжди ССЦ збігається з абзацом?

3.6. Членування тексту на абзаци

Як засвідчує лінгвістичний аналіз текстів, автономність їх частин забезпечують абзацні відступи. У мовознавстві абзац розглядають як інтонаційно-синтаксичну одиницю (О. Пешковський); семантико-стилістичну категорію (Л. Лосева); композиційно-стилістичну одиницю (М. Поспелов, І. Гальперін, В. Ніколаєва, Н. Валгіна).

Український мовознавець Д. Баранник наголошує, що термін «абзац» має два значення: відступ праворуч від початку рядка (це значення збігається з етимологією слова); частина письмового чи друкованого тексту, композиційно найменша, означена відступом на початку першого рядка і, як правило, не завершеною до кінця останнім

рядком. Н. Валгіна трактує абзац як «композиційно-стилістичну одиницю членування тексту; частину словесного цілого, що міститься між двома відступами».

Абзац (нім. Absatz — уступ) — відступ у початковому рядку друкованого чи рукописного тексту; частина зв'язного тексту, яка складається з кількох (рідше — одного) речень і характеризується тематичною цілісністю та відносною закінченістю змісту.

Не варто звужувати функціональний діапазон абзаців винятково сферою писемних і друкованих текстів. Фонетичному абзацу властива ритміко-інтонаційна згурпованість речень, підпорядкованих одній мікротемі. Він позначений тривалішою, ніж між реченнями всередині абзацу, паузою. Паузи між реченнями всередині ССЦ є з'єднувальними, а між окремими складними цілими — розділювальними синтаксичними паузами (за М. Поспеловим).

Абзац може включати будь-яке речення, слово, ССЦ, є здебільшого одиницею сприймання вже готового тексту, оскільки його структура, композиція та обсяг зорієнтовані на читацьке сприймання, утворюючи зовнішню (друкарську, звукову) структуру тексту. Автор і редактор адаптують абзацне членування тексту до короткотривалої пам'яті читача, здатної охопити і опрацювати інформацію в 5—9-ти реченнях. Композиція абзацу, його обсяг відповідають аналітичним можливостям читача. Цьому сприяють концептуальне (тематичне) речення абзацу, яке відображає його головну думку (тезу); обмежена кількість способів розгортання тематичних речень (деталізація, наведення прикладів, пояснення, порівняння та ін.); зв'язок усіх речень абзацу з його тематичним реченням та інформемами у ньому. Часто абзаци нумерують або позначають літерами.

Більшість дослідників (Д. Баранник, Н. Валгіна, І. Гальперін, А. Загнітко та ін.) вважає, що абзац у тексті виконує три функції: 1) логіко-сміслову (полягає у відображенні логічного міркування автора); 2) експресивно-емоційну (розкриває емотивний світ автора, його ставлення до описуваного у тексті); 3) акцентно-видільну (полягає у бажанні автора привернути увагу читача до важливої, на його погляд, інформації). Вони можуть бути реалізовані повністю або частково. Спільною функцією для всіх текстів є логіко-смілова, проте існує своєрідність застосування абзацу у кожному окремому тексті залежно від його стилізової належності. Для текстів, спрямованих тільки на інтелектуальне сприймання, характерні тематичні

абзаци (новий абзац розкриває нову тему), для текстів, орієнтованих не тільки на інтелектуальне, а й на емоційне сприймання, — акцентні, експресивно-видільні. Логіко-сміслова функція абзацу яскраво виражена в наукових, навчальних, художніх текстах. При цьому важливим є суб'єктивний аспект — авторська манера організації тексту через абзацне членування. Воно, на відміну від семантико-синтаксичного членування, суб'єктивніше.

Художній та публіцистичний функціональні стилі української мови характеризуються певною довільністю добору лексичних одиниць та їх компонування у межах тексту, що зумовлено втіленням образу автора (в художньому тексті ширше — образу митця), його настановою на емоційність, експресивність, впливовість повідомлюваної інформації. Так, абзац є способом логічного й композиційного членування тексту, оснований на узагальненні чи конкретизації, сегментації певних відрізків мовлення, наприклад:

Правду казали римляни, що поетом не можна стати, поети народжуються. Не можна вивчитися на Шевченка, ні на Бетховена, бо твердження латинців відноситься, очевидно, до митців взагалі.

Такою поеткою з Божої ласки була Олена Теліга. Оригінальна в образах та ідеях, цілісна, як рідко хто інший, елегантна у формі своїх віршів, елегантна у своїй статурі, горда в наставленні до життя — вона лишила нам вірець справжньої панської поезії в найкращім значенні слова, поезії, позбавленої всього вульгарного, простацького. З'явилася вона, спалахнула і згоріла на тяжкім та сірім, потім криваво-червонім небі війни й революції, неначе блискуча зірка, лишаючи, хоч згасла фізично, яскраве світло по собі, яке палахкотитиме нащадкам.

Такий був і стиль її поезії. Ставила до себе, як до поетки, великі вимоги. Цим пояснюється невелика числом кількість її поезій. Коли мала перетворити, вилити в остаточну, закінчену форму «далекий шум незроджених поезій» своїх, то шукала для кожної емоції слова, які передавали б її точний сенс. Кожному почуванню мало відповідати лише одне-єдине слово, що пасувало до тієї емоції. Того слова шукала не раз довго і вперто, не хапаючись вставити якесь інше. Мала геніальний дар в'язати близьке з далеким, нинішнє з майбутнім або з вчорашнім. В зерні вже бачила рослину, в цвіті — плід, в житті — смерть, в смітті — життя...

Будова її віршів не має того строкатого, без ясної структури і заміру, стилю, не скутого одною ідеєю.

В Олени Теліги — шляхетність ліній, лаконізм виразу, незвикла доцільність будови. Ця будова пнеться вгору, через край, за межу, в простір, в повітря, понад мури, рветься з нестримною силою на кам'янистий верх, на найвищий шпиль, пнеться в далечинь, наче нап'ятий лук. Стрункість лінії, пружність будови. Загальне враження чогось, що пориває душу від приземленого, сірого, буденного — в небо, в височину.

Олена Теліга стоятиме на своїм високім кам'янистім верху як провідний маяк, щоб об вогонь її серця запалювалися тисячі сердець нового покоління, щоб «по слідах її скошених кроків» ішли тисячі ніг. Шляхом неминучим для нації з великим майбутнім.

Шляхом змагань, страждань, воскресіння. Шляхом велетнів (За Д. Донцовим).

Довжина абзацу, його структура різняться в авторів залежно від вибору мовця, його настанов, особистого уподобання, власної манери письма. Так, в середньому в абзаці художнього тексту 5 речень. Натомість у письменницькій манері В. Дрозда, як зазначає українська мовознавець Оксана Поперечна, надано перевагу великим абзацам, здебільшого з 11 речень. Однак частовживаними є й абзаци від 15 до 34 речень.

На відміну від художнього і публіцистичного текстів абзацне членування навчальних, наукових, офіційно-ділових текстів більш регламентоване. У діалогічному тексті абзац є формальним засобом розмежування реплік різних осіб.

Один абзац може охоплювати два і більше ССЦ, коли окремі мікротеми пов'язані між собою. Водночас абзац і ССЦ можуть збігатися, коли виклад матеріалу здійснюється за логіко-смысловим принципом: межі абзаців і ССЦ репрезентують перехід від однієї мікротеми до іншої. Такий абзац називають класичним, або тематичним. Виокремлюють такі структурно-тематичні типи класичних абзаців:

— аналітико-синтетичний (містить аналітичну частину (пояснення, роз'яснення) у першій позиції, а підсумкову, узагальнену — у другій);

— синтетико-аналітичний (починається з узагальненого, стрижневого вислову, зміст якого розкривається у подальшому повідомленні);

— кільцевий (зачин містить натяк на тему, в пояснювальній частині вона розкривається, а закінчується абзац

узагальненим висловом. Перший і останній вислови лексично близькі за значенням, отже, відбувається смислове завершення теми);

— абзац — композиційне зіткнення (перша частина вказує на попередній контекст, друга — на наступний текст).

— абзац — стрижневий вислів (містить логічний висновок, узагальнення або репрезентацію нової теми).

Абзацне членування тексту необхідно здійснювати, якщо речення: 1) містять основні думки тексту. Зазвичай вони починаються вставними словами: *загалом, в цілому, таким чином, отже*; зворотами мовлення: *підсумовуючи усе сказане, наголосимо, що...* тощо; 2) передають нову інформацію (мікротему) щодо попередніх синтаксичних одиниць. У них, як правило, є слова і вислови, яких не містив попередній абзац; 3) структурно розміщені після полілогу чи діалогу; 4) починаються займенниками *він, вона, воно* і под.; 5) містять повторювану інформацію про одну і ту саму особу та пов'язані між собою дистантним зв'язком; 6) не можуть контактувати (розміщуватися на одному рядкові) з попередніми синтаксичними одиницями, оскільки неможливо подати інформацію без порушення логічності (унаслідок лінійної несумісності висловів). У цьому разі віддільну функцію виконує пунктуаційний знак — «три крапки»; 7) є емоційним виділенням деталі.

Зі структурно-семантичного погляду абзаци репрезентують ядро тексту, а з боку ритмомелодійності — це «знак пунктуації» (Л. Щерба), який попереджає про те, що необхідно підготуватися до сприймання нової й важливої інформації. Зі стилістичного аспекту абзац дає змогу виражати специфіку функціонального стилю і жанру мовлення, своєрідність індивідуального стилю, ставлення автора до описуваного.

Запитання. Завдання

1. До якого рівня мовленнєвої організації тексту належить абзац?
2. Які ви знаєте визначення поняття «абзац»? Проаналізуйте їх.
3. Що репрезентують абзаци зі структурно-семантичного, ритмомелодійного, стилістичного аспектів?
4. Вкажіть на причини виокремлення абзаців у тексті. Які їх функції?
5. У чому полягає відмінність між абзацом і ССЦ?
6. Розкрийте суть концептуального речення абзацу.
7. Який абзац називають класичним, або тематичним? Чому?
8. Які ви знаєте різновиди класичного абзацу? Охарактеризуйте їх.

3.7. Дискретність тексту і заголовок

Невід'ємною і найвиразнішою сегментованою частиною будь-якого тексту є заголовок. Він, по-перше, «належить текстові і може функціонувати поза текстом» (Н. Веселова); по-друге, як зауважує мовознавець Наталія Фатеева, за своїм змістом тяжіє до тексту, а за формою — до слова; по-третє, наголошує І. Гальперін, проспективно виконує щодо цілого тексту тематичну функцію (номінація), ретроспективно — ремо-тематичну (предикація). Заголовок має фіксоване положення і зазвичай розміщений над текстом, виконує номінативну, демонстративну, інформативну, рекламну, інтертекстуальну, внутрішньотекстову функції. Сучасний фахівець з лінгвістичного аналізу художнього тексту В. Лукін зазначає, що інтертекстуальна функція заголовка ґрунтується на його формально-семантичній автономності. У цьому разі заголовок орієнтує читача у просторі інших текстів. Однак існує чимало текстів, які мають один і той самий заголовок («Весна», «Осінь», «Сон»). Внутрішньотекстова функція заголовка, на думку дослідника, полягає у тому, що після прочитання тексту читач може співвіднести зміст із семантикою заголовка. Він може кілька разів повторюватися у тексті, якщо виконує функцію зв'язності.

Заголовок є початковим репрезентантом комунікативної функції тексту. За А. Загнітком, він може актуалізувати у своїй структурі одну з глобальних текстових категорій: простір, час, події-дії, адресанта, адресата.

Акцентуючи на важливості заголовків, їх текстоутворювальній та текстоформлювальній функціях, дослідники (Л. Бернацька, В. Григор'єв, Л. Грицюк, Ю. Карпенко, В. Кухаренко) кваліфікували заголовок по-різному: метапрагматичний знак, рамочний знак, ім'я, тема тексту, предикат, сильна позиція, смислова домінанта, висловлення про висловлення, вихідна номінація, аббревіатура тексту, особливий експресив, різновид власних назв у художньому тексті. Неодноразово висловлювали думку про те, що заголовок не тотожний ні слову, ні словосполученню, ні реченню, а співвідноситься з такими частинами тексту, як вступ, основна частина, висновок. Таке розуміння є небезпідставним і ґрунтується на тому, що він формується як конденсат усього тексту і взаємопов'язаний із цілісним текстом, а не окремою його частиною.

Заголовки класифікують за різними ознаками. За змістом їх поділяють на:

1. Графічні заголовки. Кожен графічний заголовок репрезентує набірний знак, прикрасу, мальоване орнаментальне чи інше зображення, що відокремлює один підрозділ від іншого (♥☉♠♦). Найчастіше графічні знаки у таких заголовках — не одиничні елементи, а низка однорідних одиниць, наприклад: «!!! !!! !!!» — назва одного з віршованих текстів молодої поетеси С. Сітало. До графічних заголовків належать і літерні: «*О. К.*» — назва тексту С. Осоки, «*К. Б. В.*» — заголовок поезії А. Малігон.

2. Німі заголовки. Вони виражені лише графічно-інтервальним рядком, який передбачає відокремлення одного підрозділу від іншого. Це найменш змістовний різновид заголовка.

3. Цифрові заголовки. Це заголовки, виражені числами («*2000*» — назва передмови до антології поезії двотисячників «Дві тонни найкращої молодої поезії», «*4*» — заголовок до вірша А. Антонюка).

4. Вербальні заголовки. Кожен такий заголовок складається зі слова чи словосполучення, що виражає зміст тієї частини тексту, до якої належить заголовок. Тематичний заголовок поширений серед текстів різних стилів і жанрів. «Заголовок художнього тексту несе у собі значне смислове навантаження, оскільки постає першим знаком тексту» (Г. Лукаш). Назва художнього тексту зумовлює характер його змісту, передає авторську оцінку описуваних подій чи героїв, визначає тему, проблематику твору, закладає основу формування ідейного напрямку художнього тексту, а спираючись на метафору, створює символічний пафос твору, відтворює емоційну насиченість та модальність проєкції, в окремих випадках містить позатекстову інформацію.

За семантикою і способами вираження виокремлюють кілька підгруп вербальних заголовків.

Вербально-тематичні заголовки — звичайні знаки, які прямо називають денотата:

а) власні назви персонажів («*Франко*», «*Бетховен*», «*Харитя*», «*Марія Заньковецька*», «*Іван Підкова*», «*Марина*», «*Петрусь*», «*Кирило Кожум'яка*», «*Микола Тихонов*», «*Про Петра Панча*», «*Григорій Тютюнник*», «*Зіна*», «*Терень*», «*Хома Прядка*», «*Марія*», «*Олаф Стефензон*», «*Матвій Безодня*», «*Ярослав Мудрий*», «*Едіт Піаф*», «*Мазепа*», «*Кузь та Грицунь*», «*Федько-халамидник*»);

б) ім'я, прізвище людини, певна спільнота людей, яким цей текст присвячено («Товаришеві по перу», «Присвята білоруським друзям», «Полякам», «Українському народові», «Михайлові Стельмаху», «Народам світу», «Саксаганському», «Дружині», «Маленькій Мар'яні», «Андрієві Малишку», «А. О. Козачковському», «Гоголю», «До Основ'яненка», «Марку Вовчку», «М. Костомарову», «Маркевичу», «Тим, хто прагне волі», «Марині»);

в) назви звірів, птахів («Сова», «Шпаки», «Ластівки», «Дикий цап», «Ворона і Чиж», «Орел і Сорока», «Мураха і свиня», «Дві курки», «Сова і Дрізд», «Чиж і Щиглик», «Собаки», «Вуж», «Журавлі», «Треті півні», «Верблюд і Олень», «Зозуля і Дроздик», «Лев і Мавпи», «Щука і Рак», «Пес і Вовк», «Олениця і Кабан»);

г) називання суб'єкта за допомогою загальних назв («Мати», «Бригадир», «Гайдамаки», «Косар», «Людина», «Наймичка», «Хазяїн», «Швачка», «Вчителька», «Повія», «Сучасники», «Тигролови», «Старший боярин», «Відьма», «Єретик», «Княжна», «Пророк», «Чернець», «Сотник», «Швачка», «Царі», «Ловці», «Художник», «Вершники», «Раб краси», «Босьяк», «Голота», «Сліпий», «Уміркований та щирий», «Малорос-європеєць», «Студент»);

г) назви, що позначають об'єкти, навколо яких розгортаються дії («Щоденник», «Відкриття охоти», «Човен», «Урожай», «Москва», «Бабусин подарунок», «Записна книжка», «Промінь сонця», «Талісман», «Ланцюг», «Соняшник»);

д) назви, які вказують на обставини дії, простір, картини природи («Біля старого Томаса», «Українські степи», «Ліс», «В гостях у друзів», «Перед грозою», «В сутінки», «Перед весною», «Доц», «На мосту», «На березі», «Сад», «На буряках», «В Азербайджані», «На пристані», «Біля машини», «На лоні природи», «У графському маєтку», «На той бік», «На Ай-Петрі», «До Польщі», «Сади Болгарії», «Над Дніпровою сагою», «Доц у Гагрі», «Під чужим небом», «На майдані»);

Вербально-тематичні заголовки — ускладнені знаки, що створюють образ тривалої дії, процесу або явища, на якому побудовано текст («Суд», «Заручини», «Дитинство», «Доля», «Молитва», «Сон», «Бенкет», «Косовиця», «Облога», «Медитація», «Рекреації», «Різдво», «Контрасти», «Голод», «Чекання», «Бороть-

ба», «Купівля», «Злочинство», «Робити!», «Хочу!», «Кумедія з Костем»).

У заголовках цього типу часто наявний підзаголовок, приєднаний або як текст у дужках, або як самостійна частина, яка графічно відрізняється від заголовка. Наприклад: «СМАЧНОГО!» (Старовинні та сучасні рецепти страв з моркви, цибулі, часнику, гарбуза та редьки), «Я» (Романтика), «Сон» (У всякого своя доля...), «За водою» (З народного побуту), «Твій корисний інтернет» (50 нових можливостей!), «Морквяний салат» (Збережи каротин!), «Про вільний ринок» (Револуції енергоринку не буде, буде — еволюція), «Глум» (лист з тюрми), «На роботу з новими силами!» (Як адаптуватися після відпустки), «Дим» (різдвяна казка), «Рівновага» (роман з життя емігрантів).

Своєрідними ускладненими знаками є заголовки-цитати («За Сибіром сонце сходить...», «Арфами, арфами...», «Молюсь і вірю. Вітер грає...», «Гей, хто в лісі, обізвися...», «У неділю рано зілля копала...», «Гей, чи пан, чи пропав...», «Гей, ти бочечко...», «Гей, не спитьсья...», «Стелися, барвінку, низенько...», «Ми збирали з сином на землі каштани...», «Не бійся смутку, що пливе...», «І виріс я на чужині...», «Ой маю, маю оченята...», «Ой сяду я під хатою...», «Вітер з гаєм розмовляє...», «Тим неситим очам...», «Не нарікаю я на бога...», «Я не нездужаю, нівроку...», «Восени прилітають невідомі птиці...»).

Заголовки, написані іншими мовами, також належать до заголовків — ускладнених знаків («Intermezzo», «FATA MORGANA», «Persona grata», «Valse melancoligue», «For the Happy Few», «-deja vu»).

Вербально-тематичні заголовки — образні знаки, які зазвичай стають зрозумілими лише після прочитання тексту, тобто несуть змістово-підтекстову інформацію, мають потужну емоційну силу. Як заголовки використовують перифрази («Буковинська орлиця», «Безсмертний полтавець», «Витязь молоді української поезії», «Живописець правди», «Яблуновоцвітний геній України», «Перший симфоніст української прози», «Учитель з Ічні»), метафори («Джинсові очі», «Жовтий князь», «Енергія таланту», «Зачарована Десна», «Крилаті велосипеди», «Крізь залізу завісу», «Жива сув'язь поколінь», «Берег його дитинства», «Вітаємо ваші світанки»), метонімії («Читаючи Бориса Олійника», «Цвіт слова народного», «Читаючи японського автора», «На землі Камоенса»), синекдохи («Дзвони Чорнобиля», «Відкрит-

тя Альберти», «Білий Бім-Чорне вухо»), символи («Сурмач», «Чарівниця», «Блакитні вежі», «Собор»), оксюмори («Веселий цвинтар»), інверсії («Змінюються часи — Нечуй застається», «Цвіт слова народного», «Жити йому у віках»), антитези («Майстер суворий і ніжний»), риторичні оклики («Нашій мові — жити!», «Думаймо про велике!», «Будьмо на висоті!»), тавтологію («Зірки — зіркам», «Життя після життя», «Швидко, ще швидше!»), римування («Навчання без страждання», «На зарядку, по порядку!», «Милим сваритися треба ще повчитися»), риторичні питання («Мова — солов'їна, то чому ж не цвірінькаємо?»), еліпси («Від Сосниці — до планети»).

5. Комбіновані заголовки. Вони одночасно можуть поєднувати цифрові, графічні, вербальні елементи («На 7-ий день Великого посту», «Згадки під *gat.com*», «Я це ♥»).

За структурою заголовки поділяють на однокомпонентні («Вибори», «Зима», «Весна»), двокомпонентні («Знову осінь», «Поезія революції»), трикомпонентні («Казка для дорослих», «Сни про Україну», «Монолог про безсоння»), багатокомпонентні («Творити людяне, творити прекрасне», «Більше совісті, більше людяності, більше правди у всьому», «Функціонально-семантичний статус епіграфа як текстової категорії»).

Отже, заголовок — це відносно автономний елемент тексту, який є точкою відліку у сприйманні його понятійної системи і містить у собі семантично згорнутий текст.

Запитання. Завдання

1. Визначте лінгвістичний статус заголовка.
2. За якими ознаками класифікують заголовки?
3. Доповніть класифікацію заголовків.
4. Чи різняться заголовки текстів, що належать до різних стилів мови?
5. Поясніть, як ви розумієте інтертекстуальну функцію заголовка.
6. Чому заголовок називають «абрєвіатурою тексту»?
7. У чому полягає специфіка вербально-тематичних заголовків — звичайних знаків?
8. Наведіть приклади вербально-тематичних заголовків — ускладнених знаків.
9. Дайте визначення вербально-тематичним заголовкам — об'єктам різних знакам.

3.8. Категорія «інформативність» («змістовність»), її мовне вираження у тексті

Поняття «інформація», її різновиди та особливості передавання комунікантом і сприймання реципієнтом є предметом дослідження багатьох наук. Її визначають як позначення змісту (Н. Вінер), сукупність різних видів повідомлень (К. Шенон), асоціюють із відомостями, даними, повідомленням. Інформація — здобуті людським розумом і досвідом знання та повідомлення, що є основою і наповненням низки вербальних текстів.

У лінгвістичній теорії тексту інформацію ототожнюють із номінацією, смыслом, змістом. Інформативність тексту у мовній комунікації стала одним із основних мотивів розвитку прагматичної і когнітивної лінгвістики, адже кожний текст — акумулятор інформації і канал її передавання.

Інформативність І. Кочан тлумачить як «ступінь новизни і несподіваності, що є в елементах тексту, для аудиторії. Інформативним є будь-який тип тексту». Ця категорія забезпечує вербалізовану організацію знань, їхнє осмислення, передавання та кодування читачем. Інформативність є основною змістовою категорією, що характеризується багатокомпонентними поверхневою та глибинною структурами.

Інформативність (франц. *informatio* — створюю уявлення про щось) — здатність адекватного донесення визначеної міри інформації про щось до реципієнта каналом зв'язку.

Інформація в повідомленні забезпечує одержання нових фактів про щось, причому необхідною умовою здійснення інформування є нерівнозначність тезаурусів (набору даних у будь-якій сфері знання) комунікантів. Основними властивостями інформації у тексті є цінність, користність, новизна, істинність.

Одне й те саме можна сказати з надмірним використанням словесного матеріалу — експліцитно; стисло, у логічному варіанті — імпліцитно. Це два способи підвищення інформативності тексту. Перший — збільшення лексичного матеріалу, уточнень, за допомогою яких краще описувати предмет чи явище. Другий — скорочення лексичних елементів, яке не шкодить змістові сказаного.

Змінюючи знаки, концепт лишається постійним, натомість ефективність варіюється. Мовно надмірні фрази прикрашають науковому, офіційно-діловому текстам. Для уникнення двозначності краще застосовувати більше характеристик одного поняття, адже згорнуті структури можуть призвести до виникнення полісемії, неточностей. Це уможливить постійну прозорість у розумінні. У текстах художньої літератури часто треба домислювати, добудовувати логічну структуру. Може бути порушено темо-ремаційний зв'язок, однак це не впливає на зміст і розуміння тексту.

Функція передавання фактів від адресанта адресату в тексті здійснюється за допомогою конкретних мовних засобів. Негентропійна функція (стосується родо-видових перетворень) інформації виконується за рахунок надмірності і компресії, з одного боку, та об'єктивності, актуальності, точності — з іншого. Функція текстової інформації як міри розмаїтості в текстах реалізується за допомогою багатопланової інформаційної структури та ефективних лексичних засобів.

Оскільки багато текстів передає не лише те, що має буквальну інтерпретацію, а й те, що введено у текст асоціаціями і конотаціями, інколи неусвідомлюваними, І. Гальперін розрізняє три види інформації:

1) змістово-фактуальну — відображення конкретного опису подій, фактів, процесів, які відбуваються в реальному світі, експліцитних, виражених вербально у предметно-логічних значеннях, на основі досвіду;

2) змістово-концептуальну — індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, описаними засобами змістово-фактуальної інформації, задум автора, його інтенція, сприймання читачем зв'язків причини і наслідку, їхньої значущості у соціальному, політичному, культурному житті суспільства;

3) змістово-підтекстову — імпліцитний зміст тексту, що ґрунтується на здатності одиниць мови породжувати асоціативні та конотативні значення, а також на властивості речень у надфразних єдностях додавати певні смисли.

Наприклад, висловлення *Попід мури стояли мами, тримали в руках серця своїх синів і дули на них, аби не боліли* (В. Стефаник) є складним образним колажем, який можна сприйняти лише у зв'язку з усіма видами текстової інформації. Символи, марковані слова, тропи опосередковують категорію інформативності в плані трьох типів інформації — фактуальної, концептуальної та підтекстової.

Фактуальна інформація як вербалізоване повідомлення про факти, певні події, процеси, явища, які відбуваються або будуть відбуватися, широко представлена у текстах службових документів. Фактуальність, наголошує О. Селіванова, оптимізує інформаційний баланс, оскільки легше сприймається і усвідомлюється читачем та не потребує від нього застосування значних масивів допоміжної для декодування інформації. Така текстова інформація має бути повною, оперативною, вірогідною. Повноту інформації визначає її обсяг, необхідний і достатній для прийняття конкретних рішень; її недостатність знижує обґрунтованість таких рішень. Надлишок інформації призводить до збільшення обсягу повідомлення без підвищення його інформативності і витрачання додаткових зусиль на його оброблення. Інформація повинна бути оперативною, тобто такою, щоб за час її передавання (опрацювання) стан об'єкта, до якого вона належить, не змінився. Достовірність інформації означає відповідність її дійсності.

Прагматичний аспект інформування визначають як цілеспрямовану організацію лінгвальних і нелінгвальних засобів, за допомогою яких фокусують такі аспекти фактуальної інформації, як цінність, вірогідність, новизна, корисність; акцентують увагу на інформації про інформацію і комунікантах; забезпечують ефективність передавання та одержання інформації в умовах комунікації.

Специфіка реалізації категорії інформативності в текстах полягає в експлікації чинників комунікативної ситуації, використанні невербальних форм прагматичного компонента інформування, поліаспектності прагматичних настанов автора та змістовій структурі суб'єктивно-модальної інформації, що співвідноситься з ними.

Додаткові прагматичні настанови реалізуються локально у відрізках тексту, що лінійно розгортаються від речення до слова або словосполучення. До розряду додаткових прагматичних настанов належать: підвищення вірогідності й авторитетності повідомлення; привернення уваги до рубрики загалом і конкретного блоку інформації зокрема; прагнення розширити читацьку аудиторію; активізація уваги за рахунок засобів образності, експресивності, емоційності, оцінності. Ці настанови підпорядковані основній меті — забезпечити ефективність інформування адресата.

До невербальних засобів реалізації прагматичного аспекту інформування в текстах зараховують різні шриф-

ти, які використовують у заголовках, підзаголовках; таблиці, діаграми, графіки, піктограми, схематичні карти і зображення; колірне виділення блоків інформації, що відповідає завершальній чи заголовній композиційній частині повідомлення. Такі засоби виконують різні функції: привертають увагу до рубрики; ілюструють вербальну інформацію; сприяють економії інформаційного простору; полегшують процес пошуку необхідної для адресата інформації; створюють у текстах малий візуальний простір, що дає змогу адресату швидко охопити весь зміст повідомлення; підвищують ефективність інформування.

Концептуальна інформація є засобом формування ідеї цілого тексту. Вона ґрунтується на модальності — суб'єктивно-оцінному ставленні мовця до змісту висловлюваного у плані реальності чи ірреальності. Модальність містить субкатегорію емотивності, яка разом з антропоцентричністю оптимізує інтерактивність авторського тексту і читача. Повна, оперативна, вірогідна інформація, викладена логічно та аргументовано у тексті документа, унеможливорює суб'єктивно-оцінну модальність. Така модальність більшою мірою виявлена в художніх текстах, у яких автор висловлює своє ставлення до зображуваного у творі. Суб'єктивно-модальна інформація у тексті полягає в акцентуації, емоційному (виразному, особливому) виділенні інформаційно вагомих елементів повідомлення для реалізації основного комунікативного наміру і комплексу прагматичних настанов. Ця інформація, змістова структура якої містить експресивно-емоційний і оцінний блоки, засоби суб'єктивно-оцінної модальності, сприяє цілеспрямованій реалізації прагматичного аспекту інформування в тексті. Суб'єктивно-модальна інформація експлікує прагматичну настанову адресанта і має на меті викликати довіру у читача до джерела інформації та бажання скористатися засвідченими фактами. Якісна новизна такої інформації впливає на рецепцію адресата, що істотно підвищує значущість каналу її передавання як одного із чинників комунікативної ситуації.

Ефективність суб'єктивно-модальної інформації залежить від селекції мовних засобів автором. Автор тексту (наприклад, журналіст) добирає чужу інформацію, впливає на її зміст за рахунок суб'єктивно-модальної інформації як складової прагматичного аспекту інформування. Чинник «автор» є передумовою чинника «прагматична настанова». Комунікативний намір автора реалізується на рівні цілого тексту, а прагматичні настанови — як на

рівні цілого тексту, так і в його композиційних частинах, тобто локально. У багатьох текстах (особливо публіцистичних) чинник «автор» не відповідає чиннику «джерело інформації».

Концептуальна інформація може бути словесно виражена в назві тексту, епіграфі, зачині, передмові, епілозі, ключових словах та топіках (загальних судженнях).

Підтекстова інформація, відтворювана шляхом породження асоціативних та конотативних значень, не властива текстам службових документів, для яких характерні однозначність смислу, конкретність, чіткість як основні принципи, умови адекватного відтворення і розуміння. Натомість така інформація є ознакою художніх текстів, орієнтованих на образно-асоціативну сферу їх сприйняття. Підтекстова інформація зумовлена багатозначністю слів, їх здатністю мати прихований смисл, який можна лише вгадати (зокрема, гумористичні тексти). Наприклад, оповідання Є. Дударя «Слон і мухи»:

Вчені мухи зібралися на симпозиум. Тема симпозиуму: «До питання про походження приказки “Не робіть з Мухи Слона”».

Муха-доповідач з усією категоричністю заявила:

— Приказка «Не робіть з Мухи Слона» в корені своєму не відповідає правді! Виходить, що первинним був Слон, а Муха вторинною. Коли все навпаки. І приказка, відповідно, має звучати «Не робіть із Слона Муху».

— Слон, — заявила Муха-співдоповідач, — істота, не варта жодної уваги! По-перше, він не може літати. По-друге, він не вмє джуміти...

Наступна Муха-оратор також поганила Слона:

— Це істота неповоротка. Не пристосована зовсім до життя...

— Колеги! — Виступила найсерйозніша учена Муха. — Що ми, справді, робимо із Слона Муху. Що ми роздуваємо: Слон та Слон! Я не бачу ніякого Слона. І вважаю, що ніякого Слона в природі ніколи не було і нема!

Учасники симпозиуму радісно заджуміли. І справді. Слона вони бачили. Бо симпозиум проходив на його спині.

Отже, при складних асоціативних зв'язках та високій образності, підтекстових смислах тощо важливу роль відіграє інформативність художнього тексту, яка вимагає розуміння антропонімів, аналізу лексичної семантики, що рухає читача (слухача) у просторі й часі.

«Підтекст — це вербально не виражена, прихована інформація, яка виявляється у процесі читання (слухання) тексту на тлі основної, змістово-фактуальної інформації завдяки здатності мовних одиниць породжувати асоціативні та конотативні значення» (І. Кочан). Способами мовного вираження прихованої інформації є: особливий порядок слів, синтаксичні повтори, переосмислення значень лексем, парцеляція (франц. *parceller* — поділяти на дрібні частини), морфологічні форми. До засобів, що створюють підтекст будь-якого твору, належать особливі ряди слів, укладені за принципом нанизування й об'єднані інтонацією переліку, наприклад:

*Відбагряніло, відпалало,
Візьметься попелом за мить.
Відгомонило, відридало,
Віддаленіло, відспівало,
Та все щемить, та все болить.
Віджеврило, відгримотіло.
Лиш десь на споді, в глибині...
Відтанцювало, відбриніло,
Відшаленіло, відраділо,
Та все відлунює мені.
Боїться лиш твого дихання,
Боїться доторку долонь,
Щоб знов не вибухнуть коханням,
Жагучим, буйним чаруванням, —
А як згасить отой вогонь? (А. Малишко).*

Текст створюють для того, щоб виразити певні думки, певний зміст. У зв'язку з цим лінгвісти визначають бінарність тексту, маючи на увазі єдність двох планів: змісту і його мовного вираження. План вираження категорії інформативності охоплює не тільки текстову, а й піктографічну, ідеографічну та інші форми інформації. Наприклад, піктографічну інформацію подають у вигляді схематичних карт, зображень; ідеографічну — графіків, таблиць. Текст виконує інтегрувальну функцію, препарує осмислення невербальної інформації. Специфічними особливостями інформації в тексті на рівні форми є трансформованість і наочність. Будь-які зміни у плані вираження призводять до докорінних змін у плані змісту, і навпаки.

Зміст тексту — це авторське відображення певного фрагмента дійсності, що існує об'єктивно чи вигаданий мовцем. Зміст пов'язаний з темою, але не тотожний їй. Він є своєрідним розкриттям, розгортанням теми. Зміст тексту

конкретніший, різноманітніший щодо теми, яка має узагальнювальний характер. Однак різнорідними мовними засобами може бути виражена саме тема, а не зміст.

Тема тексту — це ступінь абстрагування його змісту, коли виокремлюють ідеальні сутності, співвідносні зі змістом групи конкретних текстів одного чи різних авторів. Це те, що покладено в основу викладу, це предмет опису, міркування, дослідження, обговорення чи повідомлення. Інакше кажучи, тема — це те, що описують, або те, про що пишуть у тексті. Обрана чи запропонована для розкриття тема обмежує зміст певним чином. Так, якщо темою наукової праці є «Дієслівна метафора», то у ній не пишуть про метафору, наприклад, іменникову. У нехудожніх текстах зазвичай тема адекватна назві тексту. Тоді як художні тексти, навіть невеликі за розміром, є багатотемними. До того ж більшість ліричних творів загалом не має назви.

Отже, категорія інформативності, або змістовності, є невід'ємним складником будь-якого тексту (художнього, нехудожнього). Вона тісно пов'язана з цілісністю і зв'язністю, темою і авторською концепцією тексту, репрезентує ступінь смислової і змістової новизни словесного цілого.

Запитання. Завдання

1. Як можна співвіднести поняття «зміст тексту» і «тема тексту»?
2. Чи тотожними, на ваш погляд, є поняття «семантичне значення» і «зміст»?
3. Із якими поняттями співвідносять категорію інформативності в лінгвістичній літературі?
4. У чому полягає своєрідність категорії інформативності у художніх текстах?
5. Поясніть зв'язок концептуальної інформативності і модальності.
6. Чи завжди джерело інформації збігається з автором тексту?
7. Вкажіть на способи мовного вираження прихованої інформації у тексті. Наведіть приклади.
8. У чому, на ваш погляд, полягає бінарність тексту?

3.9. Репрезентація категорії «референційність» у тексті

Будь-який текст опосередкований авторським баченням подій у ньому, проекцією текстового світу на реальну дійсність. Світ, зображений у тексті, є імітованим, гіпоте-

тичним. На позначення цього явища О. Селіванова використовує текстову категорію «референційність», «яка ґрунтується на співвідношенні модального, породженого авторською свідомістю текстового світу з реальною дійсністю, її подіями, ситуаціями, фактами, предметами й особами». Референційність розглядають ще як різновид модальності.

Референційність (лат. *refero* — доповідаю) — текстова категорія, що відображає зв'язок інформації у мовленнєвому витворі з об'єктом дійсності.

Проблему референційності тексту досліджують В. Борботько, Р. Карнап, О. Селіванова, Ю. Степанов, О. Фролова та ін. Науковці пропонують розрізняти реальну, рефлексивну та ірреальну референційність (може бути фантастичною і вигаданою).

Реальна референційність полягає у тому, що викладена інформація у тексті є максимально наближеною до дійсності. Така референційність властива здебільшого нехудожнім текстам. Прикладами її реалізації є автобіографія, характеристика, діловий лист, репортаж, хроніка, огляд, заява, протокол, наукова стаття, тези доповіді, анотація тощо.

Хвиля американської культури заповонила світ. Міжнародна громадська думка в кінці 60-х — початку 70-х рр. стала заперечувати доцільність потоку вільної інформації. Все частіше почали луhati голоси на захист культурного суверенітету. Проти зовнішнього втручання в культуру виступила інтелігенція багатьох країн світу. Змінився характер світового співтовариства. Починаючи з 1945 р., з'явилися і посіли своє місце в співдружності народів більш ніж 90 нових держав. Важливою турботою цих держав було збереження їхнього національного і культурного суверенітету (Л. Кормац).

Тексти з реальною референційністю можуть містити модель теперішнього, а також викликаного у пам'яті минулого чи картини гіпотетичного світу.

Рефлексивна референційність спрямована на відтворення особистісного світогляду автора, його переживання. Мовець створює образ світу тими засобами, які він сам обирає з огляду на власний психологічний стан. Прикладом такої моделі реальності є ліричні тексти:

*Скільки б не судилося страждати,
 Все одно благословлю завжди
 День, коли мене родила мати
 Для життя, для щастя, для біди.
 День, коли мої маленькі губи
 Вперше губи мамині знайшли,
 День, що мене вперше приголубив
 Ласкою проміння із імли.
 Як мені даровано багато,
 Скільки в мене щастя, чорт візьми! –
 На землі сміятись і страждати,
 Жити і любити поміж людьми!* (В. Симоненко).

Ірреальна референційність полягає у тому, що текстова інформація репрезентує нову модель реальності, яка не збігається з реальним світом. *Вигадана ірреальна референційність* розкриває реальні речі, але скомбіновані автором згідно з його світобаченням. *Фантастична ірреальна референційність* репрезентує художню фантазію автора і покликана створити новий світ (трилер, фантастика, казка). Наприклад, уривок з української народної казки «Кирило Кожум'яка»:

Був колись у Києві якийсь князь, лицар, і був коло Києва змій, і щороку посилали йому дань: давали або молодого парубка, або дівчину. Ото прийшла черга вже й до дочки самого князя. Нічого робить, коли давали городяни, треба й йому давати. Послав князь свою дочку в дань змієві. А дочка була така хороша, що й сказати не можна. Кирило, вбивши змія, визволив князівну і віддав князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати. Та вже з того-то часу і почало зватись те урочище в Києві, де жив Кирило, Кожум'яками.

Категорія референційності визначає специфіку текстового континууму.

Запитання. Завдання

1. Який зв'язок існує між референційністю і модальністю?
2. Наведіть приклади текстів із реальною референційністю.
3. У чому полягає специфіка текстів із рефлексивною референційністю?
4. Охарактеризуйте тексти з ірреальною референційністю.
5. Як корелюють поняття «референційність» і «континуум»?

3.10. «Континуум» як категорія часу і простору у тексті

Логічна організація тексту можлива завдяки континууму.

Під час лінгвістичного аналізу тексту варто враховувати, що час і простір — універсальні категорії матеріального світу. Без них текст як відображення фрагмента реальної дійсності і певної ситуації спілкування існувати не може.

Континуум (лат. *continuum* — неперервне, суцільне) — категорія тексту, зумовлена просторово-часовою взаємодією його порожнечі і сприйняття.

Континуум — категорія не речення, а тексту, яка не може бути реалізованою у реченні, оскільки не має розгортання думки. Речення у цьому сенсі є статичним, умовно його можна прирівняти до кадру фільму. Навіть у такому висловленні як *Він почав повільно рухатися у напрямку до обраного об'єкта* можна спостерігати відрізок руху, але в ньому немає континууму. По суті, континуум як граматична категорія тексту є поєднанням когезії (зв'язності) і перервності. Часовий і просторовий континуум кваліфікують як континуум подій. Континуум художніх і нехудожніх текстів різниться. У текстах нехудожніх, зокрема наукових, простір і час постають як основні форми буття, а в художніх текстах категорії можуть набувати модифікацій, переходити одна в одну.

У художніх текстах розрізняють фабульний і сюжетний континууми. Фабульний континуум є лінійним, логічним і послідовним, відповідним хронології подій; сюжетний — відбувається у тексті згідно з авторським задумом, уявленнями мовця про зміни часу і простору.

Континууму підпорядковані категорії прогресії, хронотопу і стагнації.

Прогресія — це постійний і послідовний перебіг подій у часі та просторі. Хронотоп (грец. *chronos* — час і *topos* — місце) — час і простір художнього тексту. Термін було введено М. Бахтіним. Час і простір наявні і в нехудожніх текстах.

Стагнація — призупинення або уповільнення руху дії за допомогою ліричних відступів, звернення до уявного читача або образу читача, опису інтер'єру, артефактів, пейзажних малюнків, повернення в минуле або перенесення

ня у майбутнє. Інструментами призупинення руху дії є, зокрема, ретроспекція і перспекція.

Ретроспекція (лат. *retro* — назад і *spectare* — дивитися) — це повернення до минулих подій у часі та просторі художнього світу. Її витворюють зміст і фактуальна інформація, вона бере участь у когезії тексту. У тексті ретроспекція виконує переважно композиційну функцію, завдяки якій читач може збагнути часовий зв'язок, а саме: поновити у пам'яті повідомлення, необхідні для розуміння шляхів подальшого викладу; переосмислити ці дані за нових умов, в іншому контексті, з урахуванням того, що було сказано; актуалізувати окремі частини тексту, які опосередковано стосуються концептуальної інформації.

Існують різні способи реалізації ретроспекції, з-поміж яких особливе місце посідає повтор. Сама ретроспекція — це також повтор думки, який уповільнює перебіг оповіді. Значення ретроспекції полягає в тому, що вона інтегрує часові зрізи оповіді. Це процес парадигматичного плану. Ретроспекція насичена тематичними словами (*пам'ять, спогад, віра, доля* і под.), теперішнім історичним граматичним часом дієслів, прислівниками місця і часу (*тоді, там, колись* тощо). Як текст ретроспекція виражається у післямові, епілозі.

Перспекція (лат. *prospectus* — вид, огляд) — це перенесення подій у майбутній час і простір як прогнозування, передбачення майбутнього.

У більшості художніх текстів ретроспекція і перспекція виявлені імпліцитно. Ретроспекція ефективно сприймається при повторному і багаторазовому прочитанні тексту. Фактично кожен текст ґрунтується на ретроспекції, оскільки послідовне і поступове накопичення інформації неможливе без утримання в пам'яті раніше одержаних відомостей. Існують суб'єктивно-читацька і об'єктивно-авторська ретроспекції, тобто вони можуть бути результатом або індивідуальної творчості сприймання континууму, або авторських посилок на попередні частини тексту (*раніше йшлося про те, що...; читач пам'ятає, що...; і знову постають картини минулого*).

Перспекція як категорія тексту (не лише художнього, а й наукового) об'єднує різні мовні форми співвіднесеності змістової та фактуальної інформації з подальшою інформацією. Перспекцію виражають вислови: *як буде зазначено нижче; подальший виклад продемонструє; детальніше про це йтиметься в наступному розділі*.

Різниця між ретроспекцією і перспекцією полягає в тому, що ретроспекція завжди наявна при поступовому

розгортанні тексту, а перспекція лише зрідка зумовлена перебігом сюжетного розгортання. Особливими формами перспекції є передмова, вступ, епіграф, пролог.

Континуум як категорію часу і простору поділяють на часовий і просторовий.

Часовий континуум. У лінгвістиці тексту виокремлюють три темпоральні основи текстового часу: об'єктивний (календарний), концептуальний (подієвий), перцептуальний (емоційно-експресивний) і художній (Н. Валгіна, З. Тураєва, Т. Матвеева, Г. Золотова).

Об'єктивний (календарний) час є природним, моноспрямованим, зовнішнім щодо тексту. Це категорія фізична, пов'язана з гносеологічно-когнітивною свідомістю, упорядкуванням об'єктивного світу в людській свідомості. Реальний час глобальний, неперервний, подільний. Художній час репрезентує ці властивості і додає ще одну характеристику — конкретність. Текст існує у реальних часі і просторі як звичайний матеріальний об'єкт (книга, рукопис тощо) і має свій індивідуальний час.

Концептуальний (подієвий) час — це відображення реального часу на рівні ідеальних сутностей, виведених на основі аналізу реальностей; це система поглядів на явища, задум письменника, вченого, журналіста тощо. Відмінність об'єктивного і концептуального часу полягає у різній співвіднесеності з екстралінгвістичною діяльністю. Прямим відображенням реального часу є уявлення і поняття людини про реальний час, які втілені в різних типах текстів: ділових паперах, листах тощо. Концептуальний час може проектуватися на хронологічну вісь, але це не обов'язкова умова побудови тексту, тоді як релятивний зв'язок усіх предикатів тексту є обов'язковим. У плані засобів вираження текстовий час репрезентує лексикоцентричну категорію, яка завжди підпорядковує собі граматичну семантику.

Перцептуальний час виражає реальну і приховану позиції мовця у часі й просторі щодо подій тексту. Роль мовця можна співвіднести з роллю кінооператора, що прагне зафіксувати зображуване з різних ракурсів, а також режисера, який монтує кадри.

Художній час — це особлива форма пізнання світу, яка характеризується своєрідним поєднанням властивостей реального, перцептуального та індивідуального часу. Художній час є складником хронотопу. Розбіжності у зображенні художнього і реального часу є показниками

особливої природи світу художньої дійсності, в якому поєднуються віддзеркалення об'єктивної реальності та ірреальності (умовність). У тексті (авторському творі) реальний час відображений через його суб'єктивне сприймання, тобто час реальний поєднується з часом концептуальним, пов'язаним зі сприйманням реальної дійсності. Цей час ще називають емотивним, оскільки він ґрунтується на емоціях. Звідси і можливі зрушення у сприйманні людиною об'єктивного перебігу реального часу, який може уповільнюватися, прискорюватися (спогади, сні, уява тощо). Часовий континуум у художніх текстах менш точний, ніж просторовий. Минулий час ближчий читачеві, ніж майбутній. У художньому тексті час завдяки авторові наближений до читача через переплетення дієслів теперішнього і минулого часу. Континуум художнього часу зазвичай ґрунтується на порушенні реальної послідовності подій, не завжди забезпечується лінійністю викладу. Поєднання часових планів викладу передбачає і додаткове членування відрізків тексту. Час у побудові смислової структури художнього тексту, його композиції слугує одним із основних структурних елементів. Художній час є конкретним, глобальним, неперервним, подільним.

Категорія часу в художньому тексті ускладнена двоплановістю — це час розповіді і водночас час подій. Крім цього, наприклад, законодавчі (указ, постанова), інструктивні (рекомендація, інструкція), довідкові тексти орієнтуються на позачасове вираження думки, оскільки вони повністю або частково не містять часових значень.

Мовними засобами реалізації категорії часу в тексті є:

1) слова, словосполучення, які безпосередньо передають семантичне значення часу: *час, рік, місяць, година, хвилина, літо, весна, зима, мить, вчора, майбутнє, сьогодні, за мить, тиждень, доба, день, минулого тижня, квартал, через хвилину, у цей час та ін.*, а також словосполучення, що позначають дати: *третє вересня, дев'ятого жовтня, четверте березня, одна тисяча восьмий рік*;

2) назви історичних осіб: *Іван Мазепа, Іван Огієнко, Михайло Грушевський*;

3) номінації історичних епох, реалій: *козаччина, сталінщина, застійні часи, Помаранчева революція, Коліївщина, Люблінська унія, Берестецька угода, Гетьманщина, розпад Радянського Союзу, період Київської Русі*;

4) слова на позначення предметів побуту, одягу, пов'язаних з певним періодом: *веретено, скриня, лава, плахта, перо, чорнило, грамота*;

5) цитати як виразники певного культурно-часового періоду: *Чужого навчайтесь і свого не цурайтесь! Слово, чому ти не твердая криця?*

6) архаїзми: *гуни, скіфи, літопис, Атлантида, град, зигзиця, сущий, пїт, кріпак, циркуляр, животворящий, перст, чрево, узвар, пан, раб;*

7) граматичні форми минулого, теперішнього і майбутнього часу: *писав, говорив, вирішує, редагуватиме, аналізує, мріє.*

Текстовий час має синхронний аспект (смысловий акцент пов'язаний з поняттями коли це було і як довго тривало або позачасовим підходом) і діахронний (смысловий наголос пов'язаний із поняттям послідовності чи упорядкованості в часовому відношенні, тобто з логічною організацією у тексті).

Просторовий континуум. У лінгвістиці тексту виокремлюють такі різновиди просторового континууму: об'єктивний, концептуальний, художній та ін.

Об'єктивний простір відображає реальний світ, який сприймає суб'єкт — мовець. Концептуальний простір — це абстрактний континуум, тобто система концептів, репрезентованих лексичними, синтаксичними одиницями однієї семантичної сфери. Художній простір є складовою хронотопу, що вказує на простір уявного світу. Він відрізняється від реального так само, як художній час відрізняється від реального часу. Художній континуум поділяють на *романо-епічний* (простір прозових текстів) та *міфопоетичний* (художній простір міфів та легенд). На відміну від концептуального художній простір майже ніколи не буває абстрактним. Окрім цього, художній текст може мати і реальний простір, бо існує як матеріальний об'єкт. Від розмовного тексту художній відрізняється спланованістю просторового рішення, оскільки воно є однією із складових авторського задуму. Художній простір не має меж.

Просторовий континуум у художніх текстах точніший, ніж часовий. Географічні назви місць, де розгортаються події, і їх опис інколи репрезентовано цілком у реалістичному плані. Індивідууми є конкретними у просторі, а не в часі, тобто людина може перебувати в одному місці у різний час, але не може бути у різних місцях в один і той самий час. Існує певна асиметрія часу і простору. Тривимірний простір, що сприймається органами чуття, може стати багатовимірним: розширюватися чи згортатися у зв'язку зі світом подій. Категорія простору співвідноситься

текст із певною ситуацією, але не з перебігом, а з розгортанням її в єдиному часовому плані. Завдяки конкретності художній простір може набувати ознак художнього образу або ставати способом вираження безпосередніх смислів цілого тексту. Засобам позначення простору залежно від теми властиво змінюватися. Наближеного зображення (крупний план) можна досягнути шляхом деталізації, завдяки розгорнутому опису місця, вкрапленням фрагментів розповіді. Перехід загального плану на передній, від невизначеного простору до конкретно визначеного тощо сигналізує про межі структурно-змістових фрагментів тексту і сприяє розкриттю теми.

Ключовим поняттям об'єктивного і художнього простору є «погляд» (автора і персонажа). За умови, коли погляди автора і персонажа збігаються: а) автор перевтілюється у персонажа; б) автор іде за персонажем; в) місце автора визначено відносно.

Коли ж погляд автора відрізняється від погляду персонажа, то він: а) переміщується від одного персонажа до іншого; б) є незалежним; в) змінюється залежно від руху суб'єкта у полі опису; г) має загальний характер (Т. Матвеева).

Мовними засобами реалізації просторового континууму є:

1) слова, семантичним змістом яких є просторові координати: *верх, низ, бік, поверхня, центр, праворуч, ліворуч, місце* тощо;

2) лексичні одиниці, що є назвами обмеженого простору: *дорога, шосе, майдан, галявина, поле, бульвар, парк, поле, гай, ліс*;

3) прийменники просторового значення: *під, над, біля, в, при, навколо*;

4) топоніми: *Карпати, Вовчі Гори, Дунай, Запоріжжя, Конка, Донецьк*;

5) екзотизми: *сакля, аул, махараджа, тореадор, сарі, барбекю*;

6) власні назви, що є культурно-етнічними маркерами певної країни: *Шевченко, Котляревський, Скворода, Пушкін, Достоевський, Гашек, Толкін*;

7) назви просторових меж: *край, межа, горизонт, обрій*;

8) дієслова з просторовою семантикою: *знаходиться, міститься, лежати, стояти, сидіти, розміщуватися, розташовуватися, бути, перебувати*;

9) слова, що позначають відстань: *довжина, далеко, поруч, близько*;

10) слова — конкретизатори напрямку сприймання руху в просторі: *дивитися, виходити, заходити, повертатися*.

Локальність, як і темпоральність, може бути статичною і динамічною. Для їх розрізнення важливою є семантика дієслів. При статичній локальності використовують екзистенціальні дієслова і статичні дієслова просторової локалізованості: *годинник поспішає, холодильник працює, за вікном іде дощ*, під час динамічної — дієслова переміщення: *хлопчик біжить, дідусь іде*.

Отже, континуум, або категорія часу і простору у тексті, є важливим складником будь-якого словесного цілого. Він формує образ світу, сприяє вираженню авторської позиції, є своєрідним синтезом когезії і дискретності.

Запитання. Завдання

1. Як розрізнити концептуальний і перцептуальний час?
2. У чому сутність художнього часу? Як він реалізується у творі?
3. Охарактеризуйте різновиди просторового континууму. Чим вони різняться?
4. Вкажіть мовні засоби вираження часового і просторового континуумів.
5. Як здійснюється передавання часу і простору у художньому тексті за відсутності мовних одиниць, які безпосередньо вказують на цю інформацію?
6. У чому полягає різниця між ретроспекцією і проспекцією?
7. Чи може існувати текст поза часом і простором? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Чи властива категорія континууму реченню?
9. Проаналізуйте категорії стагнації і прогресії.
10. Чи властива ретроспекція і проспекція нехудожнім текстам? Наведіть приклади.

3.11. Інтертекстуальність

Під час лінгвістичного аналізу тексту слід враховувати категорію «інтертекстуальність» (Р. Барт, М. Бахтін, Ю. Крістева), яку ще визначають як транстекстуальність, метатекстуальність, архітекстуальність, паратекстуальність (Ж. Женнет).

У широкому розумінні інтертекстуальність тлумачать як ознаку будь-якого тексту, фактор своєрідного «колективного позасвідомого».

Кожен текст — це інтертекст, «розвінчена цитата» (Р. Барт), отже, нічого нового сказати більше не можна, бо все вже колись було сказане. Текст прямо чи опосередковано вказує на свій пратекст («Енеїда» І. Котляревського — на «Енеїду» Вергілія). Якщо і може з'явитися щось нове у тексті, то лише нові комбінування вже старих, відомих елементів. У вузькому розумінні інтертекстуальність отожднюють із цитатами, алюзіями, плагіатом. Цитати, міфи, легенди, казки, крилаті вислови, анекдоти, тексти пісень, приказки, слогани називають прецедентними текстами, тобто текстами-донорами.

Інтертекстуальність — текстова категорія, що полягає у властивості словесного витвору відтворювати чуже мовлення у формі цитувань, алюзій, ремінісценцій, переказів, дописувань, відгуків тощо.

Інтертекстуальність є ознакою не тільки художніх, а й нехудожніх текстів, оскільки для будь-якого тексту важлива словесна фактура мовлення. Чуже мовлення, відтворене у тексті, урізноманітнює словесну тканину, збагачує комунікативну палітру, дає змогу замінювати план викладу думок.

Лінгвістичні механізми інтертекстуальності полягають у відтворенні в тексті елементів ранніх текстів через цитування, алюзії, ремінісценції, прийом «текст у тексті», повторювання образів (вічні образи), пародіювання та ін.; наслідуванні чужих стильових властивостей і норм (окремих письменників, літературних шкіл і напрямів).

З огляду на механізми міжтекстових зв'язків розрізняють такі різновиди інтертекстуальності:

1) власне інтертекстуальність, тобто наявність у тексті чужого тексту (цитата, плагіат, автоцитата, текст у тексті, алюзія, центон, ремінісценція, епіграф). Поетика античних часів була філігранною. Сократ доводив, що *«немає для людини зла небезпечнішого за помилкову думку»*;

2) гіпертекстуальність, тобто переказ або посилення коментарів на пратекст, дописування чужого тексту, гра із пратекстами, пародіювання одним текстом іншого (переказ, коментар, рецензія, реферат, автореферат, відгук, резюме, анотація, переклад, продовження тексту, перезapis, пародіювання). Наприклад: *«Там, де поставив крапку Коцюбинський, звідти починається Головка»* (О. Гончар);

3) архітекстуальність, що віддзеркалює жанровий, тематичний, композиційний, стильовий зв'язок текстів

(мандрівні сюжети, запозичення світоглядного способу естетичної фіксації світу, синкретизм функціональних стилів, запозичення теми, запозичення композиції, стилізація, повторення образів). Наприклад, у фантастичних творах С. Лук'яненка, Н. Перумова «Не приклад для драконів» та Дж. Толкіна «Володар перснів» простежується запозичення способу естетизації світу, повторення художніх образів — ельфи, гноми, чаклуни тощо, сюжетів, композиції.

Міжтекстові зв'язки у словесному цілому можуть поставати на рівні жанру. Так, в українській літературі налічують понад двісті текстів-молитов (Є. Маланюк, О. Степанович, О. Лятуринська, Олег Ольжич, В. Кописький та ін.).

Текст у тексті — це особливий прийом інтертекстуальних зв'язків, сутність якого полягає у введенні до текстової архітектоніки здебільшого художнього змісту ще одного, на перший погляд, чужого за своїм стилем тексту (листи, офіційно-ділові документи тощо). Так званим чужим текстом може бути і текст цього самого автора, але написаний ним раніше. Прецедентне висловлювання можна інтерпретувати лише за наявності певних фонових знань. Часто автори публіцистичних і художніх текстів використовують вкраплення інших текстів у заголовках. Упізнавані образи і вислови, подані у несподіваних контекстах, привертають увагу читача. Текст у тексті є не просто елементом ерудиції автора чи суто зовнішньою прикрасою, він здатний акцентувати чи виявити домінантні смисли основного тексту, відкрити новий сенс, витворений шляхом нашарування інших смислів, а також створити різні рівні сприймання тексту загалом.

Цитування — основний прийом інтертекстуальності, який полягає у дослівному наведенні уривка з якогось тексту для підтвердження або ілюстрації певної думки. «Цитата як форма інтертекстуальності дає змогу безпосередньо спостерігати, як один текст включається в інший» (Н. П'єге-Гро). Плагіат розглядають як приховану інтертекстуальність. Цитатою може бути будь-який фрагмент тексту, у т. ч. заголовок і епіграф, який є однією із найсильніших інтертекстуальних одиниць тексту. Переважно епіграфи використовують у наукових, художніх, публіцистичних текстах. Ними можуть бути цілі твори (невеликі за розміром), вислови з афористичним змістом, приказки, прислів'я. Головна мета епіграфа-цитати — вказувати на основний зміст тексту, особливості розвитку сюжету,

характери головних осіб і под. Окрім цього, він пов'язує текст із тим текстом, звідки було вилучено цитату.

Цитату обов'язково беруть у лапки, у ній не можна нічого змінювати, навіть розділових знаків. Цитування буває двох видів: у вигляді прямої мови й непрямой. Вказівку на джерело, звідки виписано цитату, подають у дужках безпосередньо після цитати або у виносці знизу сторінки: *«Українське слово не просто заявило про своє воскресіння: воно довело на повен голос, що не підвладне ні русифікації, ні онімечуванню, ні мадяризації, що воно — велике слово великого народу»* (Борис Харчук «Слово і народ» // Мово рідна, слово рідне! — К.: Веселка, 1989. — С. 155). Найчастіше цитування застосовують у власне наукових і науково-популярних текстах, спираючись на іншу думку, зробивши посилання, з метою її підтвердження або скасування. Подібну функцію виконують референції (вказівка на інший текст). Інакше кажучи, у наукових текстах призначення прямої мови є змістовим, інформативним, не пов'язаним безпосередньо зі стилем, формою, тоді як у текстах художньої літератури пряма мова є частиною задуму автора.

Виокремлюють такі функції прямої мови у художньому тексті:

1) характеризувальна, оскільки, уводячи до словесної тканини прями висловлювання персонажів, автор тим самим використовує їх мовну партію для надання загальної характеристики героям;

2) комунікативно-естетична, яка полягає у тому, що пряма мова у тексті — засіб живого, природного виразного передавання змісту, інформації, розкриття художнього задуму автора.

Якщо у художніх текстах пряма мова є одним із способів характеристики персонажів, то у публіцистиці найчастіше вона постає засобом передавання інформації: художня функція поступається документальній, достовірній (говорять учасники подій).

У нехудожніх текстах, особливо наукових, цитати обов'язково відтворюють дослівно. Натомість модернізація цитат у художніх текстах частіше за все слугує створенню сатиричного або іронічного підтексту, нового сенсу. За умови талановитості автора перетворені цитати здатні експлікувати потрібний сенс шляхом переорієнтування сприймання прецедентного вислову у заданому автором напрямі. Емоційний вплив на читача здійснюється за рахунок упізнаваності висловів та дотепності, актуальності їх модернізації.

Із-поміж цитат виокремлюють *автоцитату*, тобто цитату, що вилучена автором із власного раніше написаного твору.

Центон (лат. cento — одяг або покривало, зшите з клаптів) — текст, утворений із різних рядків одного або кількох авторів. Центони складали давно (наприклад, із окремих текстів Вергілія). У наш час їх розглядають лише як своєрідну гру, жарт. Центон відрізняється від цитати, коли чітко зазначають першоджерело. За принципом центона можуть бути складені не тільки художні тексти (віршовані, прозаїчні, драматичні), а й нехудожні (наукові, публіцистичні тощо), коли створюють цитатний текст, застосовуючи при цьому між цитатами авторські зв'язки.

Алюзія (лат. allusia — жарт, натяк) — прийом інтертекстуальності, за допомогою якого мовець в імпліцитній формі встановлює зв'язки цього тексту з іншим, дає уявлення про речі, не називаючи їх безпосередньо. Це співвіднесеність описуваного або того, що відбувається у дійсності, з яким-небудь стійким поняттям чи висловом літературного, історичного, міфологічного ґатунку, натяк через наведення загальновідомого реального факту, історичної події, літературного твору чи певного епізоду з нього. «Алюзія несе на собі тавро генія» (Н. П'єге-Гро). Вона орієнтована на ерудицію читача або слухача, який повинен розгадати закодований зміст.

Прийом ремінісценції (лат. reminiscentia — спогад) вказує на відлуння у тексті іншого тексту. За своєю функцією вона подібна до алюзії та стилізації, але, на відміну від них, не усвідомлювана автором і виникає внаслідок впливу на нього творів інших письменників. Ремінісценція є одним із носіїв смислу, компонентом форми, яка має змістово-семантичне значення. Цей прийом може бути відображенням культурного тла, художньої атмосфери часу. Розрізняють пряму ремінісценцію (пряме цитування) й опосередковану, підтекстову.

Продовження — прийом міжтекстових зв'язків, коли один текст є своєрідним доповненням іншого. Наприклад, написано чимало художніх текстів-продовжень про пригоди Д'Артаньяна і трьох мушкетерів.

Тематико-композиційні міжтекстові зв'язки спостерігаються у художніх текстах, тематика, зміст і композиція яких співвідносна з іншими текстами.

Прийом міжтекстуальності переказу вказує на близькість твору до тексту-джерела. Переказ важко виокремити з-поміж переробок тем і сюжетів (наприклад, «Золотий

ключик, або Пригоди Буратіно» О. Толстого і «Пригоди Піноккіо. Історія маріонетки» К. Коллоді тощо).

Перезапис — прийом, що передбачає створення автором нового варіанта тексту. У Т. Шевченка: *А онуки? Їм байдуже, Жито собі сіють* (первинний варіант) і *А онуки? Їм байдуже, Панам жито сіють* (остаточний варіант).

Своєрідний прийом міжтекстуальності повторювання образів (вічні образи) полягає у тому, що образи художнього тексту за глибиною мистецького узагальнення виходять за межі конкретного твору і містять необмежені можливості філософського осмислення буття. Класичними прикладами образів, які порушують одвічні проблеми людського існування, є Боян, Байда, козак Голота і под., а у текстах світової літератури — Прометей, Дон Жуан, Фауст тощо. Вони сконцентрували вічні пошуки людиною своєї першосутності, свого онтологічного суттєвого призначення, закарбували істотні людські риси, виразили постійні колізії історії. В українській літературі автори найчастіше переосмислюють образи Тесея (М. Зеров «Тесей»), Дедала (М. Рильський «Дедал безсмертний»), Гільгамеша (М. Зеров «Гільгамеш»), Клеопатри (Ю. Клен «Антоній і Клеопатра», «Цезар і Клеопатра»), Каїна (М. Йогансен «Каїн»), Жанни д'Арк (Юрій Клен «Жанна д'Арк») тощо.

Отже, саме аналітичні методи дають змогу реконструювати у межах окремого тексту мовні елементи чи фрагменти прецедентних текстів. Включення одного тексту в інший створює додаткове конотативне поле і може пов'язувати тексти різних епох, культурно-історичних моделей, жанрів, графічних систем тощо. Інтертекстуальні включення завдяки контакту «своє» і «чуже» створюють умови для суттєвих (як смислових, так і структурних) трансформацій тексту.

Запитання. Завдання

1. Розкрийте сутність вузького і широкого розуміння інтертекстуальності. Сформулюйте свою думку щодо цього.

2. У чому полягає різниця між власне інтертекстуальністю, гіпертекстуальністю й архітекстуальністю?

3. У чому співвідносні поняття «текст у тексті» і цитата?

4. Чи можна вважати плагіат прихованою цитатою?

5. Порівняйте функції цитати у художньому й нехудожньому текстах.

6. Наведіть приклади реалізації категорії інтертекстуальності у тексті.

7. Чим, на ваш погляд, різняться алюзія й ремінісценція?

8. Як ще називають цитатний текст? У чому його специфіка?

3.12. Категорія «антропоцентричність».

Адресантність і адресатність у тексті

Людиноорієнтованість мовознавчих досліджень зумовила інтерес до вивчення людського чинника у текстовій архітектоніці. Бінарна базова опозиція категорії антропоцентричності «адресант — адресат» витворює ієрархічну структуру самого тексту.

Антропоцентричність (грец. *antropos* — людина і лат. *centrum* — центр) — текстова категорія, зумовлена сукупністю здібностей і характеристик людини створювати та сприймати мовленнєві витвори (тексти).

Мовна особистість може бути репрезентована адресантом і адресатом. Між адресантом і адресатом відсутня рівновага, оскільки мовець у тексті представлений завжди, а адресат — ні.

Адресант. Вихідну позицію у процесі спілкування займає адресант, або мовець, автор, суб'єкт мовлення. Адресант — це своєрідне осердя тексту, яке концентрує усі його категорії, у т. ч. когезію, часовий і просторовий континуум, це організувальна сила, яка об'єднує його окремі частини, пронизує єдиним світоглядом, визначає композиційно-структурну форму. Найчастіше авторами є поети, політики, письменники, журналісти, актори, науковці, духівники, вчителі, оратори, судді тощо. Адресантність, як наголошує О. Селіванова, репрезентована трансформацією у тексті світоглядних позицій, ціннісних орієнтацій, емоцій реального автора у вигляді автора-функції, який інтерпретується реальним читачем як фігура адресанта. Залежність тексту від його витворювача визначена типом мовної особистості — автора тексту (належність автора до одного з різновидів мовленнєвої культури — елітарної, літературно-розмовної, середньолітературної, просторічної, фамільярної тощо; статі (жіночої або чоловічої); віку; професії) — і конкретної мовної особистості, в якій виявляються індивідуальні психофізіологічні якості: темперамент, схильність або несхильність до рефлексії і под. Кожного разу автор по-різному виражає свою позицію: експліцитно, через слово, або ж імпліцитно (приховано), завдяки концептуально-змістовій чи підтекстовій інформації.

Бажання реалізувати прагматичні інтенції змушує мовця бути особливо уважним до матеріалізації своїх думок. Адресант тексту стимулює адресата-читача (слухача) до розумових операцій, створює основу для референційного акту, встановлює відповідність із екстралінгвістичною дійсністю. Соціальний та лінгвістичний досвід допомагають реципієнту розпізнати референта і осмислити те, що подано в тексті.

У структурі авторського Я виявляється не тільки особистість автора, а й автора і розповідача, автора і ліричного героя (особливо у поетичних текстах). Автор може бути прямим виразником своєї позиції у тексті — в авторсемантичних відрізках, так званих вільних реченнях, водночас авторові можуть належати характеристики персонажів, їхнього психічного стану, можливих реакцій на певні явища. Авторське втручання розширює не тільки просторові, а й часові межі зображення. Вияв присутності адресанта у тексті репрезентує словесний візерунок, упізнаваний за оцінками і засобами авторизації інформації мовними засобами, відібраними мовцем для опису (вставні слова, частки тощо: *по-перше, по-друге, вірогідно, цікаво, що і под.*), використання тексту в тексті (автокоментар, нотатки на полях до тексту, післямова, передмова).

Як зауважує соціолінгвіст Ганна Ворожбитова, актуальною проблемою сучасної лінгвістики є співвіднесення категорій «мовленнева особистість адресанта», «літературна особистість», «образ автора», «суб'єкт мовлення». У художньому тексті не варто ототожнювати автора, тобто конкретну мовну особистість з образом автора, який репрезентує своєрідне відчуження від конкретної особи. За російським мовознавцем Віктором Виноградовим (1894/95—1969), суб'єкт мовлення є складником літературної особистості, внутрішньою іпостассю літературної особистості, а образ автора — її зовнішньою іпостассю. Образ автора — це не просто категорія розповідності, викладу думок, категорія, пов'язана з формуванням текстового змісту. Це витвір літературно-художньої культури, «особистість художника слова стосовно естетичних запитів суспільства, у внутрішній зверненості до читацької аудиторії» (М. Брандес). Особистість автора зазвичай розкривається через його ставлення до теми висловлювання. Це найбільш відкрито і яскраво виявляється в авторському погляді, який може збігатися і не збігатися з поглядом оповідача. Образ автора реалізується також у способі ведення розповіді.

Узагальнивши класифікації М. Брандес, Н. Валгіної, Л. Новикова та інших, можна виокремити кілька різновидів адресантів:

1) автор — ліричний герой (здебільшого адресант поезії, ліричних творів. Це друге ліричне Я поета, форма втілення його думок і почуттів). Наприклад, поетичний текст О. Горкуші «Ніч»:

*Я іду, за мною Тінь
Розгрібає веслом синь.
Я іду, а Тінь за мною
Розкриває синь рукою.*

*Я іду чи у тумані,
Чи в надії, чи в омані,
Ніч в човні пливе за мною,
Перед нею я не встою.*

*В діамантах її шати,
Бо для неї Вічність — мати,
На волоссі снів серпанок —
Вона ними струїть ранок...;*

2) автор-наратор (прихований, не позначений у тексті, максимально наближений до автора тексту; веде розповідь від 3-ї особи однини або множини, не бере участі у діях, а лише спостерігає за ними):

Шевченко мав сильних попередників в українській літературі, але, незважаючи на це, він став її справжнім основоположником. Справа не тільки в тому, що в поезії Шевченка заграла всіма тонами звучна і ніжна українська мова. Справа не тільки в тому, що Шевченко ствердив і виховав національну гідність українського народу. Справа не тільки в тому, що Шевченко нагадує своїм універсальним талантом (він був живописцем, драматургом, прозаїком, гравером, філософом, критиком, геніальним поетом) таких людей, як Леонардо да Вінчі. Справа насамперед в тому, що завдяки Шевченкові українською мовою були написані твори світового значення (Д. Павличко);

3) автор-оповідач як учасник дій (персоніфікований оповідач, одна з дійових осіб тексту, коментатор дій зсередини):

Вслухаюся у поетичні образи коліскових і уявляю немовлятко, котре поклінує віями — дрімота-сон ходить біля вікон, заглядає у шиби, а там, на воротах, стоїть кіт у червоних чоботях... (За В. Скуратівським);

4) автор-оповідач як головний герой (виражений 1-ю особою однини, розповідь набуває сповідальної тональності, спогади передають мовні засоби типу: *як зараз бачу..., згадую..., бувало...*). Такі тексти широко репрезентовані розмовно-побутовим, художнім, конфесійним, публіцистичним стилями, окремими жанрами офіційно-ділового:

Ніколи не забуду своєї першої дитячої драми, що тяжко і надовго ранила моє серце. Біг я з важкеньким ранцем із школи. Зиркнув на ліщиновий куц біля стежки і мерщій виламав собі добреньку лозину, сів на «коня» та й гайнув, аж закурило серединою вулиці.

Мені довго не прощали цього вчинку. Дерево в нашому селі дуже шанувалося, вважалося священним (За М. Міщенком).

Окрім цього, адресант може бути колективний (автори колективної монографії), невідомий (лист невідомого автора), неактуальний (рекламний, юридичний, кулінарний, релігійний і подібні тексти, а також більшість текстів офіційно-ділового стилю), узагальнений (усна народна творчість, народна пісня, народна мудрість), містифікований (фантастичний роман).

Адресат. Реального одержувача інформації називають адресатом, читачем, слухачем, об'єктом мовлення. Існує кілька типологій адресатів:

1) за характером адресованості — прямі (емпіричні читачі або слухачі), непрямі (мають доступ до інформації, але не є актантами ситуації) та адресати-ретранслятори (передають і тлумачать повідомлення);

2) за соціально-типологічними значеннями — національні та позанаціональні. Кожна з цих груп формується за властивими конкретній культурі ознаками, тезаурусним комплексом та психічними особливостями;

3) за професійною орієнтацією — професіонали та непрофесіонали. Професіонали взаємодіють з адресантами за принципом паритету, що не є показовим для непрофесіоналів, які залежать від адресатів-професіоналів та ретрансляторів. Наприклад, юридичні тексти не адресовані дітям, підліткам;

4) за ступенем обізнаності — епіфани (обізнані адресати) та профани (необізнані адресати);

5) за співвіднесеністю з реальним та ірреальним світом — реальні і текстові (образ читача).

Залученими до інформації можуть бути представники однієї або різних груп. Адресати можуть належати до груп союзників або опонентів, зацікавлених чи незацікавлених, пересічних і непересічних комунікантів.

Аналогічно до образу автора у художніх текстах розрізняють образ читача, тобто текстовий адресант. Він може бути ліричним читачем або слухачем, якому адресовано поетичні тексти (наприклад, «Лист до загубленої адресатки» М. Рильського, вірш «Василеві Симоненкові» І. Драча).

Отже, категорія антропоцентричності — ознака як художніх, так і нехудожніх текстів, яка постає методологічною основою комунікації загалом і зорієнтована на духовність, соціальність і суб'єктивну сферу носія мови.

Запитання. Завдання

1. Наведіть приклади текстів, у яких адресант і адресат збігаються.
2. У чому полягає різниця між поняттями «адресант» і «мовна особистість адресанта»?
3. Як ви розумієте термін В. Виноградова «образ автора»?
4. Охарактеризуйте різні типи оповідачів.
5. Розкрийте діалектичний зв'язок понять «літературна особистість», «автор», «суб'єкт мовлення».
6. Чим різняться адресати художнього і нехудожнього текстів?
7. Наведіть приклади текстів, у яких автор є розповідачем, а в яких — оповідачем.

Практичні роботи

1. Функціональні вияви основних категорій тексту

Мета: сформувати у студентів уміння характеризувати текстові категорії цілісності, зв'язності, дискретності, інформативності, часу і простору, антропоцентричності тощо; виробити аналітико-синтетичні здібності у студентів при укладанні текстів за заданими категорійними параметрами.

1.1. Поділіть текст «Намісто на Україні» (за О. Олійник) на абзаци і складіть до нього план. Обґрунтуйте свій вибір. Охарактеризуйте функціональні вияви текстових категорій:

цілісності, зв'язності, інформативності, часу і простору, антропоцентричності. Визначте тип заголовка.

Намісто на Україні

Намісто — найпоширеніша складова жіночих нагрудних прикрас на всій території України. Воно було різним як за матеріалом, кольором, формою, так і за способом носіння. Найбільше цінувалося намісто з дорогих природних матеріалів — коралів, буришину, перлів, гранатів, скла, смальти. У ряді районів Західної України зберігалась архаїчна традиція прикрашатися намістом із плодів — клокічкою. У XIX столітті з-поміж заможних верств населення було поширене намісто з гранатів. Дорого цінилося і гуцульське намісто з венеціанського кольорового скла, яке завозилося з Італії. На Лівобережній Наддніпряниці було поширене намісто з «щирого» буришину, що добувається в околицях Києва. Носіння такого наміста мало приносити здоров'я і щастя. Частіше носили одну довгу й масивну низку буришину у сполученні з кораловим намістом. Коралове намісто набуло на Україні найширшого розповсюдження, хоча й залишилося малодоступним для біднішого населення. Коралі були різними за якістю, розміром, обробкою, кольоровими відтінками. Більш дешеві коралі були невеликі, мали нарізну форму маленьких циліндриків. Дорогі червоні коралі оброблялись у вигляді овалів чи барилець. На Правобережжі великі центральні намистини стягували срібною обручкою, на Лівобережжі між коралями нанизували срібні намистини. Кількість разків коралового наміста та характер обробки свідчили про достаток людини. Кораловому намісту народ приписував особливі лікувальні властивості. У траур та на піст замість червоного наміста одягали скляне — молочне або прозоре. Після тридцяти років жінка частіше відмовлялася від носіння наміста. Жінки похилого віку якщо й носили намісто, то у незначній кількості й темного кольору. На свята, ідучи до церкви або «на музики», всі груди завішували різнокольоровим намістом. Добре коралове намісто було у заможних; бідні купували намісто з різнокольорового скла. Скляне намісто поширилося на Україні в середині XIX століття. Воно було білого, блакитного, жовтого, зеленого, червоного, вишневого та чорного кольорів. Іноді на нитку нанизували різнокольорові намистини. У кінці XIX — на початку XX століття розповсюджується різнокольорове скляне, іноді типу ялинкового, намісто, яке органічно доповнювали декоративні особливості народного вбрання цього періоду.

1.2. Прочитайте текст І. Сенченка, визначте у ньому зачин, основну частину і кінцівку, ССЦ. Доберіть заголовок. Поділіть текст на абзаци і складіть до нього план.

Любов Андріївна, наша учителька, належала до найвидатніших людей, які траплялися на моєму життєвому шляху. Вона була красуня, з вогнистими очима, пшеничним повним свіжим обличчям, чорними, наче мальованими, брівками та незвичайною посмішкою. Любові Андріївній так хотілося прищепити вихованцям свій красивий політ думки, свою любов до людей, до життя, свої палкі поривання! Нас у неї було багато, гамірливих розбишак, тому в ній жив воркїтливий голубок і сам демон. Адже щоб прищепити щось, треба було насамперед тримати нас в залізних білих і ніжних рученятках. Були це найщасливіші роки мого життя. Ця чарівна жінка сідала за стіл, брала підручник, як чарівний сувій, розгортала його і водила нас по рідній землі, по суші й по морю, зазірала в глибини шахт і безодні морів, підіймалась з нами до зірок, вливала в наш мозок тверезу мужність і водночас в серце чутливість до всього прекрасного. Уроки все-таки задовгі, й у чотирьох стінах сидіти скучно. Ми ходили на екскурсії. Ходили восени у бір, у мішані гаї, на річку. Ходили весною по фіалки, ходили по сон-цвіт, бували там, де потім, мабуть, вже ходити не доводилось. Хіба не Любов Андріївна показувала нам, де мостять свої гнізда сороки, де вирила свою нору лисиця, де в травні найбільше конвалій? Як же приємно було їй в цьому допомагати! А випадав сніг, насувалася зима з морозами, і тут Любов Андріївна не губилася; Починалося готування до ялинки. Щоб зробити ялинку красивою, треба було страшенно багато зміти, багато чого навчитися. Весь грудень було роїння й кипіння, місяць чекання, підготовки, переживань, хвилювання. Чарівна душа була в цієї жінки! А як вона знаходила з нами слово! Як розмовляла! І ось проминули роки, а образ прекрасної людини все стоїть перед очима.

1.3. До поданого уривка В. Пархоменка доберіть заголовок. Визначте засоби зв'язку у тексті (лексичні, морфологічні, синтаксичні). Які з них переважають?

Свій власний голос має і кожне дерево в лісі. При найменшому подихові вітерця чути, як говорить горобина з березою, клен з дубом, осика з грушею-дичкою.

Округлі тьмяно-зелені листки осики завжди тремтять. Коли здійметься сильний вітер, осиковий лист рветься, дерево тривожно шумить, ніби скаржить на свою долю. Понуре, недовговічне дерево осика.

Радісно, ласкаво шелестить темно-зелене березове листя. Навіть сильну бурю береза витримує стійко, не скиглить, як осика, а розпусить гілля косами за вітром і сперечається з ним.

Приємний легкий голос має м'який лист липи. Могутній дуб при тихому вітрі басисто лопоче... Задумливий шелест гострокутного листа приєднує до лісового хору клен.

Легкий вітерець не розбудить мовчазну ялину. Йому нема за що зачепитись в її густій вершині. Коли ж належить сильний вітер, ялина махає лапчастими гілками і він, зриваючись з них, злісно завиває.

У бурю діброва нагадує хвилі розбурханого моря. Довгі гілки високостовбурних сосен завжди дзвенять ясно. Чудова музика соснового бору.

1.4. Визначте засоби вираження категорії зв'язності у тексті О. Гончара (лексичні, морфологічні, синтаксичні: повторення слів, споріднені слова, синоніми, займенники, числівники, прислівники, співвіднесеність часових і видових форм дієслова, сполучники, частки тощо). Доберіть заголовок.

Спочиває степ, набирається прохолоди після денної сліпучої спеки. Місяць зійшов, прадавнє козацьке сонце, на якому тепер наш вимпел лежить. Лежить та жде когось, зарившись у космічній, не торканій вітрами пилюці... Хто знайде його? Хто першим туди полетить? Тиша, тиша, мов на дні океану. Океан місячної ночі розливається навкруги. І глибину тиші не зменшує ні сюрчання коника десь у траві, ні шелест тополиного вершечка. Як він любить цей зоряний степ уночі! Десь пісня тане далеко, наче крізь сон. Повітря чисте, запашисте.

А над тобою простір, всіяний зорями: світлою порошею курить Чумацький Шлях — шлях твоїх пращурів, що проходили тут чумаками в дьогтярних сорочках... Проходили і не знали, що над ними скрутились в спіралі галактики, а тепер і до них, до заглиблених у безвість галактик, сягає твій розум. Але чи справді сягає? Чи справді наш розум всесильний, всемогутній? У найпотемніші глибини оті космічні промінь думки твоєї чи проникне?

Вітерець дмухнув, і забриніли стебельця сіна, забриніла тирса тонко: навіть скошена, навіть ставши вже сіном сухим, вона продовжує співати по-степовому.

1.5. Визначте, яку функцію виконує опис-портрет у романі І. Багряного «Сад Гетсиманський». Які засоби зв'язку наявні у цьому тексті?

На покуті, залитий сонцем, під сліпучою синявою неба сидів старий Чумак. Як живий. Величезний портрет в олійних фарбах був виконаний хоч і по-дилетантськи, але натхненно, з Божою іскрою. Сонце було повинню. Старий Чумак, бронзовий і мускулястий, дивився просто кожному в очі примружено і посміхався. Посміхався в свій довгий запорозький вус, як це він робив завжди. Монументальний, кремезний і могутній, як сама земля, коваль Чумак. Патріарх свого племені, дебелого й рясного. В робочому фартусі, отак, як щойно прийшов з роботи, лише скинув кашкета, сидів він під сліпучо-синім небом і під гілкою бузку і, склавши грубезні свої руки, спочивав. Він тримав на руках сонне дитинча. В сліпучо-білій сорочинці воно спало сидячи, припавши солодко зарожевілим личком до ковальського фартуха, як до матерніх грудей. Це вона — Галя, як була ще маленькою. Це Андрій малював десь на каторзі з манюсінької картки, яку колись сам сфотографував і завжди мав при собі. Та й потім прислав той портрет поштою. Це один-єдиний раз була вістка від нього — прислав батька, живого, такого викапаного. Руки були намальовані широченними мазками і недокінчені, і це найбільше вражало своєю правдою, грубі, необтесані ковальські руки. Під портретом був напис великими літерами — «Батько».

1.6. Визначте, як реалізується категорія часу і простору у тексті М. Коцюбинського «Дебют».

І так минав нам час. Осінь танула, як воскова свічка, ставала все прозорішою і легкою. Жадна земля випила за літо сонце, і воно стало бліде, анемічне. А земля мусила вмирати од голоду й спраги, бо чаша сонця стала порожня. Вже блакитний шовк неба покрився мереживом чорних гіллячок, наче ажурною мантильєю. Потому почалися дощі і вітри. Природа довго боролася, шуміла, протестувала і не хотіла скоритись. А таки мусила. В покорі нижче спустилось сіре та обважніле небо і придушило дахи домів у

містечку та вершечки дерев. В покорі приліпивсь до землі мокрий, збруднілий лист або жалко тріпавсь між чорних галузок. Далина дивилась з-поміж дерев помутнілим оком. В покорі плазували дорогами, немов сірі вужі, блискучі болотяні колії. Ще далі — лице неба стало суворим, його уста дихнули холодом. І побігли по стежках перед лицем вітру скручені листя, наче купа мишей. Потому несподівано зразу труснуло сніжком, і земля здавалась аркушем паперу, на яким дитина пробувала фарби — зелені, руді і сірі.

2. Цілісний лінгвістичний аналіз художніх і нехудожніх текстів

Мета: навчити студентів здійснювати цілісний лінгвістичний аналіз художнього і нехудожнього текстів; правильно визначати тип тексту; застосовувати різноманітні мовознавчі методи аналізу тексту: описовий, порівняльний, статистичний, трансформаційний, семантико-стилістичний, контент-аналіз і под.; інтегрувати текст одиницями різних рівнів: фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного.

2.1. Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Н. Руденко «На вершині науки» за схемою і зразком, поданими в Додатках.

Багате, красиве життя Климента Квітки. Доля звела його з Лесею Українкою. 1907 р. вони одружилися. Разом збирали українські думи і пісні. Він записав понад 200 пісень з голосу самої Лесі, і вже цим навіки увійшов в історію української культури. Та Климент Васильович Квітка піднявся до ролі основоположника української музичної етнографії, бо всю трудову діяльність присвятив запису і науковому осмисленню народних пісень.

Народився вчений на пісенній Сумщині у селі Хмелів. Закінчив Київський університет. І хоча за освітою юрист, назавжди здружився з народною піснею. Понад 6000 записав їх з народного голосу. Пісні головним чином українські, але є й російські, білоруські, грецькі, албанські, молдавські, грузинські, вірменські. Найбільш плодотворний для нього київський період. З 1921 по 1933 очолював Кабінет музичної етнографії в АН України. Тут Квітка видав твір, що був результатом 25-річної збирацької роботи, фундаментальну

працю «Українські народні мелодії», котра стала хрестоматією української народної музики. Климента Квітку справедливо зараховують до основоположників науки про усну народну музику. Українські балади, биліни, думи, русальські, купальські, обжинкові, календарні, обрядові, історичні пісні — смисл життя, творчості К. В. Квітки.

З 1933-го працював у Москві, будучи професором консерваторії і керівником Кабінету народної творчості. Похований на Ваганьківському кладовищі. Але пам'ятаймо, на вершини науки його вивела українська пісня, якій він дав нове життя у рідному краї.

2.2. Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Є. Гуцала «Очі» за схемою і зразком, поданими в Додатках.

Всякі очі випадало зустрічати... Відверті й прямі, як ножі, здатні, либонь, без жалю і без думок розкряти навіл будь-що: квітку — то квітку, картину — то картину, пташку — то й пташку. А скільки траплялося свавільних і владолюбних, які, зустрівшись поглядом з тобою, вже першої миті прагнуть зламати твій погляд, підпорядкувати собі, принизити, розтоптати — і відчутти втіху від своєї фізичної сили й переваги. А ті уникливі, хитруваті погляди, які постійно щось приховують, чогось уникають і побоюються, а якщо виражають — то прямо протилежне тому, що мали б виражати насправді... А в материнському погляді не було ні фальші, ні лукавості, ні хитрування.

2.3. Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту С. Богдан «Мовний етикет українців».

Мовний етикет справедливо вважають культурним обличчям нації. Він втілює найтиповіші риси мовної поведінки людини в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Увібравши давні традиції, звичаєві приписи, мовний етикет українців є універсальною моделлю їх мовної діяльності, що виявляється в системі стійких мовних висловлень. Знання цієї системи, а ще більше — повсякденна її реалізація, гармонія знань і внутрішнього світу людини, без перебільшень, є своєрідним барометром духовної зрілості нації... Відомо ж бо: ввічливість — одне з найбільших людських надбань.

2.4. Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту М. Нагнибиди «Прикмети» за схемою і зразком, поданими в Додатках.

*Крадькома в двері шарпає тихо
Л и х о.
Одним пальчиком в двері постука
Р о з л у к а.
В двері грюка до сьомого поту
Т у р б о т а.
Всі замки відкрива без вагання
Б р а т а н н я.
Входить в хату упевнено й щиро
В і р а,
А кохання дверей не питає —
В л і т а є!*

2.5. Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту С. Єрмоленко «Мова і українознавчий світогляд» за схемою і зразком, поданими в Додатках.

Процеси державотворення актуалізували питання українознавства. Українці осмислюють свою історію, повертаються до рідної мови. Свідоме, розумове прийняття українства передбачає наявність у людини українознавчого світогляду.

Слово «світогляд» має значення «система поглядів на життя, природу і суспільство». Українознавчий світогляд, відповідно, — система поглядів на суспільство, детермінована концептосферою «Україна». Іншими словами, українознавчий світогляд охоплює центри українознавства, визначені П. Кононенком: Україна — етнос, Україна — природа, Україна — мова, Україна — історія, Україна — нація, Україна — держава, Україна — культура. Погляд українців на себе і на світ віддзеркалюється в мові. «В головах слова стоїть свідомість, у головах свідомості — слово»...

2.6. Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту анотації до книжки за схемою і зразком, поданими в Додатках.

Фундаментальна праця визначного діяча українського відродження Івана Огієнка, що вперше видається у нашій державі (написана 1949 р.), цінна тим, що в стислій, доступній формі оглядає тисячолітній період української літературної мови, «тернисту й круту дорогу» її розвитку.

Основні етапи розвитку мови — від княжої доби до наших днів автор розглядає крізь призму різноманітних історичних факторів, ролі окремих письменників (від

І. Котляревського, М. Максимовича, Т. Шевченка, П. Куліша до А. Кримського, Є. Тимченка, М. Рильського) в удосконаленні літературної мови, докладно з'ясовує, яких негативних наслідків завдали процесові творення літературної мови репресії цензурних відомств царської Росії та політика партійно-більшовицького терору проти українського відродження в 20—30-х роках ХХ ст.

Книга виконує роль своєрідного підручника з історії української літературної мови.

Для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, учителів, учнів загальноосвітніх шкіл, усіх, хто цікавиться вітчизняною культурою, джерелами духовності українського народу.

2.7. Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту «Канада» (за Г. Олійник) за схемою, поданою у Додатках.

У Канаді дві офіційні мови — англійська і французька, хоча англійською говорять практично всюди, крім Квебеку і деяких районів Нового Брауншвейгу та Нової Шотландії.

Канада — країна більш церемонна, ніж Сполучені Штати. Одна із характерних особливостей канадців — їхній консерватизм. Ділові люди утримуються від переходу на «ти» на офіційному рівні.

Одягаються на службу традиційно: чоловіки — в костюми, жінки — в ділові сукні (рідше в костюми). Але в окремих великих містах, як-от у Торонто, службовці більш прискіпливо дотримуються моди, одягаючись на європейський зразок.

В офіційній обстановці вітаються ручканням. Ділові розваги влаштовують здебільшого в ресторани. Страви дозволяється вибирати на власний розсуд, хоча на офіційних заходах пропонують зазвичай щось суто канадське, наприклад, тихоокеанську нерку, арктичного гольця або сьомгу з Нової Шотландії. Британська Колумбія відома своїм сиром, а в Онтаріо та Британській Колумбії виготовляють ще й власні вина.

Канадці дуже хворобливо реагують, коли їх вважають американцями. Те, що вони розмовляють англійською, зовсім не означає їхньої подібності до американців, а швидше до англійців.

Робочі години в основних містах Канади — традиційні, а в суботу та в неділю все зачинено, крім закладів роздрібної торгівлі.

У ділових колах Канади можна зустріти жінок, хоча в цілому їхня роль тут більш традиційна, ніж у США.

2.8. Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Г. Нудьги «Мова» за схемою, поданою у Додатках.

Відомо, що мова кожного народу — явище давнє, її коріння сягає в доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим наслідком матеріальної і духовної діяльності багатьох поколінь, а кожне створене слово — це символ сформованої ідеї.

У великому творчому процесі народжується мова людини, а з нею її найміцніше природне єднання — суспільство, народ. Мова стає ніби тією субстанцією, що породжує народ, націю: створилась мова — створюється народ. Тож не дивно, що коли зникає мова — надходить смерть і народу. Нації без мови не існують, як і не існує мови без нації. Зникнення з життя якоїсь форми розумного існування — велика втрата для всього людства. Національна мова — це здобуток культури, духовної діяльності певного народу, а одночасно й здобуток культури всього людства, бо кожна мова доповнює іншу, а разом — вони витвір світового колективного людського розуму.

2.9. Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Л. Костенко «Спини мене, отямся і отям...» за схемою, поданою у Додатках.

Спини мене, отямся і отям.

Така любов буває раз в ніколи.

Вона ж промчить над зламаним життям,

За нею ж будуть бігти видноколи.

Вона ж порве нам спокій до струни,

Вона ж слова поспалює вустами.

Спини мене, спини і схамени,

Ще поки можу думати востаннє.

Ще поки можу, але вже не можу.

Настала черга й на мою зорю.

Чи біля тебе душу відморожу,

Чи біля тебе полум'ям згорю.

2.10. Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту С. Пінчука «Улас Самчук та його роман про голодомор

Улас Самчук — один із видатних майстрів української прози кінця ХХ століття. Його можна без перебільшення назвати українським Гомером.

Роман-епопея «Волинь» — найвизначніше творче досягнення цього автора. Це гімн волинській землі, народній моралі; високохудожнє відображення складних, нерідко трагічних подій в Україні періоду Першої світової війни, національно-визвольних змагань та повоєнного часу.

Роман-спалах «Марія» — найсенсаційніший з усіх творів Самчука. Катастрофічна кількість загиблих українців від голоду — це лише один показник етноциду. Другий, можливо, набагато жахливіший — це структурні психологічні зміни, які відбулися в становому хребті української нації. Зранена психіка живих з ними залишилася на все життя і передається їхнім нащадкам...

Додатки

1. Індивідуальні навчально-дослідні завдання

1. Своєрідність часткового етнолінгвістичного аналізу тексту.
2. Види адресатів у публіцистичних текстах.
3. Функціональні вияви заголовків у рекламних текстах.
4. Використання «ТИ»-тексту у публіцистиці та художній літературі.
5. Фактуальна, підтекстова й концептуальна інформація в художньому тексті.
6. Фігури мовлення як засоби діалогізації монологічного мовлення.
7. Аспекти лінгвістичного аналізу тексту.
8. Категорія модальності та її реалізація у тексті.
9. Специфіка часткового психолінгвістичного аналізу тексту.
10. Текст і його синтаксичні одиниці.
11. Текст, підтекст, контекст: порівняльна характеристика.
12. Методика текстового аналізу Р. Барта.
13. Мовні засоби образності художнього тексту (на вибір).
14. Що може означати Я у художньому тексті.
15. Організація лексичних засобів у поетичному тексті (на вибір).
16. Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту.

17. Мовна реалізація категорії часу у публіцистичному тексті.

18. Специфіка часткового структурно-граматичного аналізу тексту (на вибір).

19. Мовне вираження категорії інтертекстуальності у тексті (на вибір).

20. Лінгвовізуальні (креолізовані) тексти та їх специфіка.

21. Інтегрування художнього тексту (на вибір) на фонетичному рівні.

2. Модульні контролю

2.1. Лінгвістичний аналіз тексту як філологічна наука і навчальна дисципліна

1. Оберіть рядок, де подано перелік дисциплін, об'єктом вивчення яких є текст:

- а) синтаксис, фразеологія, фонетика, риторика, лінгвістика тексту;
- б) стилістика, риторика, основи мовленнєвої діяльності, лінгвістика тексту;
- в) стилістика, морфологія, поетика, лексикографія, лінгвістика тексту.

2. У текстоцентричному підході до мовних одиниць пріоритетними є:

- а) слово;
- б) морфема;
- в) текст.

3. Текст вивчається на рівні:

- а) будови мовних одиниць;
- б) мовного використання або вживання;
- в) мови як системи систем (різновидів).

4. Центрами теоретичного вивчення тексту вважають:

- а) Німеччину, Францію, Англію, Голландію, Швейцарію, Чехію;
- б) Польщу, Нідерланди, Болгарію, Італію, Австрію, Францію;
- в) Німеччину, США, Данію, Португалію, Румунію.

5. Ім'я В. Виногорова у науці зазвичай пов'язують з поняттям:

- а) «текст»;
- б) «мова реклами»;
- в) «мова художньої літератури».

6. Об'єктом лінгвістичного аналізу тексту постають:

- а) письмові художні тексти;
- б) художні і нехудожні, усні, письмові і друковані тексти;
- в) художні і нехудожні письмові тексти.

7. Продовжте речення «Лінгвістичний аналіз тексту — галузь українського мовознавства, яка вивчає...».

8. Основними принципами лінгвістичного аналізу тексту є:

- а) принципи рівневого підходу, взаємозв'язку, історизму, жанрової і стильової належності тексту, семантико-граматичної організації тексту;
- б) принципи дискретності, лексикографічності, морфологічної організації тексту, лексикоцентризму;
- в) принципи тотожності, рівневого підходу, нецілісності, непослідовності, історизму.

9. Укажіть, як співвідносяться поняття «лінгвістичний аналіз тексту» і «лінгвістика тексту»:

- а) це тотожні поняття;
- б) як теорія і практика вивчення тексту;
- в) це зовсім не пов'язані між собою поняття.

10. Зазначте, яким може бути лінгвістичний аналіз тексту:

- а) тільки частковим;
- б) тільки цілісним;
- в) і частковим, і цілісним.

11. Укажіть, за допомогою якого методу можна здійснити інвентаризацію і класифікацію текстів, пояснити особливості їхньої будови та функціонування:

- а) зіставного;
- б) описового;
- в) семантико-стилістичного.

12. Продовжте речення «Текст — це...».

13. Зазначте, яка одиниця містить живі обставини спілкування, учасників з їх психічними, когнітивними, соціальними особливостями, часом, місцем тощо:

- а) дискурс;
- б) текст;
- в) словесний твір.

14. Укажіть, як називається галузь історико-філологічного знання, що вивчає і встановлює історію виникнення текстів писемності, документів, їх подальшу долю, а також здійснює аналіз тексту з метою його критики (рецензування), виправлення чи видання (публікації):

- а) семіотика;
- б) когнітивна лінгвістика;
- в) текстологія.

15. Продовжте речення «Словесний твір — це...».

2.2. Лінгвістичні класифікації текстів

Варіант 1

1. Складіть текст-розповідь (5—6 речень), використавши синоніми *журба, печаль, сум*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *заварити кашу*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис весни (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть своєрідність аналізу тексту на уроках мови, спираючись на наукову статтю М. Пентилюк (Дивослово. — 1999. — № 3. — С. 30—32).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновок) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Соломона Мудрого: «*І під час сміху іноді болить серце, а кінцем радості буває печаль*».

Варіант 2

1. Складіть текст-розповідь (5—6 речень), використавши синоніми *розповісти, повідомити, проінформувати*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму до

3. Складіть опис зими (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть, у чому полягає своєрідність ритмомелодики художнього тексту, спираючись на наукову статтю Л. Гайового (Мовознавство. — 1984. — № 1. — С. 17—19).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновок) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Х. Мануеля: «*Найкраща частина у людині — серце, вона ж є і найгіршою*».

Варіант 3

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *неординарний, оригінальний, непересічний*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *допикати до живих печінок*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис обличчя (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Опрацюйте статтю А. Загнітка «Актуальні проблеми текстової лінгвістики» (Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. — Донецьк: ДонНУ, 1999. — Вип. 5. — С. 95—111).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновок) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Демокріта: «*Щасття — це гармонія духу, доброта, симетрія і непохитність*».

Варіант 4

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *зараз, тепер, нині*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму з *дощу під ринву*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис океану (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть, що таке парцеляція як явище речення й тексту, спираючись на статтю Т. Марченко (Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. — Донецьк: ДонНУ, 2000. — Вип. 6. — С. 132—136).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновок) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо філософського вислову

І. Драча «*Віriamo в магію небес, але не віriamo в манну небесну*».

Варіант 5

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *наче, неначе, мовби*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *викидати коники*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис осені (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Розкрийте питання інтертекстуальності як лінгвістичної проблеми, спираючись на наукову працю Ю. Солодуба (Филологические науки. — 2000. — № 2. — С. 51—58).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновок) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Саркавага: «*Чим би ти не наситився вчора, сьогодні ти знову голодний зранку*».

Варіант 6

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *іти, простувати, крокувати*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *пускати бісики*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис океану (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть стилістичну роль абзацу, спираючись на наукову статтю В. Горяного (Українська мова і література в школі. — 1971. — № 10. — С. 47—48).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновок) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Лао-цзи: «*Прагнучи до малого — придбаєш, прагнучи до великого — впадеш в оману*».

Варіант 7

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *зарості, хащі, гущавина*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *як рак свисне*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис моря (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. З'ясуйте, у чому полягає художнє новомислення у текстах В. Домонтовича, спираючись на наукову статтю А. Бондаренко (Дивослово. — 2007. — № 2. — С. 42—47).

5. Вдаючись до індуктивного (докази, факти — висновок) чи дедуктивного (теза — докази) мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову І. Вайнрайха: «*Мова посідає одне з найвищих місць на шкалі національних вартостей*».

Варіант 8

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *говорити, казати, базікати*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *ведмідь на вухо наступив*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис квітки (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Опрацюйте статтю Л. Краснової «Грані поетичної майстерності Ліни Костенко» (Слово і час. — 1995. — № 37. — С. 47). Розкрийте специфіку мовотворчості поета.

5. Вдаючись до індуктивного (докази, факти — висновок) чи дедуктивного (теза — докази) мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Сократа: «*Заговори, щоб я тебе побачив*».

Варіант 9

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *прекрасний, чудовий, чарівний*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *як п'яте колесо до воза*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис неба (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть, у чому полягає образно-художня структура українського поетичного тексту, спираючись на наукову статтю М. Шевченко (Українська мова і література в школі. — 2001. — № 14 (222). — С. 12).

5. Вдаючись до індуктивного (докази, факти — висновок) чи дедуктивного (теза — докази) мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Персія: «*Не шукай себе поза власним Я*».

Варіант 10

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *навколо, навкруги, навсідч*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *прикусити язика*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис лісу (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть, які бувають типи адресатів при поетичному комунікативному акті, опрацювавши наукову статтю І. Безкровної (Мовознавство. — 1998. — № 4—5. — С. 67—72).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновок) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Піфагора: «*Не ганяйтеся за щастям: воно завжди знаходиться в тобі самому*».

Варіант 11

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *тін, батюшка, священник*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *хоч кіл на голові теши*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис калини (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Розкрийте проблему повтору як стилістичного засобу орнаментальної прози, опрацювавши наукову працю Н. Дужик (Мовознавство. — 1994. — № 4—5. — С. 57—61).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновок) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Теренція: «*Скільки людей, стільки й поглядів*».

Варіант 12

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *зауважити, відзначити, звернути увагу*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *накивати п'ятами*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис кімнати (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть, у чому полягає співвідношення форми і змісту у художньому тексті (комунікативний та когнітивний аспекти), опрацювавши наукову працю О. Кагановської (Романо-германська філологія. — X., 1999. — Вип. 424. — С. 40—46).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновок) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Публія: «*Чужим недоліком мудрий усуває свій*».

Варіант 13

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *шлях, дорога, путь*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *море по коліно*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис сніжинки (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Розкрийте своєрідність лінгвістичного аналізу новели М. Хвильового «Я (Романтика)» (Дивослово. — 1998. — № 11. — С. 10—12).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновок) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Хілона: «*Хто сильний, будь добрим, щоб тебе поважали, а не боялися*».

Варіант 14

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *авторитетний, престижний*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *тримати камінь за пазухою*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис берези (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть, у чому полягають структурно-семантичні особливості нетипових текстів мовного жанру, спираючись на наукову статтю С. Швачко (Вісник Київського лін-

гвістичного університету. — Серія: Філологія. — К., 2002. — Т. 5. — № 1. — С. 13—18).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновок) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Цицерона: «*Жити — означає мислити*».

Варіант 15

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *обрій, небосхил, небокрай*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *стріляний горобець*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис людини (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть соціокомунікативний механізм впливу в сучасних астрономічних текстах, опрацювавши наукову працю Т. Радзівєвської (Мовознавство. — 1994. — № 4—5. — С. 31—36).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновок) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Періандра: «*Нічого не варто робити заради грошей*».

Варіант 16

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *незвичайний, дивний, ексцентричний*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *надів жупан та й дума, що пан*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис тварини (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Опрацюйте наукову статтю О. Демської-Кульчинської «Репрезентативність як ознака текстового корпусу» (Українська мова. — 2005. — № 3. — С. 100—107).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновок) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Солона: «*Зако-ни подібні павутині: слабкого вони затягують, а сильний їх розриває*».

Варіант 17

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *зрозуміти, збагнути, втямити*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *пекти раків*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис птаха (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Опрацюйте наукову статтю І. Синиці «Діалогічність у науковому тексті» (Мовознавство. — 2004. — № 2/3. — С. 55—60).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновки) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Зенона Кітійського: «*Товариш — це наше друге я*».

Варіант 18

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *гомінкий, гамірливий, шумний*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *загнати на слизьке*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис обличчя (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть, у чому полягають лексичні особливості рекламного тексту, спираючись на наукову статтю О. Трачук (Південний архів: Зб. наук. праць. — Херсон: Атлант, 2002. — Вип. 14. — С. 249—252).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновки) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Піфагора: «*Життя подібне до театру: в ньому часто вельми дурні люди займають найкращі місця*».

Варіант 19

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *багато, до біса, чимало*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *мов у воду опущений*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис почуття любові (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. З'ясуйте роль фразеологізмів у художніх текстах, спираючись на наукову статтю А. Пономаренко (Урок української. — 2003. — № 5/6. — С. 31—32).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновки) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Саллюстія: «Кожна людина — коваль своєї долі».

Варіант 20

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *чекати, ждати, сподіватися*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *як корова язиком злизала*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис почуття вірності (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Опрацюйте статтю С. Єрмоленко «Творчість Гончара: мовно-естетична культура сучасника» (Дивослово. — 1998. — № 7. — С. 11—13). Розкрийте специфіку текстової організації письменника.

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновки) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Демокріта: «Багатий той, хто бідний на бажання».

Варіант 21

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *абориген, тубілець, автохтон*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *народитися в сорочці*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис ялини (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть, які бувають комунікативно-естетичні перетворення українського речення в художньому тексті, опрацювавши наукову працю А. Загнітка (Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. — Донецьк: ДонНУ, 2000. — Вип. 6. — С. 142—148).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновки) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Сократа: «Доки

ми відкладаємо життя на потім, воно минає. Життя — це не ті дні, що минули, а ті, які запам'ядалися».

Варіант 22

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *балаканина, пустослів'я, теревені*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *близько лікоть, та не вкусиш*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис річки (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Розкрийте завдання і методи лінгвістичного аналізу тексту, спираючись на статтю В. Мельничайка («Теорія і практика літературного аналізу художнього тексту»: Зб. наук. праць. — Т.: Лілея, 1997. — С. 25—59).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновки) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Ж. де Лабрюєра: *«Щедрість полягає не стільки в тому, щоб давати багато, скільки в тому, щоб давати своєчасно».*

Варіант 23

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *багрянний, пурпуровий, темно-червоний*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *ні Богу свічка, ні чорту кочерга*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис церкви (5—6 речень), вживаючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть, у чому полягає своєрідність лінгвістичного аналізу поезії І. Франка, спираючись на наукову статтю Б. Тихолоза (Дивослово. — 2003. — № 4. — С. 23—27).

5. Вдаючись до індуктивного (докази, факти — висновки) чи дедуктивного (теза — докази) мислення, побудуйте текст-міркування щодо прислів'я *«Кожна голова по-своєму кива».*

Варіант 24

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *бадьорий, енергійний, жвавий*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *знайшов — не скач, згубив — не плач*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис метелика (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Охарактеризуйте діалогізацію як домінуючу категорію тексту товариського листа, опрацювавши наукову працю Н. Белунової (Русский язык: исторические судьбы и современность. II Международный конгресс исследователей русского языка. — М.: МГУ, 2004. — С. 382—383).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновки) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову Е. Лабуле: «*Не може бути краси там, де немає мудрості*».

Варіант 25

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *білий, лілейний, білосніжний*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *батькові заслуги на сина не переходять*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис будинку (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Опрацюйте наукову статтю А. Лісовського «Художня розповідь тексту» (Дивослово. — 1994. — № 1. — С. 15—17).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновки) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову І. Драча «*Хто спить на землі — не боїться упасти*».

Варіант 26

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *барвистий, кольористий, квітчастий*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *хто знання має, той мур ламає*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис улюбленого свята (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть, у чому полягає своєрідність «спілкування текстом», спираючись на наукову статтю Ю. Лазебника (Мовознавство. — 1995. — № 1. — С. 78—85).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновки) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову В. Гюго: «*Кохання — як дерево, яке виростає, пускає глибоко коріння у все наше ество і нерідко продовжує зеленіти і цвісти навіть на руїнах нашого серця*».

Варіант 27

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *добрий, чуйний, великодушний*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *прикусити язика*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис міста (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть, яким повинен бути відбір художнього слова для лінгвоаналізу, спираючись на наукову статтю М. Крупи (Дивослово. — 2001. — № 7. — С. 18).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновки) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову І. Драча «*Якщо людина не встане з колін, то вона не далеко зможе пройти*».

Варіант 28

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *буйний, пишний, дорідний*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *біда біду бачить по сліду*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис почуття розпачу (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Вкажіть на основні поняття і категорії комунікативної стилістики тексту, спираючись на наукову статтю В. Луценко (Дивослово. — 2007. — № 4. — С. 45—48).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновки) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову К. Паустовського: «*У кохання тисяча аспектів, і в кожному з них — своє світло, своя печаль і своє щастя*».

Варіант 29

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *буденний, прозаїчний, повсякденний*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *вміє поміж дощ ходити*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис дерева (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Проаналізуйте функціонально-сміслові типи мовлення у навчальному тексті, спираючись на наукову працю Ю. Романенко (Українська мова і література в школі. — 2005. — № 6. — С. 8—9).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновки) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову І. Вентама: *«Ревнощі — недолік обмеженого розуму»*.

Варіант 30

1. Складіть зв'язний текст (5—6 речень), використавши синоніми *давнина, старовина, старосвітщина*. Доберіть заголовок. Які мовні ознаки складеного тексту?

2. У тексті-діалозі розкрийте значення фразеологізму *годувати ляцями*. Охарактеризуйте діалог з мовного погляду.

3. Складіть опис троянди (5—6 речень), використовуючи при цьому тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини мови у тексті?

4. Поясніть, якими повинні бути критерії відбору текстів для сприймання учнями на слух, спираючись на наукову статтю С. Цінько (Українська мова і література в школі. — 2000. — № 4. — С. 11—14).

5. Спираючись на індуктивний (докази, факти — висновки) чи дедуктивний (теза — докази) шлях мислення, побудуйте текст-міркування щодо вислову В. Гюго: *«Щоб бути щасливим, недостатньо мати щастя, необхідно його ще і заслуговувати»*.

2.3. Основні категорії тексту

1. Зазначте основну ознаку імпліцитності тексту:

- а) в одних чи кількох реченнях тексту пропущені певні члени речень, немає частин речень;
- б) вживаються ненормативні мовні засоби;

в) вживаються властиві певному стилю лексичні, морфологічні мовні засоби.

2. Знайдіть неправильний варіант відповіді:

а) завершеність і цілісність тексту завжди визначаються автором тексту;

б) цілісність тексту — це відповідність змісту тексту його формі в обсязі, встановленому автором тексту та його адресатом, технічним укладачем для виконання визначених ними комунікативних завдань;

в) завершеність тексту — це вичерпне змістове і структурне вираження задуму автора.

3. Укажіть засоби, які виражають автономність текстових фрагментів:

а) графічні, лексичні, граматичні, композиційні;

б) лексичні, граматичні;

в) композиційні, модальні слова, віддієслівні іменники.

4. З'ясуйте вид інформації, яка наявна у текстах:

а) змістово-фактуальна;

б) змістово-концептуальна;

в) змістово-підтекстова.

5. Визначте, що відіграє провідну роль у створенні категорії континууму в текстах:

а) видо-часові форми дієслів;

б) віддієслівні іменники;

в) темпоральні й просторові прислівники, прийменники.

6. Укажіть, як називають поновлення раніше викладених відомостей, актуалізацію окремих частин тексту, переосмислення їх у новому контексті:

а) ретроспекцією;

б) проспекцією;

в) стагнацією.

7. Оберіть групи, на які поділяють категорії тексту:

а) стандартні та нестандартні;

б) структурні та змістові;

в) експліцитні та імпліцитні.

8. З'ясуйте, показниками якої категорії є повтори, синоніми, пароніми, дейктичні слова:

- а) цілісності;
- б) зв'язності;
- в) континууму.

9. Зазначте, що таке когезія:

- а) когерентність;
- б) змістова зв'язність;
- в) формальна зв'язність.

10. Укажіть, як називають постійний і послідовний перебіг подій у часі та просторі:

- а) стагнацією;
- б) ретроспекцією;
- в) прогресією.

11. Оберіть, що є формально-логічним вираженням композиції тексту, його членованості:

- а) рубрикація;
- б) парцеляція;
- в) ретрансляція.

12. З'ясуйте, як називають наявність у тексті чужого тексту:

- а) архітекстуальність;
- б) інтертекстуальність;
- в) гіпертекстуальність.

13. Зазначте, що є відображенням у тексті реального часу на рівні ідеальних сутностей, виведених на базі аналізу реальностей:

- а) концептуальний час;
- б) об'єктивний час;
- в) перцептуальний час.

14. Оберіть категорії, які репрезентують антропоцентричність у тексті:

- а) адресатність та адресантність;
- б) суб'єкт мовлення та мовна особистість;
- в) читач та одержувач інформації.

15. Укажіть основні види референційності у тексті:

- а) реальна, суб'єктивна, містична;
- б) рефлексивна, реальна, ірреальна;
- в) перцептивна, об'єктивна, фантастична.

3. Контрольна робота з курсу

Варіант 1

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту В. Баранова «До українців» за схемою, поданою у Додатках.

*Я запитую в себе, питаю у вас, у людей,
Я питаю в книжок, роззираюсь на кожній сторінці:
Де той рік, де той місяць, той проклятий тиждень і день,
Коли ми, українці, забули, що ми — українці?*

*І що є в нас душа, повна власних чеснот і щедрот,
І що є у нас дума, яка ще од Байди нам в'ється,
І що ми на Вкраїні — таки український народ,
І не просто населення, як це у звітах дається.*

*І що хміль наш — у пісні, а не у барилах вина.
І що щедрість — в серцях, а не лиш у крамничних
вітринах.
І що є у нас мова, і що українська вона,
Без якої наш край — територія, а не Вкраїна.*

*Я до себе кажу і до кожного з вас: — Говори!
Говорімо усі, хоч ми й добре навчилися мовчати!
Запитаймо у себе: відколи, з якої пори
Почали українці себе у собі забувати?*

Варіант 2

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Б. Антоненка-Давидовича «Слово матері» за схемою, поданою у Додатках.

Батько був у кузні, коли я повернувся, а мати поралася біля печі. Коли відчинив двері й переступив поріг, мати саме засувала рогачем чавуна в піч. Чи то щоб похвалитися матері своєю вченістю, чи з пустощів дитячих, я привітав її «по-городському»:

— Бонжур, мамаша! Как ви поживаете? Что нового і всьо такое прочее?

Матері аж рогач випав з рук. Вона схопилася рукою за щоку й широко розплющеними, переляканими очима дивилася на мене. Наче перед нею стояв не я, а якийсь ошуканець, що спритно начепив на гімназичну форму дорогий дитячий образ її сина.

— *Ето я, маменька... Не смущайтесь...*, — промовив я, починаючи сам ніяковіти під тим, сповненим докору, образу й болю, материним поглядом.

— *Та як же мені сину, не смутитися, — не второпала мати моєї вченої мови, — коли ти, бачу, свого роду відцурався, он уже по-якому до матері став варнякати! Отак тебе, синку, в городі образували!*

Мати похитала головою і з таким жалем подивилася, наче мене тяжко покалічили на все життя. Бачу, тут уже не до жартів. Виходить, я передав, як то кажуть, куті меду. Глянув я спідлоба на матір, а їй з очей — кап сльоза, кап друга, а далі як заплаче, як застогне моя матінка, наче ховає мене... Тут я уже не витримав, кинувся до неї, схилив низько голову і, не сміючи підвести очей, прошепотів:

— *Простіть мені, мамо, я більше так ніколи не буду...*

Відколи на міському базарі якийсь чорт поцупив у моєї матері півмішка яблук, а другого разу крамар обмахлював її в крамниці аж на вісімдесят копійок, вона не терпіла міста, де кожний чоловік видавався їй якщо не паном, то злодієм.

Мати простила. І я справді ніколи вже так не викаблучувався ні перед односельцями, ні перед батьком, ні поготів перед нею. Але тих моїх привітальних слів, що вразили її тоді в саме серце, вона не забула до смерті. Проте і вмерла вона невдовзі після того...

Варіант 3

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту М. Семенка «Зорі реклам» за схемою, поданою у Додатках.

Кохання не любить щирості —

Кохання любить гру.

В нім — безліч мук і крихта милості,

А зрештою від нього я умру.

Хто казав, що для кохання йдуть на ешафоти?

Хто казав, що кохання — то єднання душ?

Ах, не нагадуйте і не підходьте до мене доти,

Доки я не зміцнію і не скажу: не руш!

А може тому, що вже витислись соки...

Може тому, що сонце змінjali на зорі реклам?..

Роки ж ідуть — ідуть же — наперед роки?

І взагалі — нам не знищити ж плям?

Так гниє і валиться, зоставляючи прирости,

Свою виснаженість кидаючи моралі, добру.

Кохання не любить щирості —

Кохання любить гру.

Варіант 4

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту О. Матушек «Живуть на світі половинки...» за схемою, поданою у Додатках.

*Живуть на світі половинки —
У половинок тихий крок,
І половинчасті в них вчинки,
І половинчастість думок.
В їх напівдушах — напівболі
І навіть напівпочуття,
Свої куценькі напівдолі
Вони сприймають за життя.
Вони сміються напівсміхом,
І правду ріжуть, та... навпіл,
І критикують напівтихо,
І захищають з напівсил.
Їх так, буває, вродить густо —
Скриплять гілки усіх дерев...
Та половинок навіть гусінь,
Їх навіть гусінь не бере...*

Варіант 5

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Л. Кормич «Все на продаж, або Комерціалізація мистецтва» за схемою, поданою у Додатках.

«Мистецтво — не для гендлю!» Під цим гаслом донедавна працювали письменники, художники, музиканти Східної Європи. Ринковому мистецтву проголошувалася мало не священна війна на знищення.

Зовсім іншим є становище з комерціалізацією мистецтва, культури на Заході. Там мистецтво, культура, ці продукти розумової праці розглядаються як товар, підвладний закономірностям ринку.

«Не продається натхнення, та можна рукопис продати», — писав ще О. Пушкін. Енді Ворхол комерційним мистецтвом назвав таке, що продається і купується за гроші. Тут перш за все мається на увазі, що окрім великих грошей в таке мистецтво закладені і символічні цінності, які відносять твір художника до явища культури. Так що вислів американця є адекватним сучасному світовідчуттю. Якщо художник став провідником загальноприйнятих естетичних ідеалів або виконавцем соціальних замовлень, то його твори мають обов'язковий комер-

ційний успіх. «Ідоли ринку» (Ф. Бекон) спокушають художника і він часто впадає в гріх вульгаризації, аби тільки ціна була достатньо високою.

Однак варто пам'ятати, що навіть на Заході розвиток капіталізму супроводжувався певною критикою на його адресу з боку не тільки ліворадикальних вчень, але і всіх основних напрямків суспільно-політичної і художньої думки. Європейська культура завжди знаходилася в прямій чи опосередкованій опозиції до економічної дійсності буржуазного суспільства. Там же, де вона здавала свої позиції, проникалася духом комерційного розрахунку і вигоди, цілком підкорялася ринковим відносинам, там закінчувалася і її духовна свобода. Тобто культура таким чином перетворювалася в один з різновидів більш чи менш успішної підприємницької діяльності.

Бурхливий розвиток засобів масової інформації (ЗМІ) відсунув на другий план такі центри культурної діяльності, як університет (освіта, наука), видавництво (книгодрукування), театр (драматичне мистецтво) тощо. Тим самим були остаточно зруйновані бар'єри, що захищали світ інтелектуалів від ринкової стихії капіталізму. Розповсюдження мистецтва, культури відокремилася від їх виробництва. Обсяг і характер їх продукування залежать тепер від попиту. Видання книги чи успіх художньої виставки залежить від реклами у пресі або на радіо і на телебаченні.

Існування культури в умовах ринку ставить вузьку сферу інформації в залежність від більш широкої. Так, університет попадає у залежність від видавництва; видавництво і «товстий журнал» від великого щотижневика, а останній — від великої газети чи РТБ. Відповідно письменник чи художник потрапляє у залежність від журналіста; видавництво — від розповсюдження; культура, мистецтво — від рецензента; зміст — від форми тощо. У такий спосіб інтелігенція виявляється цілком підвладною через ЗМІ економічним законам.

Всі бажання, задуми, імперативи, всі людські пристрасті і відносини сьогодні абстрагуються в знаках і речах, щоб зробитися предметом купівлі і споживання.

Варіант 6

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Л. Кормич «Культурний імперіалізм, або Проблеми глобалізації в культурному вимірі» за схемою, поданою у Додатках.

Культурний імперіалізм — це спроба встановити панування у сфері культури та інформації у всесвітньому

масштабі. А робиться це для того, щоб забезпечити собі стійкі ринки збуту і максимальні прибутки. Авторами терміну є І. Сілбер (1967 р.) та Г. Шіллер (1969 р.). Вони обидва з США. Цю спробу зразу ж після Другої світової війни успішно здійснили США. Ще в 1944—45 рр. бізнесмени США поставили перед своїм урядом питання про необхідність вільного поширення інформації по всьому світу. В кінці війни приватна делегація представників преси США завітала до 22 великих міст 11 союзних і нейтральних країн. При цьому було подолано шлях біля 40 тис. миль навколо земної кулі. Члени делегації займалися пропагандою своєї ідеї і домоглися її схвалення частиною країн світового співтовариства. Навіть ООН та ЮНЕСКО підтримали США в їх прагненні вільного розповсюдження інформації новин з метою зміцнення миру. Насправді ж це означало безцензурну пропаганду американського способу життя на терені інших держав. Інформація — це товар, і за її поширення США дістають величезні прибутки. Крім того, інформація має ще й світоглядне значення, бо передається англійською мовою, яка є мовою міжнародного бізнесу.

Культурному імперіалізму США сприяла також і політика багатьох країн, керівники яких мріяли потрапити в світову систему капіталізму. Наприклад, наслідком культурної залежності в Латинській Америці був добровільний вибір керівників країн цього континенту заради національного розвитку. Внаслідок цього життя і національна культура підкоряються міжнародній системі капіталізму. А вона зводить національні культури до безликої однорідної форми. Це є необхідною умовою існування міжнародної економічної системи, що притаманне також і соціалізму. Імперіалізм — технічне породження цивілізації. Він не є культурою. Він воліє до світового панування, до світового влаштування життя. Правдоподібно, що в імперіалістичній волі до світової могутності розпадаються тіла національних держав, формується культурна однорідність світу. До неї прагне не якась одна країна, а ціла група держав.

Варіант 7

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Л. Кормич «Культурний імперіалізм, або Проблеми глобалізації в культурному вимірі» за схемою, поданою у Додатках.

Капіталізм і демократія — зовсім не еквівалентні поняття. Наслідком капіталізму у світовому масштабі

стає не свобода і рівність народів, а влада найбільш розвинутих країн світу над слабкорозвинутими країнами. Капіталізм був і залишається синонімом нерівноправності. Навіть ринкова економіка не вирішує проблеми свободи і рівноправ'я, права народу жити відповідно зі своїми уявленнями. Це доказ не проти економіки, а на користь політики, яка орієнтована не тільки на економічні, але й на екологічні, моральні, культурні та інші пріоритети.

Щойно тільки почав реалізуватися «план Маршалла», відповідно до якого західноєвропейські країни повинні були відкритися для потоку американського маскульту, як інтелігенція цих країн зчинила тривогу. У цілій низці країн Європи були вжиті законодавчі заходи проти культурної експансії США.

З часом в Західній Європі утвердились схеми вельми обережного і контрольованого надання радіомовних частот. В Англії, Німеччині і Франції практикується регулювання у сфері електронних ЗМІ між державними і приватними каналами. Взаємодія між громадськими і приватними інтересами в інформаційному бізнесі дає можливість віддавати перевагу національним потокам інформації перед транснаціональними.

З-поміж цих заходів варто відзначити заходи із захисту і національної мови. Наприклад, на автошляхах Німеччини, якими транзитом прямують мільйони європейських машин, всі написи і вказівники зроблено німецькою мовою.

Найближчими роками через агресію НАТО проти Югославії почнуть зростати культурна і цивілізаційна самооборона Західної Європи. У цьому їй допоможуть вікові традиції європейської соціальної моралі і етики, сформульовані великими мислителями минулого і сьогодення.

Варіант 8

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Л. Кормич «Американська масова культура» за схемою, поданою у Додатках.

Хвиля американської культури заповонила світ. Міжнародна громадська думка на кінець 60-х — початок 70-х рр. стала заперечувати доцільність потоку вільної інформації. Все частіше почали лунаати голоси на захист культурного суверенітету. Проти зовнішнього втручання в культуру виступила інтелігенція багатьох країн світу. Змінився характер світового співтовариства. Починаючи з 1945 р., з'явилися і зайняли своє місце в спів-

дружності народів більш ніж 90 нових держав. Важливою турботою цих держав було збереження їхнього національного і культурного суверенітету. Далися взнаки і тривалі роки фактичного розповсюдження вільного потоку інформації. Важко не помітити глобального поширення стилів американської масової культури. Вона виявляється у фільмах, платівках, ТБ, журналах. Всі сьогодні усвідомлюють, що нація, чий засоби масової інформації скеровуються з-за кордону, не є нацією.

Зрозуміли це і в ЮНЕСКО, і в ООН. В 1972 р. на Генеральній Асамблеї ООН було ухвалене рішення 102 голосами проти 1 голосу делегата США про контроль над вільним потоком інформації. Та навіть ще й у 1994р., наприклад, у Монголії 80 відсотків відеопродукції поступало з США.

США здійснюють непрямий вплив на залежні іноземні правлячі еліти. Культурний гегемонізм — важливий фактор поширення американського способу життя. Попри низьку естетичну цінність і відверту грубуватість американська масова культура приваблює молодь у всьому світі. Задоволення за всяку ціну — це дуже спокуслива річ для підлітків та юнаків. Три чверті телепрограм і фільмів на світовому ринку — американські. Дев'яносто відсотків кінофільмів на екранах Європи — американські. Комп'ютерною мовою, мовою Інтернету є англійська, тобто зміст і якість глобального спілкування диктуються США. Щороку до США з'їжджаються півмільйона іноземних студентів, щоб отримати освіту.

Варіант 9

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту М. Харківа «Україна — нова вища раса: розум» за схемою, поданою у Додатках.

В світі існує безліч критеріїв оцінки розумності тієї чи іншої нації. Одні з них базуються на констатації видатних представників якоїсь нації в різних галузях людської діяльності. Інші — на науково-технологічних досягненнях нації. Є й такі, що безпосередньо пов'язують розум із силою та успіхами у війнах. Проте загальна розумність нації складається з індивідуальних носіїв розуму. Існує принаймні чотири категорії поділу розуму людей за його практичним спрямуванням і застосуванням: концептуальний, естетичний, соціальний та робочий розум. В світі є нації з перевагою носіїв тієї чи іншої категорії. Прадавні пращури сучасних українців жили в

умовах, коли для того, щоб вижити, необхідно було навчитися заплутувати та підманювати партнера. У етнічному розумі українця мислення «за себе» перехрещується з міркуваннями «за іншого». Практичний досвід в усі часи підказував українцям шлях гнучкості, пристосування. Особливо під час іноземних поневолень. Одні народи мислять словесними кодами, інші за допомогою символів, а українці образними категоріями типу «свій» — «чужий» або «моє» — «чуже». На жаль, свої переваги соціального розуму більшість українців використало на користь сусіднім націям. Українська еліта досягала неабияких успіхів на службі у поляків, росіян, навіть турків. Подібна гнучкість українського розуму є похідною від його рефлексії. Ані здібність до генерації ідей, ані глибина мислення чи його самокритичність не зрівняються з нейрологічною і природною гнучкістю розуму українця. Остання й дозволяла пристосовуватися до різних життєвих ситуацій і виживати. Виживати в умовах заборони рідної мови, голокостів, геноциду та етноциду.

Якщо, наприклад, росіяни живуть одним днем, то для українців дуже важливим є перехід від тимчасової перспективи до масштабів років, десятиріч і навіть століть.

При цьому поступово випрацьовується вміння покоління відмовлятися від негайного виконання своїх бажань заради досягнення накресленого у майбутньому. От чому для українця істина повинна бути пережита, а не викладена чи розказана. Отож всім націям, які ходять під Богом — своє.

Варіант 10

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Р. Кобальчинської «Різдво Пресвятої Богородиці» за схемою, поданою у Додатках.

Ластівки на дротах разочками намиста. Осінні свята надходили. Семена, Різдво Пресвятої Богородиці... У хатах прибирали образи, справляли обіди. Як файно вуйна Марія завітчала образ Матері Божої — чорнобривцями, купчаками, васильками та рушничком. Іменини. Прийшли куми. Вінчик із жита і зілля в дар принесли, перс веслом житнім ручки із'язали, вінчик той на груди поклали.

Потім співали вуйночці Марії «Многії літа». Гостилися. Ще співали. Тих співанок, що в лузі квіток, вже касети не стало на запис і рука зболіла писати. А сусіди не розходилися.

Десь за північ, коли все стихло, я поглянула на образ Богоматері в зіллі і побачила там вуйночку Марію, а замість святого Миколи привидівся мені вуйко Семань — з мисочкою, в якій курилася живиця. Вуйко хотів догодити пані з Києва, бо ж тяжко стурджена, писала багато, обкурював хату, аби легко спалося. Мені на очі наверталися сльози від іменин вуйни Марії, від живиці вуйка Семана і від усього, що я почула в цій покутській хаті...

Варіант 11

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту О. Матушек «Двобій» за схемою, поданою у Додатках.

*Чи життєві долаємо гори,
Чи в обхід прокладаємо шлях —
Всюди нас переслідуює ворог,
Найпідступніший ворог —
С т р а х.*

*Він собі обирає мішені
По лякливих збілих очах.
Наші душі, неначе кишені,
Вивертає він по ночах,
На прицілі його пістолета
Кожен відступ — в словах чи в ділах...*

*Хто
в поеті
убив
поета?
С т р а х!*

*Хто
у випробувальну годину
Крізь мовчання сургуч на вустах
Викрав з кращого друга — Людину,
Оболонку лишивши?
С т р а х!*

*Хто
в притишених кабінетах
По вознесених поверхах,
Тут і там розставляючи вето,
Всі ідеї вбиває?
С т р а х!*

Варіант 12

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Р. Кобальчинської «Святий Миколай» за схемою, поданою у Додатках.

День святого Миколая. Діти готуються, вчать молитви, колядки. За це святий приносить чемним дітям подарунки, а неслухняним — різку. Пам'ятаю свою маму, перебрану на святого. У білих полотняних штанях, з конопляною бородою та патерицею. Я так ревно співала «А хто, хто святого Миколая любить», що нічого не виділа. А сестричка моя все потім допитувалася в бабці, чому в святого Миколая зубчик золотий, як у нашої мами. І голос такий, як у мами. І патериця, як палиця в хатній мітлі... Підросли ми. Мама вже не перебиралася на святого Миколая. Та він продовжував класти нам подарунки під подушки, і ми все чекали на нього...

Кожне навіть найменше свято залишалось крихіткою радості у душах, бо в нашій сім'ї шанували одвічні звичаї. Так уже повелося в отчім краю: хто дотримувався звичаю — був чесною людиною, вартою всілякої пошани. Пусті ті люди, що звичаю не пильнують, бо то коріння наше.

Варіант 13

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Б. Олійника «Мелодія» за схемою, поданою у Додатках.

Заболю, затужу, заридаю... в собі, закурличу,
 А про очі людські засміюсь, надломивши печаль.
 Помолюсь крадькома на твоє праслов'янське обличчя
 І зоря прокладе на мовчання моє печать.
 Забіліли сніги, забіліли на білому світі
 Опадає листок, як зів'яле чайне крило,
 Там, де ми відбули, там, де наше відтьохало літо, —
 Забіліли сніги... забіліли сніги...
 Це приходить, мов сон. Це приходить до мене із марень.
 Теплий шепіт і схлип... чи сльоза, чи роса од ріки?
 І на обрїй вечірній ляга, мов на еллінський мармур,
 Ледь означений профіль і тиха лілея руки.
 Я для інших одцвів, я під серцем сховав свої квіти.
 Я від ока чужого туманом осіннім укривсь.
 Але якось вночі підійди і торкни мої квіти —
 Я тобі засвічусь, як нікому іще не світивсь.
 Заболю, затужу, заридаю... в собі, закурличу,
 А про очі людські засміюсь, надломивши печаль.
 Помолюсь крадькома на твоє праслов'янське обличчя,
 І зоря прокладе на мовчання моє печаль.

Варіант 14

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту І. Цюпи «Осінь» за схемою, поданою у Додатках.

Жовтогаряча осінь стоїть над Осокорами, розкинувши високо над землею блакитні небеса. По садах загуляли золоті падолисти, та ще срібне павутиння літає в повітрі, снує свою дивну пряжу над перелазами.

Стоїть лагідна пора бабиного літа, останні сонячні дні такі ласкаві, оповиті сріблястим мереживом, мрійним смутком, прощальним ячанням журавлів, що відлітають у вирій.

На городах уже зібрані гарбузи, викопано картоплю, зрубано капусту на грядках. Тільки де-не-де стоїть сухе соняшничиння і тихо шерехтить, нагадуючи про гарячі дні літа, коли цвіли вони жовтими решетами на городах, просіваючи сонячний пил. Зів'яли, поникли від нічних приморозків квіти біля хат, тільки одні високі синенькі цвітуть, стеблами схожі на нехвороц. У народі їх називають морозом. Може, тому, що стоять вони наперекір заморозкам, може, тому, що цвітіння їхнє нагадує голубуватий іній раннього приморозку.

Під стріхами хат дбайливі господині розвішали золотаві качани кукурудзи, жовті гвоздики і кетяги червоної калини. Здалеку, коли глянеш, стоїть така хатина, як молода в осіннім вінку. Стоїть і жде весілля. Може, й справді завітають до такої старости. Адже осінь — то найкраща пора сватання. Щонеділі прокочуються по селу весільною перезвою дружки і бояри, гудуть бубни, лунає весільна музика.

Варіант 15

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Є. Гуцала «Молода весна» за схемою, поданою у Додатках.

Блакитними очима дивиться мені в очі весна.

Вона ще молода, ніжна, усміхається святково й чисто, в її ледь чутному диханні — збудлива таємниця свіжості, краси природи, що завжди відроджується й відроджується.

Ще так недавно бігла по дніпровських кручах рудою лисицею осінь, бігла барвисто, холодним повітом несло від її прудкого, безповоротного бігу. Так недавно дихало в мої думки студеним запахом зів'ялого листя, а вже сьогодні — лагідне, шовковисте повітря весни купає мої очі, вся земля наче випромінює благодатну снагу, що помагає рости не тільки траві, квітам, деревам, а й мріям людським.

Стоять верби, опушені зелененьким листям, і, здається, чують оплески журавлиних сурм у піднебессі, легенький бентежливий передзвін — прозорий, кришталевий.

Протягом усієї минулої зими я відчував: щось має статись у цьому світі, щось неминуче станеться. Й тепер, коли прийшла весна, коли війнула мені в груди тлумовиськом перших своїх тонких, таких пам'ятних запахів, коли в мене все помолоділо, мов вербове пагіння над дніпровською водою, то я добре знаю: очікуване прийшло, наче народжене силою мого бажання, і наймення йому — синя та золота весна на дніпровських кручах.

Варіант 16

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту «Правила користування бібліотекою» за схемою, поданою у Додатках.

Запис до бібліотеки здійснюється в автоматизованому режимі на підставі паспорта чи довідки зі штампом прописки або реєстрації, а для студентів — студентського квитка. Право користування бібліотекою надається з 18-річного віку (виняток — студенти ВНЗ III—IV рівнів акредитації та студенти останнього курсу технікумів). Право користування абонементом надається виключно мешканцям міста. Читачький квиток видається на термін, встановлений директором. При запису до бібліотеки читач отримує «Правила користування бібліотекою» і своїм підписом зобов'язується їх виконувати. У разі зміни місця помешкання, зазначеного в паспорті, користувач повинен негайно повідомити про це бібліотеку. Перереєстрація читачів проводиться щорічно з поданням паспорта. Разове відвідування бібліотеки користувачами в окремих випадках допускається тільки в разі пред'явлення паспорта і отримання разового читачького квитка, який повертається після відвідання бібліотеки; постійні читачі, які не мають при собі квитка, обслуговуються як разові. Передача читачького квитка іншій особі і користування чужим квитком не припускається. У разі втрати читачького квитка користувач повинен заявити про це в бібліотеку, відшкодувати його вартість у розмірі, що відповідає накладним витратам, і отримати дублікат читачького квитка.

Варіант 17

Зробіть цілісний аналіз тексту О. Матушек «Жінки старіють так раптово...» за схемою, поданою у Додатках.

*Жінки старіють так раптово —
Мов ніч на місто опада...*

Душа така ще світанкова,
 Така ще мрія молода,
 Ще ледь притишено зітхання,
 Ще ледь примружено наїв,
 Ще береже весняна пам'ять
 Святковість найдорожчих слів.
 Ще тільки перший крок дитини,
 Іще в очах — надії даль,
 Іще сивинки — не сивини,
 Іще задума — не печаль,
 І квітам струшують пелюстки
 Пора ще тільки настає...
 А жінка дивиться у люстро —
 Нікого там не пізнає.

Варіант 18

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Г. Бондаренко «Осика» за схемою, поданою у Додатках.

Осика вважалась у народі особливим, проклятим деревом. Кажуть, коли Богородиця з немовлям Ісусом тікала від царя Ірода, то ховалась від погоні під деревами. І всі дерева стояли тихо, не шелеснувши, лиш на осиці дрібно тріпотіло листя... За цей гріх Бог прокляв її. Пізніше на дереві повісився Іуда-апостол, що зрадив Христа. І тепер уже довіку тремтить листом: од жаху за скоєне. За народними повір'ями осика була сильним відворотним засобом од нечистої сили: кілок з осики забивали на воротах під Зелені свята (од відьми), а потім, щоб не велось у господі нічого лихого, закидали його на горище. Щоб утратив свою лихозвісну силу упир чи відмак, в його могилу забивали той же осиковий кіл.

Варіант 19

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту І. Багряного «Сонячний Київ...» за схемою, поданою у Додатках.

Сонячний Київ і бульвар Шевченка... Буйні каштани стоять безкінечною шпалерою й тримають на сонці чудесні свічі — свічі своїх квіток. Каштани, наче великі панікадила, парадно розставлені на вулицях, встромлені в чорну, зволожену майським дощем землю. Вони стоять і тріумфально кадят в небо золотим пилом, пахощами, буйним пафосом цвітіння, а на листках і на свічках кві-

ток мерехкотять дощинки, діаманти краплин, випромінюючи веселки. А по вулиці йде, пританцьовує, сміхом заливається молодість, їхня молодість, його (Андрієва) молодість, — по Києву, по столиці його землі, по бульвару Шевченка, — безжурна, відважна, горда, закохана молодість! Їй присвічує сяйво фантастичних зелено-рожевих панікадил... Каштани... Вони ж стояли і в парку його рідного міста — свідки його дитинства, свідки його юнацтва, свідки його любові, мрій, зітхань і поцілунків ночами травневими, вечорами липневими... Розпростерши віти густими шатрами, вони оберігали його щастя, його майно, його радість, буремне кипіння його молодості. І вони мовчали, як змовники, й, як змовники, шуміли грайливо вітами назустріч, прихиляючи небо, скорочуючи до нього шлях... Каштани...

І це ніби від них посланець стоїть за вікном.

Коли йде дощ, уночі, тоді за вікном чути шум окремих — дощ, іде по деревах, і тоді арештантському вухові видається, ніби хтось грає на арфі, — дощ січе, ... ударяє по різних площинах, поставлених під різними кутами, по листочках великих і маленьких, і все це відрізняє чуйне арештантське вухо. А коли дощ вишухав, а за ним затихає і вітер, — довго ще капають звуки різного тону — краплини, зриваються й падають з листу на лист — раз, два, три, чотири... Дерев! Цілий світ! Цілий великий сад, хоч їх тільки двоє. Вони шелестять листом за ґратами, й вони шелестять у душі...

Варіант 20

Зробіть цілісний лінгвістичний аналіз тексту Л. Костенко «І знову пролог» за схемою, поданою у Додатках.

Маю день, маю мить, маю вічність собі на остачу.
 Мала щастя своє, проміняла його на біду.
 Голубими дощами сто раз над тобою заплачу,
 Гіацинтовим сонцем сто раз над тобою зійду.
 Ми з тобою такі безборонні одне перед одним.
 Ця любов була схожа на таїнство перших причасть.
 Кожен ранок був ніччю, кожна ніч була передоднем.
 Кожен день був жагучим чуттям передцасть.
 А тепер... Що тепер? Мое серце навіки стерпне.
 На пожежах печалі я пам'ять свою обпалю.
 Якби ти знав, як солодко, нестерпно
 І як спочатку я тебе люблю!

4. Схема цілісного лінгвістичного аналізу тексту

1. Визначити тип тексту:
  - а) за характером побудови;
  - б) за функціонально-смісловим призначенням;
  - в) за участю у мовленні одного, двох і більше учасників;
  - г) за жанровою належністю;
  - ґ) за стильовою належністю;
  - д) за формою репрезентації.
2. Указати мовні засоби вираження цілісності тексту.
3. Зазначити як виражається у тексті категорія членованості:
  - а) на графічному рівні (слова, речення, абзаци, розділи, параграфи);
  - б) на композиційно-змістовому (надфразні єдності (НЄ), складне синтаксичне ціле (ССЦ), прозова строфа (ПС), періоди, топіки, компоненти тексту).
4. Дати характеристику інтегрування тексту графічними засобами:
  - а) пунктуаційними (крапка, знак питання, дужки, двокрапка, кома, тире, лапки, три крапки, усунення пунктуації, знак оклику);
  - б) друкарськими (посднання у тексті різних знакових систем, використання різних способів виділення у тексті, фігурне розташування рядків, графічне членування тексту на окремі ритміко-інтонаційні та експресивно-сміслові фрагменти, різні шрифти тощо).
5. Дати характеристику інтегрування тексту фонетичними засобами:
  - а) смислова закінченість фрази, ритму;
  - б) інтонування (ритмічність, емоційність);
  - в) мовленнєвий такт (смислова закінченість чи незакінченість);
  - г) милозвучність і римування;
  - ґ) наголошування (нормативність, ненормативність, притягання уваги).

д) засоби милозвучності — чергування голосних і приголосних (музикальність, вимовна легкість, співучість, асонанс, алітерація, анафора, епіфора, рондо, зевгма, розкладення алітерації, ономаіопея).

6. Визначити своєрідність інтегрування тексту на лексичному рівні, функціонування у ньому:

- а) споконвічної української лексики (спільноіндоєвропейської, спільнослов'янської, спільнослов'янської і власне української) і запозичень; довести доцільність використання саме такого співвідношення лексики (щодо її походження);
- б) лексики щодо її емоційності, нормативності (наявність діалектизмів, розмовно-просторічних елементів, професіоналізмів і жаргонізмів);
- в) багатозначних слів та їх роль (для створення образності чи комічного ефекту, каламбурів);
- г) синонімів, довести доцільність їхнього використання (для точного відбору слова, як засіб ампліфікації, для усунення тавтології);
- г) антонімів, визначити доцільність їхнього використання (як засіб контрасту, оксиморону тощо);
- д) омонімів і паронімів;
- е) активної і пасивної лексики (архаїзмів та історизмів), неологізмів (загальнономовних та індивідуально-авторських);
- е) образних засобів (метафор, порівнянь, оксиморонів і под.), охарактеризувати їх з погляду оригінальності та доцільності.

7. Дати характеристику морфологічним засобам у тексті, визначивши при цьому:

- а) функції іменника у тексті (номінативну, описову, оцінну, емоційну, символічну, конкретизувальну);
- б) функції прикметників (виражальну, конкретизувальну, образну);
- в) роль дієслів у тексті (виражальну, динамічну, емоційно-оцінну);
- г) роль службових слів у тексті;
- г) чим зумовлений відбір автором певних граматичних категорій (авторською настановою, жанром, стилем чи типом мовлення).

8. Дати характеристику інтегруванню тексту синтаксичними засобами, визначивши при цьому роль:

- а) простих і складних речень, їхні смислові і стилістичні функції;
- б) речень за метою висловлювання;
- в) однорідних членів речення (номінативна (для перерахування), виражально-характеризувальна (для створення гумористичного ефекту));
- г) односкладних речень (описова, узагальнювально-смислова, виражальна);
- г) вставних слів і речень;
- д) відокремлених членів речення;
- е) речень з прямою мовою;
- є) синтаксичних одиниць, які переважають у тексті;
- ж) синтаксичних фігур (порівняння, риторичні питання і звертання, еліipsis тощо).

9. Охарактеризувати категорію зв'язності у тексті (граматична, семантична, смислова, ономасіологічна, структурно-композиційна, референційна, прагматична).

10. Пояснити, у чому полягає мовна своєрідність категорії інформативності тексту.

11. Зазначити, як виражаються у тексті категорії адресантності (колективний, невідомий, неактуальний, узагальнений, містифікований автори) й адресатності (реальний, передбачуваний, текстовий читачі).

12. Указати на лінгвальну репрезентацію текстової категорії референційності (реальна, квазіреальна, ірреальна, алегорійна моделі тексту).

13. Пояснити, у чому полягає специфіка текстового континууму (фабульний, сюжетний континууми, стагнація, прогресія, хроноtop, проспекція, ретроспекція).

14. Охарактеризувати роль інтертекстуальності аналізованого вами тексту (власне інтертекстуальність — цитати, алюзії, центонні тексти; паратекстуальність — співвідношення тексту із заголовком, епіграфом, післямовою, дописування чужого претексту; гіпертекстуальність — пародіювання одним текстом іншого; архітекстуальність — жанровий зв'язок текстів).

15. З'ясувати ідею (концепт) тексту.

16. Визначити логічну і мовну домінанти тексту.

17. Назвати індивідуально-авторські мовні засоби, які створюють особливості саме цього тексту.

18. Зробити висновок про доцільність мовних засобів, які несуть основне смислове і виразове навантаження, сприяють точному і дійовому передаванню теми та концепції тексту.

4.1. Зразок цілісного лінгвістичного аналізу тексту

Бабине літо

Калина уже по ярах стоїть у червоних кетягах, як у зорях. Кожна ягода аж дзвенить достиглим соком, так і жевріє сипким жаром. Але не може підпалити ні віття, ні стверділого листа. Горобці клюють ягоди, кетяги ворущаються, і набубнявілі сузір'я здригаються, ніби хочуть злетіти. І від того, що на калині стільки ягід, вона здається усміхненою. Щасливою і усміхненою.

Орють. Переорана чорна земля піднімає вище груди, звільна зітхає. Її огортає солодка втома: за літо вона наморилася, вигойдуючи на собі збіжжя, бита громом, лякана блискавкою. Тепер вона позіхає, сивими ранками вкривається туманом, до полудня тримає на собі колючу росу, а тепло її ввечері швидко простигає, залазючи вглиб... Земля жде на обложну мокву, на сірі пронизуючі вітри, на безпроглядні ночі. Вся та негода буде їй байдужою, вона засинатиме. І коли хуга співатиме од яру свою перемерзлу пісню, вона вже спатиме. Все більше вкриватиметься глибокими заметами. І снитиметься їй, мабуть, легкий весняний дощ, який лунко стукає у її снігову хату. І так довго снитиметься їй той дощ, аж поки справді не розбудить.

А тепер — орють, і калина по ярах стоїть у вогні. А тепер небо сизе, і по ньому пасуться сизі хмари. А тепер — лисиця вибігає з нори, вже пухнастіша, і хоч не залишає поки що слідів, але така ж обачна, як і тоді, коли сніг буде продзьобаний торочками її лап. А тепер — повітря пронизане сумом, і той сум тонко блищить на поверхні польової річечки-крутійки, ним пахне димок з багаття, у якому пастухи печуть картоплю, тим сумом дзвенить торохка бадилина, за яку вчепилась, цідиться і не може процідитись нитка бабиного літа.

А тепер тітка Солоха ламає калину. Зірвані кетяги складає у торбу. Сама вона згорблена і немічна. Щоб стара була така — то ні; а всеньке життя прослабувала, нездужалося їй. Якого кетяга не дістає, то нагинає гілляку. А якої гілляки не нагне, то рогачиком її притягує. Ягоди сяють у сузір'ї, не опадають і мимоволі соком не бризкають. Вони терпкувато пахнуть, і гіркощами од них несе, і вже долоні натерлись калиною, і одяг, і коси просякли також. Поступово худі бабині щоки теж починають світитись, ніби калина покропила їх своїм соком. (Є. Гуцало).

Текст Є. Гуцала «Бабине літо» побудований від 3-ї особи однини. За функціонально-смісловим призначенням — це розповідь з елементами пейзажного опису. За стильовою і жанровою належністю — текст художнього стилю, оповідання. Текст подано у друкованій формі у вигляді монологу. Категорію адресантності репрезентовано автором-оповідачем, а адресатність — текстовим читачем.

Аналізований художній твір складається зі своєрідних мікротекстів — складних синтаксичних цілих, які віддзеркалюють один із аспектів описуваного явища — бабиного літа — опис калини, опис землі, опис повітря, розповідь про тітку Солоху. Ці семантико-синтаксичні одиниці збігаються з абзацами, які є тематичними і виконують логіко-сміслову функцію.

Заголовок до тексту поетично, з перенесенням ознак називає денотат — явище природи і вказує на тему тексту, отже, це вербально-тематичний заголовок — образний знак.

Цілісність тексту постає у комунікативній, структурно-граматичній, змістовій площині. Єдність теми (розповідь про бабине літо) досягається співвіднесенням з одним і тим самим предметом дійсності, рухом тексту від відомого до невідомого, вживанням ключових слів (*калина, ягода, земля, сум, кетяг, сік, яр*), лексичними повторами (*А тепер — повітря пронизане сумом, і той сум тонко блищить на поверхні польової річечки-крутійки, ним пахне димок з багаття, у якому пастухи печуть картоплю, тим сумом дзвенить торохка бадиллина, за яку вчепилась, цідиться і не може процідитись нитка бабиного літа. Земля жде на обложну мокву, на сірі пронизуючі вітри, на безпроглядні ночі*).

Структурно-граматична цілісність у тексті виражена узгодженням граматичних форм і мовних зв'язків: порядок слів (*земля жде, повітря пронизане сумом*), спосіб дієслів-присудків (*калина стоїть, ягода дзвенить, горобці*

клюють, кетяги воруються — дійсний спосіб) і под. Комунікативну цілісність забезпечує єдність задуму і результату — смислове і граматичне підпорядкування кожного наступного речення попередньому (*Ягоди сяють у сузір'ї, не опадають і мимоволі соком не бризкають. Вони теркуватю пахнуть, і гіркощами од них несе, і вже долоні натерлись калиною, і одяг, і коси просякли також*).

Категорія зв'язності у тексті «Бабине літо» репрезентована граматично, семантично, ономасіологічно та у смислово-мому плані. Граматична зв'язність виражається особовими займенниками *вона* (калина, тітка Солоха), *її, їй, вона* (земля), *по ньому* (по небу) в усіх формах, вказівним займенником *той* (дощ, сум); лексичними повторами (*Якого кетяга не дістає, то нагинає гілляку. А якої гілляки не нагне, то рогачиком її притягує*); синонімами й синонімічними висловами (*стара і тітка Солоха, калина і ягоди, червоні кетяги, набубнявілі сузір'я*); різними сполучними засобами (*і, але, як, ні...ні, а, і...і*); однаковими видовими та часовими формами дієслів-присудків (*Калина уже по ярах стоїть у червоних кетягах, як у зорях. Кожна ягода аж дзвенить достиглим соком, так і жевріє силким жаром*); неповними, усіченими реченнями, пропущені члени яких встановлюються з попередніх речень і які поза текстом незрозумілі (*Все більше вкриватиметься глибокими заматами. І снитиметься їй, мабуть, легкий весняний дощ, який лунко стукає у її снігову хату. І так довго снитиметься їй той дощ, аж поки справді не розбудить*).

Семантична зв'язність у тексті виражена меншою мірою і виявляється у семній інтеграції, яка ґрунтується на повторенні спільних сем: *земля жде, піднімає вище груди, зітхає* (сема «людинототожність»), *обложна моква, сірі пронизуючі вітри, безпроглядні ночі* (сема «негода»). Ономасіологічна зв'язність в аналізованому тексті — це повторення дериваційних компонентів слів, коренів: *сузір'я, зоря*.

Смислова зв'язність активізує у тексті асоціативно-метафоричні механізми. Так, калину автор асоціює із *зорями, вогнем, людиною, жаром, сузір'ям*. Логічна смислова зв'язність спостерігається у причинно-наслідкових відношеннях між елементами тексту, розгортанні індукції (від окремого до загального): *Земля жде на обложну мокву, на сірі пронизуючі вітри, на безпроглядні ночі. Вся та негода буде їй байдужою, вона засинатиме. Здебільшого текст містить лінійну логічну смислову зв'язність: Горобці клюють ягоди, кетяги воруються, і набубнявілі сузір'я здригаються, ніби хочуть злетіти. І від того, що на калині*

стільки ягід, вона здається усміхненою. На асоціативну смислову зв'язність тексту Є. Гуцала вказують ключові слова (калина, ягода, земля, сум, кетяг, сік, яр), суміжна сполучуваність (Вони терпкуватю пахнуть, і гіркощами од них несе, і вже долоні натерлись калиною, і одяг, і коси просякли також), синтаксичний паралелізм (А тепер — орють... А тепер небо сизе... А тепер — лисиця вибігає... А тепер — повітря пронизане сумом... А тепер тітка Солоха ламає калину...).

Образна смислова зв'язність тексту забезпечується системою образів: головних (*земля — жива істота, калина — зоря*) і другорядних (*небо сизе, і по ньому пасуться сизі хмари*). Основними мовними засобами образної смислової зв'язності у тексті є тропи (*колюча роса, сірі вітри, перемерзла пісня* тощо) і фігури (*Калина уже по ярах стоїть у червоних кетягах, як у зорях*).

Структурно-композиційна зв'язність тексту полягає у тому, що в аналізованому творі відчутна гармонія його стилістичної системи, відповідність параметрам художнього стилю та епічного підстилю, жанровому різновиду — оповіданню.

Стилістична зв'язність тексту «Бабине літо» виявляється через доречність і співмірність стилістично нейтральних, стильових і стилістично маркованих одиниць, влучне і майстерне використання тропів і фігур.

Текст інтегровано мовними одиницями різних систем. На графічному рівні усі пунктуаційні знаки (крапка, тире, три крапки, кома, двокрапка, крапка з комою) вжито автором за їх первинним функціональним значенням. У реченні *І від того, що на калині стільки ягід, вона здається усміхненою. Щасливою і усміхненою* крапка є графічним маркером стилістичного прийому парцеляції. Три крапки допомагають авторові передати почуття зачарування красою природи: *Тепер вона позіхає, сивими ранками вкривається туманом, до полудня тримає на собі колючу росу, а тепло її ввечері швидко простигає, залазячи вглиб...* Друкарських засобів автор не використовує: відсутні різні способи виокремлення фрагментів у тексті, фігурне розташування рядків тексту і под. Характерною є однорідність знакових систем.

Звуковий малюнок тексту позначений вимовною легкістю, співзвучністю і милозвучністю, яка досягнута чергуванням голосних звуків (їх у тексті 753, що становить 43,3% від загальної кількості звуків) і приголосних (їх у тексті 985, тобто 56,7%). Ритмічність у тексті забезпечують

(*А тепер — орють... А тепер небо сизе... А тепер — повітря пронизане сумом... А тепер тітка Солоха ламає калину...*). Наголошування усіх слів у тексті є нормативним. Трапляються поодинокі приклади слів із подовженням звуків (*ввечері, збіжжя, віття*), які також надають тексту специфічного ритмічного звучання. Оскільки за жанром аналізований текст — оповідання, йому не властива рима. З-поміж фонетичних фігур автор використовує: алітерацію (*Але не може підпалити ні віття, ні стверділого листя*); асонанс (*І від того, що на калині стільки ягід, вона здається усміхненою. Щасливою і усміхненою*), які витворюють ритмомелодику тексту; звукову анафору (*жевріє сипким жаром, звільна зітхає*); звукову епіфору (*солодка втома*).

Інтегрування тексту відбувається і на лексичному рівні. Переважна кількість вказаних одиниць — це споконвічна українська лексика (*земля, чорна, літо, вітер, орати, огортати, солодка*). Запозичення відсутні. Текст характеризується наявністю розмовно-просторічних елементів (*всеньке життя, жде, річечка-крутійка*), синонімів, які здебільшого використані для точного відбору слова (*прослабувала і нездужала, моква і дощ*), активної (*весняний дощ*) і пасивної (*рогачик*) лексики.

Окрім цього, текст рясніє оригінальними та у комунікативному плані доречними образними засобами: перифразами — *бабине літо* (осінь), *набубнявілі сузір'я* (котяги калини), *нітка бабиного літа* (павутина); метафорами — *ягода дзвенить достиглим соком, ягода жевріє сипким жаром, ягода не може підпалити віття, котяги ворущатся, калина здається щасливою і усміхненою, земля жде, піднімає вище груди, земля зітхає, земля наморилася, позіхає, вкривається, земля засинатиме, спатиме, хуга співатиме, дощ не розбудить, калина стоїть у вогні, сум блищить, димок пахне сумом, бадиллина дзвенить сумом, ягоди терпкувато пахнуть, калина покропила соком; епітетами — *солодка втома, сипкий жар, лякана земля, сиві ранки, колюча роса, сірі вітри, пронизуючі вітри, безпроглядні ночі, перемерзла пісня, легкий дощ, снігова хата, сизе небо, сизі хмарки, обачна лисиця, продзьобаний сніг, річечка-крутійка*.*

Аналізуючи інтегрування тексту на морфологічному рівні, слід звернути увагу, що найбільшу кількість слів становлять іменники і прикметники. Іменники виконують переважно номінативну функцію (*тітка, калина, торба, життя, долоня, сік*), іноді описову (*Земля жде на обложню мокву, на сірі пронизуючі вітри, на безпроглядні ночі. Вся*

та негода буде їй байдужою, вона засинатиме. І коли хуга співатиме од яру свою перемерзлу пісню, вона вже спатиме), а прикметники — виражальну (згорблена і немічна) та образну (колючка роса, солодка втома). Дієслова майже не відіграють динамічної ролі, а переважно зосереджені на емоційно-оцінній функції (*Переорана чорна земля піднімає вище груди, звільна зітхає*). Такий відбір автором граматичних категорій зумовлений жанром, стилем і типом тексту.

Синтаксична палітра тексту позначена уживанням однотипних за метою висловлювання речень — розповідних (*Поступово худі бабині щоки теж починають світитись, ніби калина покропила їх своїм соком*). Трапляються поодинокі приклади односкладних речень (*Орють*), які виконують зображальну функцію. Поширеним синтаксичним прийомом є використання речень із дієприслівниковим зворотом (*Її огортає солодка втома: за літо вона наморилася, вигойдуючи на собі збіжжя, бита громом, лякана блискавкою*). Основна думка тексту формально репрезентована здебільшого складними реченнями (*І коли хуга співатиме од яру свою перемерзлу пісню, вона вже спатиме*), які виконують стилістичні функції описовості і розповідності. Однорідні члени речення дають можливість досягти виражально-характеризувальної мети (*Переорана чорна земля піднімає вище груди, звільна зітхає*). З-поміж стилістичних фігур автор вживає: порівняння (*червоні кетяги, як зорі, набубнявіли сузір'я здригаються, ніби хочуть злетіти, щоки починають світитися, ніби калина покропила їх своїм соком*); парцеляцію (*І від того, що на калині стільки ягід, вона здається усміхненою. Щасливою і усміхненою*); умовчання (*Тепер вона позіхає, сивими ранками вкривається туманом, до полудня тримає на собі колючу росу, а тепло їй ввечері швидко простигає, залазячи вглиб...*).

Категорія континууму реалізовується через хронотоп, тобто художній час і простір. Мовними засобами вираження художнього часу у тексті є заголовок «Бабині літо», який вказує на час художнього зображення — перша половина вересня; слова і словосполучення, які безпосередньо передають семантичне значення часу (*тепер, ранок, до полудня, ввечері, все життя*); слова, що позначають предмети побуту, одягу тощо, пов'язані з певним періодом (*рогачик*), і вказують або ж на давню (не сучасну) епоху, описану автором тексту, або ж на місце зображення — українське село; граматичні форми теперішнього часу (*стоїть, піднімає, дзвенить, жевріє, орють, клюють, ворущаються, здригаються, зітхає, позіхає, жде, вкривається, тримає, огортає, пасуться, вибігає, печуть, дзвенить*).

Такими формами досягається створення мовцем статичної картини, у якій адресант прагне описати красу ранньої осені. Шляхом проспекції, вираженої граматичними формами майбутнього часу (*земля засинатиме, спатиме, вкриватиметься, дощ не розбудить, хуга співатиме*), автор створює зв'язну картину з одночасним поєднанням у художньому часі двох площин — теперішнього і майбутнього. Художній простір тексту вербалізовано словами, семантичним змістом яких є просторові координати (*вище, вглиб*); лексичними одиницями, що є назвами обмеженого простору (*яр, хата, нора, поле, річка*); прийменниками просторового значення (*по, у, на, з*); дієсловами з просторовою семантикою (*стоїть, піднімає вище, вибігає*).

Текст репрезентує рефлексивну референційність, яка покликана відтворити особистісний світогляд автора, його переживання. Мовець створює образ світу тими засобами, які він сам обирає з огляду на власний психологічний стан.

Концептом тексту є змалювання краси періоду бабиного літа, зображення в деталях окремих фрагментів цієї пори осені.

Із-поміж індивідуально-авторських мовних засобів можна виокремити епітети, метафори, порівняння, а також використання субстантивних частин мови (іменників і прикметників). Усі вжиті мовні одиниці є доцільними і несуть основне смислове і виразове навантаження, сприяють точному і дійовому передаванню теми та концепції тексту.

Відповіді на тестові завдання модульних контролів

1. Лінгвістичний аналіз тексту

як філологічна наука і навчальна дисципліна

1 б; 2 в; 3 б; 4 а; 5 в; 6 б; 8 а; 9 б; 10 в; 11 б; 13 а; 14 в.

3. Основні категорії тексту

1 а; 2 а; 3 а; 4 а, б, в; 5 а; 6 а; 7 б; 8 б; 9 в; 10 в; 11 а; 12 б; 13 б; 14 а; 15 б.

Короткий термінологічний словник

Абзац (нім. *Absatz* — *уступ*) — відступ у початковому рядку друкованого чи рукописного тексту; частина зв'язного тексту, яка складається з кількох (рідше — одного) речень і характеризується тематичною цілісністю та відносною закінченістю змісту.

Абзац кільцевий — сегмент тексту, який має зачин, пояснювальну частину, закінчується узагальненим висловом і в якому перший та останній вислови лексично перегукуються, відбувається смислове завершення теми.

Абзац — композиційне зіткнення — сегмент тексту, у якому перша частина вказує на попередній контекст, а друга — на наступний.

Абзац синтетико-аналітичний — абзац, який починається з узагальненого, стрижневого вислову, зміст якого розкривається у подальшому повідомленні.

Абзац — стрижневий вислів — частина тексту, яка містить логічний висновок, узагальнення або репрезентацію нової теми.

Автодіалог — текст, у якому мовець сам ставить собі питання і сам на них відповідає, сам собі заперечує і под.

Автоцитата — цитата, що вилучена автором із власного раніше написаного твору.

Адресант (франц. *adresser* — *надсилати, направляти*) — мовець, автор, суб'єкт мовлення, витворювач інформації.

Адресантність — трансформація у тексті світоглядних позицій, ціннісних орієнтацій, емоцій реального автора у вигляді автора-функції, що інтерпретується реальним читачем як фігура адресанта.

Адресат — читач, слухач, реальний одержувач інформації, об'єкт мовлення.

Актуальне членування тексту — членування словесного цілого на тему (дане, основа, відоме) і рему (нове, ядро, повідомлюване).

Акультурація — процес засвоєння особистістю, вихованою в одній культурі, елементів інших культур, субкультур, картин світу, зокрема прецедентних текстів, стереотипів мовного спілкування тощо.

Алітерація (лат. *ad* — до, *при* і *littera* — буква) — повтор приголосних звуків.

Алюзія (лат. *allusio* — жарт, натяк) — прийом інтертекстуальності, за допомогою якого мовець в імпліцитній формі встановлює зв'язки цього тексту з іншим, дає уявлення про речі, не називаючи їх безпосередньо; співвіднесеність описуваного або того, що відбувається у дійсності, з яким-небудь стійким поняттям чи висловом літературного, історичного, міфологічного гатунку, натяк через наведення загальновідомого реально-го факту, історичної події, літературного твору чи певного епізоду з нього.

Ампліфікація (лат. *amplificatio* — розширення, збільшення) — стилістична фігура, яка полягає у нагромадженні однорідних мовних елементів у тексті (сполучників, прийменників, порівнянь, епітетів тощо) для підсилення виразності та емоційності висловлення.

Аналіз конверсаційний — аналіз, спрямований на вивчення структури усного мовлення (тексту).

Аналіз концептуальний — аранжування інформації тексту, здійснюване за допомогою концептуальних моделей, понятійних узагальнень категоріального плану та ін.

Анафора (грец. *anaphora*, букв. — винесення нагору) — повторення звуків на початку суміжних мовних одиниць.

Антропоцентричність (грец. *antropos* — людина і лат. *centrum* — центр) — текстова категорія, зумовлена сукупністю здібностей і характеристик людини створювати та сприймати мовленнєві витвори (тексти).

Аргументи (лат. *arguere* — з'ясовувати, доводити) — судження, що обґрунтовують правильність тези.

Архітекстуальність — жанровий, тематичний, композиційний, стильовий зв'язок текстів (мандрівні сюжети, запозичення світоглядного способу естетичної фіксації світу і под.).

Асонанс (лат. *assono* — звучу до ладу) — повтор голосних звуків.

Вербально-тематичний заголовок — звичайний знак — заголовок, що прямо називає денотата.

Вербально-тематичний заголовок — образний знак — заголовок, що несе змістово-підтекстову інформацію, має потужну емоційну силу.

Вербально-тематичний заголовок — ускладнений знак — заголовок, що створює образ тривалої дії, процесу або явища, на якому побудовано текст.

Визначення (дефініція) — співвіднесення видового поняття із родовим через надання йому характерних і кваліфікаційних ознак.

«ВІН» («ВОНА», «ВОНО»)-текст — текст від 3-ї особи однини або множини, який репрезентує невідповідність фактичного витворювача мовлення і його суб'єкта.

Генологія — галузь мовознавства, метою якої є лінгвістичне вивчення мовленнєвих жанрів.

Генристика комунікативна — галузь мовознавства, спрямована на вивчення мовленнєвих жанрів як засобу формалізації соціальної взаємодії.

Герменевтика (грец. *hermeneutike* — мистецтво тлумачення) — міжнаукова галузь гуманітарних досліджень; філософсько-методологічне вчення про інтерпретацію та розуміння тексту з опорою лише на текст.

Гіпотаксис (грец. *hipó* — під, знизу і *taxis* — розташування) — підрядність, тобто синтаксичний зв'язок між граматично підпорядкованими частинами тексту.

Гіпертекст — спосіб організації текстової інформації у вигляді сітки, вузли котрої співвідносяться з певними фрагментами тексту.

Гіпертекстуальність — дописування чужого тексту, гра із претекстами, осміяння або пародіювання одним текстом іншого (переказ, продовження тексту, реферат і под.).

Демонстрація (лат. *demonstrare* — показувати) — спосіб доведення, тобто послідовність аргументів і зв'язок між ними та тезою.

Денотат (лат. *denotatus* — означений) — предмет чи явище навколишньої дійсності, з яким співвідноситься певна мовна одиниця; те, що можна назвати певним іменем.

Дискретність (лат. *discretus* — розділений, фрагментарний) тексту — членованість тексту на окремі елементи, кожен із яких є складником цілого і водночас постає відносно автономною частиною.

Дискурс (франц. *discours* — мовлення, виступ, промова) — когнітивно-комунікативна діяльність, яка відбувається у широкому соціокультурному контексті, має різні форми вияву (усну, письмову, паралінгвальну) і водночас репрезентує сукупність динамічного процесу і результату.

Диспозиція (лат. *dispono* — розміщую) — композиція мовлення.

Діалог (грец. *dialogos* — розмова, бесіда) — результат системи відносно коротких словесних взаємодій (актів і реакцій), у якій беруть участь дві особи.

Діалог екстравертний — діалог, орієнтований на співбесідника.

Діалог інтровертний (лат. *intro* — усередину і *vertere* — вертати) — діалог, що передає самовираження автора без урахування інтересів слухача або читача.

Діалог інформаційний — формальний діалог, інформаційно незалежний, не пов'язаний із сюжетом тексту.

Діалог контактний — діалог, що передбачає початок або саме спілкування без певної мети.

Діалог сюжетний — діалог, за якого автор ніби створює драматизм у зображуванні, діалогічну напругу, в основі якої — семантико-стилістичне зміщення, певна суперечність між репліками (або репліками і текстом).

Елоквенція (лат. *eloquentia*) — підрозділ елокуції; ораторське мистецтво, красномовність.

Елокуція (англ. *locution* — мовний зворот) — прикрашання мовлення тропами і фігурами.

Епіграф (грец. *epigraphē* — напис) — компонент тексту, розміщений перед текстом або його частиною; здебільшого є цитатою з відомого тексту, висловом з афористичним змістом, приказкою тощо.

Епіфора (грец. *epiphora* — повторення) — повторення звуків у кінці слів суміжних мовних одиниць.

Етноейдеми — наскрізні словесно-образні лейтмотиви тексту (дискурсу); закріплені культурою в словах (зворотах) мовного коду емоційні стани і ситуації, притаманні певному етносу; специфічні національно-образні емоційні концепти.

Етнотекст — текст, мовний код якого є рідним для автора — носія конкретних етнокультурних рис.

Жанр (франц. *genre* — рід, вид, стиль) **мовленнєвий** — деперсоналізований вияв комунікації, який є типовою формою тексту.

Жанри мовленнєві елементарні — тематичні, композиційні і стилістичні типи текстів, у складі яких немає компонентів, що співвідносяться з мовленнєвими жанрами (наказ, заохочення, вітання).

Жанри мовленнєві комплексні — типи текстів, що включають компоненти, які можна розглядати як окремих жанр (бесіда, дискусія).

Жанрознавство — галузь мовознавства, що займається прагматичним вивченням мовленнєвих жанрів.

Завершеність тексту — достатність текстової форми та обсягу, що вимірюється кількістю елементарних речень для розкриття змісту відповідно до комунікативної мети автора тексту.

Заголовок — компонент тексту, назву якого (або його частини) пишуть на титульній сторінці рукопису, машинопису, видання або над текстом.

Заголовок вербальний — заголовок, який складається зі слова чи словосполучення, що виражає зміст тієї частини тексту, до якої належить заголовок.

Заголовок графічний — набірний знак, прикраса, мальоване орнаментальне чи інше зображення, які використовують зазвичай з метою відокремлення одного тексту (підрозділу) від іншого.

Заголовок німий — заголовок, виражений лише графічно-інтервальним рядком, який використовують для відокремлення одного тексту (підрозділу) від іншого.

Заголовок цифровий — заголовок, виражений числами.

Звуконаслідування — копіювання звуків живої природи (голоси людей, тварин) і неживої (грим, постріл, кроки, дощ, дзвін і под.).

Зв'язність — категорія тексту, яка полягає в семантико-граматичному, структурно-композиційному інтегруванні окремих частин в словесне ціле.

Зміст тексту — авторське відображення певного фрагмента дійсності, що існує об'єктивно чи вигаданий мовцем.

Інвенція (лат. *invenio* — вигадую) — витворення мовлення.

Інтенція (лат. *intentio* — прагнення, намір) **комунікативна** — наміри мовця висловитися.

Інтерпретація (лат. *interpretatio* — пояснення, трактування) **внутрішня** — прийом, що передбачає пояснення внутрішньої будови тексту без залучення екстралінгвістичної інформації.

Інтертекстуальність — текстова категорія, що полягає у властивості словесного витвору відтворювати чуже мовлення у формі цитувань, алюзій, ремінісценцій, переказів, дописувань, відгуків тощо.

Інформативність (франц. *informato* — створюю уявлення про щось) — здатність адекватного донесення визначеної міри інформації про щось до реципієнта каналом зв'язку.

Інформація концептуальна — засіб формування ідеї цілого тексту.

Інформація підтекстова — інформація, відтворювана шляхом породження асоціативних та конотативних значень.

Інформація фактуальна — вербалізоване повідомлення про факти, певні події, процеси, явища, які відбуваються або будуть відбуватися.

Карта когнітивна — інформаційна модель тексту, що містить ментальні репрезентації та функціонування смислових програм.

Категорія (грец. *katēgoria* — ознака) тексту — кваліфікаційна (типологічна) ознака, притаманна усім мовленнєвим витворам.

Когезія (лат. *cohaesus* — зв'язаний, зчеплений) — зв'язність тексту на структурно-граматичному рівні.

Когерентність (лат. *cohaerentia* — зв'язок, зчеплення) — зв'язність тексту на семантичному рівні.

Колізія (лат. *collisio* — стикаюся) — зіткнення протилежних смислів, різних інтересів і прагнень у тексті.

Коментування — прийом висловлювання свого ставлення до сприйнятої інформації у тексті.

Комплексний лінгвістичний аналіз тексту — розгляд усіх текстотворювальних факторів і текстових категорій: інформативності, членування, простору, часу, інтеграції і завершеності, образу автора, засобів зв'язності у тексті, виокремлення теми та ідеї тексту і под.

Континуум (лат. *continuum* — неперервне, суцільне) — категорія тексту, зумовлена просторово-часовою взаємодією його породження і сприйняття.

Концепт (лат. *conceptus* — думка, погляд, основне поняття) — оперативна змістовна одиниця ментальної системи, відображена в людській психіці і позначена словом.

Концептуальне речення абзацу — речення, що відображає головну думку (тезу) абзацу.

Лінгвістичний (лат. *lingua* — мова) аналіз тексту — галузь мовознавства, об'єктом вивчення якої є текст; аналіз тексту, покликаний віднаходити та описувати систему його категорій, визначати своєрідні мовні складники змісту та форми, висвітлювати різновиди зв'язків між окремими частинами та усталеними правилами вираження й експлікації цих зв'язків.

Метод (грец. *methodos* — спосіб пізнання) авторизації — метод, що слугує встановленню атрибуції (авторства тексту).

Метод діалогійної інтерпретації — з'ясування діалогійності певного тексту із системою інших текстів, особистістю адресата, його свідомістю, темпераментом, світоглядом, настановами.

Метод зіставний — метод, що допомагає з'ясувати подібність і відмінність у мовному оформленні текстів різних жанрів і стилів, але одноманітного змісту. Його переважно використовують у процесі зіставлення текстів-оригіналів і текстів-перекладів, а також авторських варіантів — первинного й остаточного.

Метод кількісного аналізу тексту — ймовірно-статистичний метод, який слугує визначенню якісної своєрідності мовних засобів тексту шляхом розкриття його кількісних закономірностей (кількість іменників, прикметників, дієслів у тексті і под.).

Метод когнітивного картування — моделювання смислу і змісту тексту, а також когнітивного простору тексту з урахуванням його зануреності в семіотичний універсум, врахування зв'язку концепту-ідеї з ідеологічними, культурними концептами.

Метод контекстуально-інтерпретаційний — дослідження тексту у різних типах контекстів на основі інтерпретації дослідником текстових категорій і компонентів.

Метод лінгвістичного аналізу тексту — спосіб дослідження та опису тексту як об'єкта мовознавчої науки.

Метод лінгвістичного експерименту — метод, що полягає у добиранні синонімів, скороченні і розширенні тексту; різні види аранжування тексту: зміна позиції речення в тексті, використання компресії у реченні — заміна підрядних речень дієприслівниковими і дієприкметниковими зворотами, детермінантами (обставинами місця, часу на початку речення), зміна співвідношення у тексті простих і складних речень тощо.

Метод математичний (комп'ютерний, статистичний, контент-аналіз) — метод, що слугує з'ясуванню кількісних закономірностей тексту (кількість іменників, прикметників, дієслів, розподіл звуків у тексті, довжина речень і под.), їх впливу на якісну своєрідність мовних засобів тексту.

Метод описовий — планомірна інвентаризація і класифікація текстів, пояснення особливостей їхньої будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії. Використовує прийоми зовнішньої і внутрішньої інтерпретації.

Метод прагматичний — метод, що має на меті вивчити проблеми комунікативного моделювання тексту, його прагматичної природи та основної функції — посередника між автором і читачем; дослідити текстові категорії — адресатність, модальність, інтерактивність тощо; визначити прагматичні інтенції та стратегії тексту.

Метод семантико-стилістичний — метод, що вивчає порушення мовних норм, поєднання предметних і конотативних елементів смислу, індивідуальну багатозначність у конкретному тексті, нарощування смислових елементів за рахунок багаторазового повторення слів (фрази у тексті). Використовує прийом порівняння одиниць тексту з елементами національної мови (тобто одиниць у тексті з їхніми значеннями у словниках).

Милозвучність тексту — звукова організація мовлення, гармонійне звучання певних мовних елементів, що сприяє ефективнішому ілюктивному впливу.

Міркування — аргументувальний тип тексту за функціонально-смисловим призначенням, що полягає у побудові ланцюга умовисновків на обрану тему, коли попередні судження є основою для наступних.

Мовлення — процес говоріння, що передбачає мовця-адресанта, слухача-адресата й певну сукупність інформації, заради якої здійснюється спілкування; результат процесу говоріння, мовленнєвий витвір, фіксований пам'яттю чи письмом.

Модальність (лат. *modus* — спосіб) — суб'єктивно-оцінне ставлення мовця до змісту висловлюваного у плані реальності чи ірреальності.

Монолог (грец. *monos* — один і *logos* — слово, думка) — усний, письмовий або друкований текст однієї особи, розрахований на пасивне сприйняття іншими мовцями.

Монолог безпосередньо-контактний (аудиторний) — монолог, під час якого мовець і слухач перебувають у прямому контакті, бачать і чують один одного.

Монолог внутрішній — послідовно об'єктивовані в реальній звуковій матерії роздуми, міркування мовця, своєрідний вербалізований потік його свідомості.

Монолог посередньо-контактний (мікрофонний) — одностороннє уснє мовлення, що здійснюється за допомогою технічних засобів масової комунікації.

Образ художній — самостійний складний інформаційний фрагмент, у якому поєднані зміст та естетична виразність.

Опис — констатувальний різновид тексту за функціонально-смысловим призначенням, який має на меті охарактеризувати явища природи, архітектурні споруди, предмети, дії, осіб шляхом детального переліку їх ознак, властивостей, рис.

Опис динамічний — опис, що межує із розповіддю і передає перебіг подій із незначними часовими інтервалами в обмеженому просторі.

Опис загального плану — опис, для якого характерний значний ступінь віддаленості.

Опис крупним планом — опис, що передбачає максимально детальне зображення обмеженого простору з близької відстані.

Опис пейзажний панорамний — розгорнутий пейзажний опис, для якого характерні цілісність і масштабність.

Опис пейзажний ситуативний — нерозгорнутий пейзажний опис, що словесно змальовує картини природи залежно від певної конкретної ситуації.

Опис середнім планом — опис, який ґрунтується на певній віддаленості автора від об'єкта зображення, розширює простір його вербальної фіксації.

Опис статичний — опис, який виражає факт існування предметів, об'єктів природи, їх ознак у певний час.

Особистість мовна — людина, яка володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення й сприйняття нею текстів, що вирізняються мірою структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності.

Паратаксис (грец. *parataxis* — розміщення поряд) — сурядність, тобто синтаксичний зв'язок між граматично рівноправними частинами тексту.

Парцеляція (франц. *parceller* — поділяти на дрібні частини) — спосіб мовленнєвого оформлення висловлення кількома відносно самостійними комунікативними одиницями — фразами. У друкованих текстах парцеляцію позначають крапкою, в усних — паузою.

Перезапис — прийом міжтекстуальності, що передбачає створення автором нового варіанта тексту.

Переказ — прийом міжтекстуальності, що полягає у подібному відтворенні тексту-джерела.

Повторювання образів (вічні образи) — прийом міжтекстуальності, який полягає у тому, що образи художнього тексту за глибиною мистецького узагальнення виходять за межі конкретного твору і містять необмежені можливості філософського осмислення буття.

Полілог (грец. *poly* — багато і *logos* — слово, думка) — результат комунікативного процесу між кількома особами; форма природного спілкування мовців у родині, групах за інтересами, професійних і студентських колективах, тимчасових групах (у транспорті, крамниці).

Прийом лінгвістичного аналізу тексту — спосіб здійснення лінгвістичного аналізу тексту.

Прогресія (лат. *progressio* — рух уперед) — постійний і послідовний перебіг подій у часі та просторі.

Продовження — прийом міжтекстових зв'язків, коли один текст є своєрідним доповненням іншого.

Проспекція — перенесення подій у майбутній час і простір як прогнозування, передбачення майбутнього.

Простір концептуальний — абстрактний континуум, тобто система концептів, репрезентованих лексичними, синтаксичними одиницями однієї семантичної сфери.

Простір об'єктивний — простір, що репрезентує відображення реального світу, який сприймає суб'єкт-мовець.

Простір художній — складник хронотопу, що вказує на простір уявного світу.

Рема (грец. *rhema* — слово, вислів, щось сказане дослівно) — нове, ядро, повідомлюване; частина тексту, у якій міститься основний зміст словесного цілого.

Ремінісценція (лат. *reminiscentia* — спогад) — відлуння у тексті іншого тексту.

Репліка (франц. *réplique*, від лат. *replico* — відбиваю) — окреме повідомлення осіб, які беруть участь у діалозі; складник діалогу, який належить одному з учасників комунікації.

Ретроспекція (лат. *retro* — назад і *spertare* — дивитися) — повернення до минулих подій у часі та просторі художнього світу.

Референційність (лат. *refero* — доповідаю) — текстова категорія, що відображає зв'язок інформації у мовленнєвому витворі з об'єктом дійсності.

Референційність ірреальна (лат. *irrealis* — нереальний, який не стосується справи) — текстова категорія, яка полягає у тому, що текстова інформація репрезентує нову модель реальності, яка не збігається з реальним світом.

Референційність реальна — текстова категорія, яка полягає у тому, що викладена інформація у тексті є максимально наближеною до дійсності.

Референційність рефлексивна (лат. *reflexio* — відображення) — текстова категорія, спрямована на відтворення особистісного світогляду автора, його переживання.

Реципієнт (лат. *recipientis* — отримувач) — адресат, читач, слухач; один із учасників комунікативного процесу, одержувач текстової інформації.

Ритмомелодика — закономірне чергування звуків, їх повторюваність.

Розповідь — констатувальний різновид тексту за функціонально-смісловим призначенням, який відображає послідовність перебігу подій.

Сегментування (лат. *segmentum* — відрізок) — прийом розриву внутрішньотекстових зв'язків шляхом включення у його структуру вставлених конструкцій.

Складне синтаксичне ціле (ССЦ) — частина тексту, що репрезентує найбільшу у його складі синтаксичну одиницю, яка характеризується мікротематичною, лексико-граматичною та інтонаційною однорідністю.

Слот (англ. *slot* — щілина, проріз) — складник фреймів, що вміщує множину стереотипних ситуацій.

Спостереження — прийом цілеспрямованого осмислення тексту з метою виявлення у ньому тих чи інших мовних явищ, наприклад слів-образів.

Сприйняття тексту на слух — концентрування уваги мовця на змісті тексту, що сприймається на слух. При цьому важливу роль у смислової орієнтації словесного цілого відіграють жести, міміка, тон мовлення, інтонація тощо.

Стагнація — призупинення або уповільнення руху дії за допомогою ліричних відступів, звернення до уявного читача або образу читача, опису інтер'єру, артефактів, пейзажних малюнків, повернення в минуле або перенесення у майбутнє.

Твір словесний — художньо-естетичний витвір, результат мовленнєво-творчої діяльності людини (автора), що вербально втілений у тексті.

Теза (грец. *thesis* — положення, твердження) — положення, істинність якого доводять.

Текстема (лат. *textum* — зв'язок) — абстрактна інваріантна одиниця текстового рівня, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів та інтенційно-прагматичними особливостями.

Текст (лат. *textum* — зв'язок, поєднання, тканина) — усне, писемне або друковане структурно і концептуально організоване словесне ціле, що є посередником і водночас кінцевою реалізацією (результатом) комунікації, феноменом використання мови; форма втілення живого дискурсу після його завершення.

Текст конфесійний — текст, що є виразником релігійної сфери життя суспільства (церква, монастир, скит, теологічний навчальний заклад, молитовний будинок, релігійна громада, віруюча родина).

Текст науковий — різновид тексту, що має на меті відображення результатів наукових досліджень, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікацій, тлумачення явищ, систематизування знань.

Текст описовий аналітичний — опис, побудований від загальної характеристики об'єкта до характеристики його окремих частин: об'єкт спочатку подають у загальному вигляді, потім аналітично розчленовують на частини.

Текст описовий синтетичний — текст, у якому загальну характеристику об'єкта використовують після змалювання окремих його частин.

Текст офіційно-діловий — різновид тексту, що відображає регулювання офіційно-ділових стосунків мовців у державно-правовій і суспільно-виробничій сферах.

Текст письмовий (друкований) — комунікативна одиниця, яка здебільшого відображає сфери офіційного, спеціального й естетичного спілкування і розрахована на зорове сприймання.

Текст публіцистичний — різновид тексту, покликаний висвітлювати суспільно-політичну проблематику, обговорення, обстоювання та пропагування певних думок, ідей, формувати суспільну думку, сприяти розвиткові певної етнічної спільноти чи людства загалом.

Текст розмовно-побутовий — різновид тексту, спрямований на відображення щоденного неофіційного спілкування мовців у побуті, на виробництві, у родині, громадських місцях.

Текст усний — комунікативна одиниця, що відображає розмовну сферу спілкування і розрахована на слухове сприймання.

Текст у тексті — прийом інтертекстуальних зв'язків, який полягає у введенні до текстової архітектоники, здебільшого художнього змісту, ще одного, на перший погляд, чужого за своїм стилем тексту.

Текст художній — різновид тексту, що відображає сферу мистецтва, культури і має на меті різнобічно впливати на думки і почуття людей за допомогою художніх образів, формувати у них моральні якості, естетичні смаки.

Тема тексту — ступінь абстрагування його змісту, коли виокремлюють ідеальні сутності, співвідносні зі змістом групи конкретних текстів одного чи різних авторів.

«**ТИ**»-текст — текст, побудований від 2-ї особи однини або множини.

Фрейм (англ. *frame* — *каркас, рамка*) — ментальна структура, що репрезентує певну стереотипну ситуацію у свідомості людини і сповнена множиною конкретних однорідних ситуацій. Розрізняють фрейми візуальних образів, фрейми-сценарії, семантичні фрейми і под.

Фрейм партонімичний — ментальна структура, предметні сутності якої співвідносяться між собою як ціле і його частина.

Фрейм предметно-центричний — ментальна структура, що складається із системи пропозицій, де до одного і того самого логічного суб'єкта приєднується декілька логічних предикатів, але у центрі уваги перебуває сам предикат.

Хронотоп (грец. *chronos* — час і *topos* — місце) — час і простір художнього тексту.

Центон (лат. *cento* — *одяг або покривало, зшите з клаптів*) — текст, утворений із різних рядків одного або кількох авторів.

Цитування — прийом інтертекстуальності, який полягає у дослівному наведенні уривка з якогось тексту для підтвердження або ілюстрації певної думки.

Цілісність тексту — сукупність його змістової (теми, ідеї, змісту), комунікативної (мети, намірів мовного спілкування) і структурно-граматичної єдностей (особа, час, порядок слів, способи дієслів-присудків).

Час концептуальний — відображення реального часу на рівні ідеальних сутностей, виведених на базі аналізу реальностей; система поглядів на певні явища, задум письменника, вченого, журналіста тощо.

Час об'єктивний — відображення природного часу у тексті.

Час перцептуальний — час, який виражає реальну і приховану позиції мовця у часі і просторі щодо ставлення до подій тексту.

Час художній — складова хронотопу, особлива форма пізнання світу, яка характеризується своєрідним поєднанням властивостей реального, перцептуального й індивідуального часу. Розбіжності у зображенні художнього і реального часу є показниками особливої природи світу художньої дійсності, в якому поєднується віддзеркалення об'єктивної реальності та ірреальності (умовності).

Частковий когнітивний аналіз тексту — дослідження змісту тексту шляхом моделювання когнітивних структур репрезентації знань, які зумовлюють витворення і розуміння тексту.

Частковий комунікативно-прагматичний аналіз тексту — вивчення проблем комунікативного моделювання тексту, з'ясування його прагматичної природи, функції як посередника між автором і читачем, розширення спектра текстових категорій за рахунок комунікативних: адресатності, модальності, інтерактивності тощо, а також аналіз прагматичних інтенцій та стратегій тексту.

Частковий лінгвістичний аналіз тексту — розгляд одного аспекту тексту або його частини: лінгвістичний аналіз певного різновиду тексту

або засобів зв'язку в тексті, категорії часу і простору, способів їхньої реалізації у тексті, своєрідності фонетичного (лексичного, синтаксичного, ритмо-мелодійного, графічного, образного) рівнів інтегрування тексту, способів його членування, тональності й оцінності у тексті; способів передавання підтекстової інформації, засобів вираження авторського задуму і образу автора в тексті тощо; різноаспектний аналіз одного ССЦ.

Частковий лінгвістичний аналіз-коментування тексту — пояснення незрозумілих місць тексту, які перешкоджають його правильному розумінню і сприйманню як певної інформації та образної системи.

Частковий лінгвістичний аналіз-семантизація тексту — пояснення незрозумілих словосполучень, а також ключових слів, які мають ідейно-теоретичне навантаження (лексико-фразеологічний рівень).

Частковий лінгвістичний аналіз тексту з погляду образності й естетичної функції мови — з'ясування закладеного у тексті ідейного задуму, його естетичних цінностей у єдності мовлення і створюваних ним образів, естетичного спрямування мовних одиниць для вираження художнього змісту, виокремлення мікрообразів, зображально-виражальних форм тощо.

Частковий лінгвокультурологічний та етнолінгвістичний аналіз тексту — з'ясування зв'язків між текстом і різними аспектами матеріальної і духовної культури етносу — міфологією, звичаями, релігією тощо. Предметом аналізу є мовні елементи культурно-семіотичного текстового простору (архетипи, міфологеми, символіка, цивілізаційно-культурні й національно орієнтовані концепти тощо).

Частковий прикладний аналіз тексту — аналіз тексту (витворення і розуміння його) за допомогою комп'ютерних систем.

Частковий психолінгвістичний аналіз тексту — аналіз тексту з позицій природи людської психіки (процесів сприймання, розуміння, породження тексту і под.).

Частковий семантичний аналіз тексту — вивчення проблем семантичної зв'язності, еквівалентності, смислової природи тексту, контексту, змістових категорій тексту, його імпліцитного плану, семантичних основ розуміння й інтерпретації тексту.

Частковий семіотичний аналіз тексту — розгляд співвідношення текстового знака, його денотата та світу дійсності, тексту й семіосфери, семіотичного універсуму культури, креативних механізмів смисловитворення тексту як нового знака.

Частковий структурно-граматичний аналіз тексту — дослідження формальних засобів і типів зв'язності тексту, принципів побудови структури тексту.

«Я»-текст — персональний тип тексту, побудований від 1-ї особи однини або множини.

Література

Основна література: підручники, посібники

Бублейник Л. В. Особливості художнього мовлення: Навч. посіб. зі спецкурсу. — Луцьк: Вежа, 2000.

Валгіна Н. С. Теория текста: Уч. пособие для студ. — М.: Логос, 2003.

Ворожбитова А. А. Теория текста: антропоцентрическое направление: Уч. пособие. — М.: Высшая школа, 2005.

Гореликова М. И., Магомедова Д. М. Лингвистический анализ художественного текста. — М.: Наука, 1983.

Гринёв С. В. Введение в лингвистику текста: Уч. пособие. — М.: Сигналь, 1999.

Гюббенет И. В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста: Для изуч. англ. яз. — М.: Изд-во МГУ, 1991.

Домашнёв А. И., Шишкина И. П., Гончарова Е. А. Интерпретация художественного текста. — М.: Наука, 1989.

Щенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. для студентів. — Донецьк: ДІСО, 2005.

Щенко Т. А. Робочий зошит для самостійної роботи студентів з лінгвістичного аналізу тексту. — Донецьк: ДІСО, 2005.

Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Навч. посіб. — Донецьк: Юго-Восток, 2007.

Ковалик І. І., Мацько Л. І., Плющ М. Я. Методика лінгвістичного аналізу тексту: Посіб. для студ. — К.: Наука, 1984.

Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. — К.: Знання, 2008.

Краснова Л. До проблеми аналізу та інтерпретації художнього твору: Посіб. зі спецкурсу. — Дрогобич, 1997.

Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. — К.: Підручники, посібники, 2005.

Купина Н. А. Лингвистический анализ художественного текста. — М.: Просвещение, 1980.

Левицкий Ю. А. Лингвистика текста: Уч.-метод. пособие. — М.: Высшая школа, 2006.

Лукин В. А. Художественный текст: Основы лингвистической теории. Аналитический минимум. — 2-е изд. — М.: Ось-89, 2005.

Миронюк Н. П. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: Зб. вправ і завдань. — К.: Вища школа, 1993.

Новиков Л. А. Художественный текст и его анализ: Уч. пособие. — М.: Эдиториал УРСС, 2003.

Ревуцкий О. И. Анализ художественного текста как коммуникативно обусловленного связного целого. — Минск, 1998.

Рудяков Н. А. Основы анализа художественного текста. — К.: Вища школа, 1989.

Филиппов К. А. Лингвистика текста: Курс лекций. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003.

Шевченко Н. В. Основы лингвистики текста: Уч. пособие. — М.: Приор-издат, 2003.

Додаткова науково-навчальна література

Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Мовленнєва комунікація: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2004.

Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов): Уч. пособие. — М.: ИЦ «Академия», 2003.

Арутюнова Н. Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1990.

Баранник Д. Х. Абзац // Українська мова: Енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000.

Баранник Д. Х. Діалог // Українська мова: Енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000.

Баранник Д. Х. Монолог // Українська мова: Енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000.

Баранник Д. Х. Текст // Українська мова: Енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000.

Баранник Д. Х. Текст // <http://www.litopys.org.ua>

Баранов А. Н., Крейдлин Г. Е. Структура диалогического текста: лексические показатели минимальных диалогов // Вопросы языкознания. — 1992. — № 3.

Барт Р. Від твору до тексту // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. — Львів: ЛітОпис, 1996.

Барт Р. Избранные работы: Семитика. Поэтика. — М.: Прогресс, 1994.

Бахтин М. М. Эстетика слова и язык писателя. — М.: Прогресс, 1979.

Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров // Собрание сочинений. — М.: Прогресс, 1996. — Т. 5. Работы 40-х — 60-х гг.

Бахтін М. Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. — Львів: ЛітОпис, 1996.

Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. — Львів: Паіс, 2005.

Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. — К.: Академія, 2004.

Безугла Л. Р., Бондаренко Є. В., Донець П. М. та ін. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: Монографія. — Х.: Константа, 2005.

Белій Л. О. Надфразна єдність, складне синтаксичне ціле // Українська мова: Енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000.

Белянин В. П. Психолінгвістика: Учебник. — М.: Флинта, 2003.

Білодід І. К. Надфразні єдності як елемент тексту у функціональних стилях літературної мови // Мовознавство. — 1979. — № 2.

Богин Г. И. Речевой жанр как средство индивидуализации // Жанры речи. — Саратов: Изд-во СГУ, 1997.

Богуславская В. В. Моделирование текста: лингвосоциокультурная концепция. Анализ журналистских текстов. — М.: ЛКИ, 2008.

Брандес М. П. Стилистика текста: Теоретический курс. — М.: Прогресс-Традиция, 2004.

Вежбицкая А. Речевые жанры // Жанры речи. — Саратов: Изд-во СГУ, 1997.

Вовк Н. А. К вопросу о корреляции терминов «дискурс» и «текст» // <http://www.rusnauka.com>

Воронина Т. Е., Гаврюшенко В. Г. Лингвистический анализ текста: Уч. пособие для студ. — Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1979.

Галич В. Поэтика публіцистичного тексту (на матеріалі творчості Олеса Гончара). — К.: Шлях, 2006.

Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. — М.: Наука, 1981.

Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Речевая коммуникация: Учебник. — М.: ИНФРА-М, 2004.

Голянич М. Внутрішня форма слова і художній текст. — Коломия: Вік, 1997.

Грицюк Л. До питання про лінгвістичний статус заголовка // Мовознавство. — 1985. — № 5.

Гришунин А. Л. Исследовательские аспекты текстологии. — М.: Наследие, 1998.

Грушко Н. Текстові категорії як фактор текстової системності // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. — Донецьк: ДонНУ, 2001. — Вип. 8.

Демьянков В. З. Лингвистическая интерпретация текста: Универсальные и национальные (идиознатические) стратегии // Язык и культура: Факты и ценности. — М.: Языки славянской культуры, 2001.

Дигмай В. Н. Абзац, сложное синтаксическое целое, компоненты текста. Общее и различное // Филологические науки. — 1996. — № 4.

Долинин К. А. Речевые жанры как средство организации социального взаимодействия // Речевые жанры-2. — Саратов: Изд-во СГУ, 1999.

Дяговец И. Журналистский текст: структуризация, типология, аналитика: Уч. пособие. — Донецк: Норд-Пресс, 2008.

Егорова Л. Б. Лінгвістичне коментування художнього тексту // Початкова школа. — 1992. — № 2.

Ермоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: Монографія. — К.: НДІУ, 2007.

Ермоленко С. Я. Під своїм небом і сонцем (пейзаж у творах Панааса Мирного) // Ермоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: Монографія. — К.: НДІУ, 2007.

Ерофеева Е. В., Кудлаева А. Н. К вопросу о соотношении понятий текст и дискурс // Проблемы социопсихолингвистики: Сб. статей. — Пермь: Изд-во ПУ, 2003. — Вып. 3.

Загнітко А. П. Текстотвірний потенціал заголовка // <http://www.ualogos.kiev.ua>

Зарецкая Е. Н. Риторика: теория и практика речевой коммуникации. — М.: Дело, 1999.

Золотова Г. А. К вопросу о релятивизации времени в тексте // Язык и культура. Факты и ценности. — М.: Языки славянской культуры, 2001.

Капелюшний А. О. Стилїстика. Редагування журналістських текстів. Практичні заняття: Навч. посіб. — Львів: Паїс, 2003.

Карасик В. И. Общие проблемы изучения дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. — Волгоград: Перемена, 2000.

Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград: Перемена, 2004.

Коб'якова І. К. Поверхнева та глибинна структури текстів: типологічні аспекти // <http://www.visnyk.sumdu.edu.ua>

Конопленко Н. А. Інтегративна функція заголовка-парцелята у публіцистичному тексті // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. — Донецьк: ДонНУ, 2005. — Вип. 13.

Кравець Л. Явище підтексту та засоби його вираження у художньому творі // <http://www.ukr-in-school-edu-ua>

Краснова Л. Текст як художня цілісність // Українська мова і література в школі. — 2000. — № 11 (171) березень.

Крупа М. Лінгвістичний аналіз тексту: Програма для філологічних факультетів вищих навчальних закладів України // Дивослово. — 2006. — № 2.

Крылова О. А. Лингвистическая стилистика: В 2-х кн.: Уч. пособие. — М.: Высшая школа, 2006. — Кн. 1. Теория.

- Кубрякова Е. С.** О тексте и критериях его определения // Текст. Структура и семантика. — М., 2001. — Т. 1. // <http://www.philology.ru>
- Лосева Л. М.** Как строится текст: Пособие для учителей. — М.: Просвещение, 1980.
- Лотман Ю. М.** О поэтах и поэзии. — СПб.: Языки русской культуры, 1996.
- Лотман Ю. М.** Структура художественного произведения. — М.: Наука, 1970.
- Лотман Ю.** Механизмы диалога // Лотман Ю. Внутри мыслящих миров. Человек — текст — семиосфера — история. — М.: Языки русской культуры, 1996.
- Лотман Ю.** Портрет // Лотман Ю. Статьи по семиотике культуры и искусства. — СПб.: Академический проект, 2002.
- Лукаш Г. П.** Образно-семантична прагматика заголовків // Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур: Зб. наук. праць. — К.: ІЗМН, 1998.
- Лук'янова Т. В.** Про розмежування підходів до вивчення тексту з позиції лінгвістики тексту та інтерпретації тексту // Мовознавство. — 1990. — № 3.
- Макаров М. А.** Коммуникативная структура текста: Конспект лекций. — Тверь: Изд-во ТГУ, 1990.
- Мацько Л. І., Мацько О. М.** Риторика: Підручник. — К.: Вища школа, 2003.
- Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.** Стилїстика української мови: Підручник. — К.: Вища школа, 2003.
- Мельник Т.** Теоретичні засади філологічного аналізу художнього тексту // <http://www.ukrlife.org>
- Мельничайко В.** Аспекти лінгвістичного аналізу тексту // Дивослово. — 1999. — № 9.
- Мержвинський В.** Поетика заголовків драматичних творів Лесі Українки // <http://www.slovoichas.in.ua>
- Миљчин А. Э.** Методика редактирования текста. — М.: Логос, 2005.
- Москальская О. И.** Грамматика текста. — М.: Высшая школа, 1981.
- Мукаржевський Я.** Мова літературна і мова поетична // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. — Львів: ЛітОпис, 1996.
- Николаева Т. М.** Лингвистика текста // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — М.: Советская энциклопедия, 1990.
- Одинцов В. В.** Композиционные типы русской речи. — М.: Наука, 1982.
- Одинцов В. В.** Стилїстика текста: Уч. пособие. — М.: Наука, 1980.
- Павкін Д. М.** Образ Чарівної Країни у романах Дж. Р. Толкіна: лінгвокогнітивний аналіз. — Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2002.
- Пац Л.** Внутрішньотекстова валентність надфразної єдності // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: Зб. наук. праць. — Донецьк: ДонНУ, 2004.

Плющ М. Я. Лінгвістичний аналіз тексту // Українська мова: Енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000.

Поберезьська Г. Г., Волинець І. М. Лінгвістичні основи документознавства та інформаційної діяльності: Навч. посіб. — К.: Знання, 2008.

Поперечна О. Співвідношення абзацу і функціонального навантаження прислівних складнопідрядних речень у художніх текстах // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. — Донецьк: ДонНУ, 2005. — Вип. 13.

Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности. — М.: ЛКИ, 2008.

Райс К. Классификация текстов // Вопросы перевода в зарубежной лингвистике. — М.: Изд-во МГУ, 1978.

Ревзина О. Г. Лингвистические основы интертекстуальности // Текст. Интертекст. Культура. — М.: Азбуковина, 2001.

Ревзина О. Г. Язык и дискурс // Вестник МГУ. — Сер. 9: Филология. — 1999. — № 1.

Різун В. В., Мамалига А. І., Феллер М. Д. Нариси про текст (теоретичні питання комунікації і тексту). — К.: Вид-во КДУ, 1988.

Різун В. В. Поняття тексту в журналістиці // Вісник Львівського державного університету. — Сер.: Філологія. — 2000. — Вип. 28.

Рожило Л. П. Загальні основи лінгвістичного аналізу художнього твору // Українська мова і література в школі. — 1978. — № 2.

Салимовский В. А. Речевой жанр // Стилистический энциклопедический словарь русского языка. — М.: Флинта: Наука, 2003.

Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. — К.: Брама, 2004.

Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — Полтава: Довкілля. — К., 2008.

Сердобинцев И. Лингвистический и стилистический анализ текста. — Свердловск: Изд-во Свердл. ун-та, 1980.

Серио П. Как читают тексты во Франции // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. — М.: Прогресс, 1999.

Слышкин Г. Г. Дискурс и концепт (о лингвокультурном подходе изучения дискурса) // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. — Волгоград: Перемена, 2000.

Смелкова З. С. Риторические основы журналистики. Работа над жанрами газеты: Уч. пособие. — М.: Флинта: Наука, 2002.

Солганик Г. Я. Стилистика текста: Уч. пособие. — М.: Флинта: Наука, 2001.

Сологуб Н. М. Синтаксична організація і ритмічність прози Олеса Гончара // Мовознавство. — 1998. — № 1.

Степанов Ю. С. Альтернативный мир. Дискурс. Факт и принцип причинности // Язык и наука конца XX века: СПб. — М.: РГГУ, 1995.

Степанов Ю. С. «Интертекст», «интернет», «интерсубъект» (к основаниям сравнительной концептологии) // Изв. АН. — Сер.: Литература и язык. — 2001. — № 1.

Стернин И. А. Социальные факты и публицистический дискурс // Массовая культура на рубеже XX—XXI веков: Человек и его дискурс. — М.: Азбуковник, 2003.

Суська О. О. Динаміка змін традиційних уявлень про простір і час у сучасних дослідженнях інформативного простору // <http://www.nowacropolis.org.ua>

Тураева З. Я. Лингвистика текста. — М.: Просвещение, 1986.

Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. — М.: Агар, 2000.

Фусян Ван. Лингвистика текста. — М.: Наука, 1988.

Хованская З. И. Анализ литературного произведения в современной французской филологии. — М.: Просвещение, 1980.

Цюп'як І. Хронотоп Олеся Гончара в контексті бутєвих координат // Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства: Зб. наук. статей. — Полтава: АСМІ, 2008.

Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови. — Запоріжжя: Вид-во ЗДУ, 1993.

Шумей І., Гірняк С. Практична графологія, або Як за почерком визначити особливості характеру людини. — Дрогобич: Посвіт, 2007.

Ющук І. П. Українська мова: Підручник для студентів філологічних факультетів. — К.: Либідь, 2003.

Література для школи

Бондаренко Н. Система роботи над описом зовнішності людини у 7 класі // Українська мова і література в школі. — 2004. — № 3.

Бондарчук Л. І. Методику підказує текст // Українська мова і література в школі. — 1992. — № 2.

Варзацька Л. Навчання мови та мовлення на основі тексту: Посіб. для вчителів. — К.: Рад. школа, 1986.

Гайовий Л. А. Ритмомелодика художнього тексту // Мовознавство. — 1984. — № 1.

Глазова О. Твори газетних жанрів (5—7 кл.) // Дивослово. — 1997. — № 3.

Горошкина О. Робота з текстом у старших класах гімназії // Українська мова і література в школі. — 1998. — № 1.

Горяний В. Д. Стилїстична роль абзацу // Українська мова і література в школі. — 1971. — № 10.

Грипас Н. Робота з текстом на уроках мови в 4—8 класах: Посіб. для вчителів. — К.: Рад. школа, 1988.

Златів Л. Основні види відтворення змісту навчального тексту // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. — Сер. 1: Лінгводидактика. — 1998. — № 2.

Ковальчук О. Виховання в учнів відчуття тексту // Дивослово. — 1996. — № 5—6.

Лазебник Ю. Спілкування текстом // Мовознавство. — 1995. — № 1.

Лісовський А. Художня розповідь тексту // Дивослово. — 1994. —

Мельничайко В. Я. Аспекти лінгвістичного аналізу художнього тексту // Дивослово. — 2003. — № 3.

Мельничайко В. Я. Елементи лінгвістичного аналізу художнього тексту на уроках мови // Урок української. — 1999. — № 6.

Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. — К.: Рад. школа, 1986.

Мельничайко В. Я. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: завдання і методи // Теорія і практика літературного аналізу художнього тексту: 36. наук. праць. — Т.: Лілея, 1997.

Мельничайко В. Уроки рідної мови. Лінгвістика тексту. 9 клас: Нові теми шкільних програм. — Т.: Богдан, 2002.

Пентиліук М. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. — 1999. — № 3.

Романенко Ю. Аналіз функціонально-сміслових типів мовлення у навчальному тексті // Українська мова і література в школі. — 2005. — № 6.

Шелехова Г. Система вправ і завдань формування монологічного і діалогічного мовлення учнів 7 класів на уроках рідної мови // Українська мова і література в школі. — 2004. — № 5 // <http://www.ukr-in-school.edu.ua.net>

Словники-довідники

Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. — К.: ВЦ «Академія», 1997.

Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. — Львів: ЛітОпис, 1996.

Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник. — К.: АртЕк, 1998.

Українська мова: Енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000.

Інтернет-ресурси

<http://www.slovyk.net>

<http://www.wikipedia.org>

<http://www.ostriv.in.ua>

<http://www.ukrlit.vn.ua>

<http://www.ukr-in-school.edu.ua.net>

<http://www.nsu.ru/education/virtual/discourse.htm>

<http://www.mova.dn.ua>

http://ruthenia.info/text/lang/index_all.htm

<http://litopys.org.ua/links/inmovozn.htm>

<http://www.novamova.com.ua>

<http://www.mova.info>

<http://ulif.org.ua>

<http://lingvoforum.net>

Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / Т. А. Єщенко. — К. : ВЦ «Академія», 2009. — 264 с. (Серія «Альма-матер»).

ISBN 978-966-580-296-9

Текст утілює в собі надбання думки, силу духу, свідомість мовця. Він є унікальною і складною словесною цілісністю, у якій зосереджені процес і результати пізнання дійсності. У дослідженні його лексико-граматичної організації сучасна лінгвістична наука і практика використовують новітні підходи, послуговуючись досягненнями герменевтики, психолінгвістики, риторики, когнітивної лінгвістики, теорії інформації. Найактуальнішу щодо цього наукову проблематику і найпродуктивніші практичні напрацювання закумуляовано у пропонованому навчальному посібнику, підготовленому відповідно до вимог Європейської системи ECTS.

ББК 81.1

Навчальне видання

Серія «Альма-матер»
Засновано в 1999 році

ЄЩЕНКО Тетяна Анатоліївна

Лінгвістичний аналіз тексту

Навчальний посібник

Спільний проект із видавництвом «Академвидав»

Редактор А. В. Кулачок
Коректор Т. А. Галась
Комп'ютерна верстка Є. М. Байдюка

Підписано до друку 22.05.2009.
Формат 84×108/32. Папір офс. № 1.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 13,86.
Обл.-вид. арк. 16,34. Зам. 9–285.

Видавничий центр «Академія»
04119, м. Київ-119, а/с 37.
Тел./факс: (044) 483-19-24; 456-84-63.
E-mail: academia-pc@svitonline.com
Свідоцтво: серія ДК № 555 від 03.08.2001 р.

Видруковано у ВАТ «Поліграфкнига»
корпоративне підприємство ДАК «Укрвидавполіграфія»
03057, м. Київ, вул. Довженка, 3
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3089 від 23.01.2008 р.